

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»Már a reggelinél tudni szeretné,
hogy mi lesz vacsorára.«*

NÁDAS PÉTER

*»Hagytam hát, s felvéve apám,
nekivágtam a hegynek.«*

PUBLIUS VERGILIUS MARO

»Vagy szó, vagy jelszó.«

ESTERHÁZY PÉTER

Mcmxciii Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

gyónagyiszem

Stella
RUHA

Dreher

NŐI FÉRFI GYERMEK
RUHA

NŐI FÉRFI GYERMEK
RUHA

TOL

Mcmxciii Június

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Esterházy Péter íróval 3

Nádas Péter Sors és technika 9

Vita Nádas Péter előadása után 13

Nick Elsdorf Bécsi véreink 17

Peter Hammerschlag Bécsi trécs 20

Nádasdy Ádám *Versek* 24

Porogi András *Medúza* 26

Charles Simic *Híres diktátorok képei gyermekkorukból* 29

Párniczky Mihály *Egy patetikus mélypont* 32

Vergilius *Menekülés Trójából* 34

Vlagyimir Szolovjov *Az Antikrisztus története* 39

Török Endre *A vándorló Oroszország filozófusa* 43

Dénes Iván Zoltán *Forradalom, antiszemitizmus, totalitarizmus* 49

Igor Jarkevics *Két író* 52

Rüdiger Safranski *A Gonosz visszatérése* 59

Tillmann J.A. *Nomád nagyszótár* 63

E számunkat FRANKL ALJONA „Pesti presszók” című sorozatával illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS A HUNGEXPO RT.

A CORVINA KIADÓ ÚJDONSÁGA

JOSÉ PIERRE KÖNYVE:

Magritte

Könyv a szürrealizmus egyik legjelentősebb és legtitokzatosabb alakjáról. Látszólag nem volt benne semmi titokzatos. Kitartóan dolgozott, kerülte a feltűnést, egyetlen nőt szeretett egész életében. A keménykalapos, hivatalnok külső mögött azonban talányos művész és ember állt. **MAGRITTE** a valóság naturalista hűséggel megfestett részleteiből teremtett valóságon túli világot. Rejtvényei mindmáig megfejthetetlenek.

A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ:

A CORVINA KIADÓ LÍCIUM BOLTJÁBAN: 4026 DEBRECEN
KÁLVIN TÉR 2/C. TELEFON: (52)19-428, A CORVINA KIADÓ
MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJÁBAN, AZ IDEGEN NYELVŰ
KÖNYV- ZENEMŰ- ÉS HANGLEMEZBOLTBAN: 7621 PÉCS,
SZÉCHENYI TÉR 8. TELEFON: (72)10427. A CORVINA
KÖNYVKLUBBAN: 1051 BUDAPEST, VÖRÖSMARTY TÉR 1.
II. EMELET 201. TELEFON: 117-6222/421. MELLÉK

Bővebb felvilágosítás

CORVINA KIADÓ KERESKEDELMI OSZTÁLY
TELEFON: 117-8379

Ezredvégi beszélgetés Esterházy Péter íróval

M IK AZ ELSŐ EMLÉKEID

AZ ÍRÁSRÓL?

– Húszéves koromig szinte semmit nem írtam, talán húsz oldalt összesen. Aztán – ez olyan '71–72-ben lehetett – egy lapra kigépeltem mondatokat; olyan mondatokat, amelyek később belekerültek a *Fancsikó* és *Pintába*. Azt a lapot vittem aztán föl Weöres Sándorhoz. Hozzá Hubay Miklós révén keveredtem, aki apámnak barátja. Weöres váratlanul nagyon kollegiálisan beszélt velem. Én akkor úgy éreztem, kizárólag dicsér, öt-tíz éves spéttel derültek ki számomra dolgok, hogy ott azért voltak kritikai megjegyzések is. Ami fantasztikus didaktikailag, mert nekem akkor csak az a megerősítés kellett, amit ő jelentett. De nem lett volna jó, hogy ha ez a megerősítés hazugság révén áll elő. Az derült ki tehát tíz év múltán, hogy nem volt ott semmi hazugság, mert amikor eljött az ideje, megértettem a fenntartásait is.

Az ember 17 éves korában keresi, mi legyen: csillagász vagy mozdonyvezető vagy futballista. Én már 17 éves koromban tudtam, hogy csak közepes futballista leszek, ha lennék. Talán jó mozdonyvezető? Ez még előttem áll. Most ez eldőlt, gondoltam akkor, de ennél több nem is történt. Matematika szakra kerültem, főleg gyakorlati okokból, mert tanár szakra nem vettek volna fel: a nevem miatt, meg a piarista iskola miatt. Tehát a bölcsészkar eleve kiesett, de azt nem is nagyon bántam.

Ott aztán mindenféle kalandok érték az embert. Utána volt egy nagy váltás. A munka módjában állt be változás, mert a *Fancsikó* és *Pintá*t még úgy írtam, mint a verseket, lényegében fejből. '75 nyarán az az érzésem támadt, hogy csak akkor van esélyem – hogy mire, az nem volt megadva –, ha éjt nappallá téve dolgozom. Hogy ezt másképp nem lehet csinálni, csak úgy, ha agyondolgozom magamat. Ez persze nem elméleti meggondolás eredményeképpen jött létre, hanem attól és akkor éreztem magam jól, ha dolgoztam. Ez lényegében azóta is így van: ha két-három napot nem dolgozom, mert valami úgy hozza, akkor nem vagyok jól. Más kérdés az, hogyha dolgozom, akkor sem érzem viharosan jól magam: kevesebb öröm van benne, mint ahogy azt 25 évesen kalkuláltam. Szóval, hogy a munka nehéz. Nem véletlenül nem kellett a Paradicsomban dolgozni.

– ÉS MIÉRT A REGÉNY LETT AZ, AMIT VÁLASZTOTTÁL? MIÉRT NEM A KÖLTÉSZET, PÉLDÁUL?

– Az is egy kérdés, hogyan lehet különbséget tenni próza és – mondjuk – költészet között. Azt gondolom, lehet különbséget tenni; a próza tulajdonképpen mindig többes szám első személyben beszél, akkor is, ha értelemszerűen az

ént használja. A 20. századi prózaíró lényegében csak énből tud beszélni, mert az az egyetlen, aminek még valamilyen hitele lehetséges. Mégis, a próza valamilyen közös tudásról szól vagy egy közös tiltásról, vagy a közös tudásnak a határaitól vagy egy közös tudásról hallgat. A költészet meg az énnel a tudásáról szól, a bölcsélet pedig tulajdonképpen a nemtudásról szól. Akkor ez hierarchia is volna, aminek az alja volna a próza, és amazok mind szubtilisabbak. Hol olvastam ezt?

– SOKAT HALLANI MOSTANÁBAN A „REGÉNY VÁLTSÁGÁRÓL”, A NAGY ÉLBESZÉLÉS ELLEHETETLENÜLÉSÉRŐL.

– A regény akkor van válságban, amikor nem tudok regényt írni, és nincs válságban, amikor tudok. Az irodalom, a művészet tulajdonképpen telítődött. Nem lehet kitalálni semmit. Minden ki van találva. De azért nyilván csinálni lehet ezt-azt, mert mindig van egy-egy személyes álláspont, amiből vizsgálhatók a dolgok. Egyfelől nagy vonzódásom van a prózaírás nyugodtsága iránt, tehát hogy nyugodt legyen egy szöveg. (Ezt mostanában úgy hívom, hogy lampedusásítani a szöveget, tehát úgy, mint Lampedusánál.) Másfelől megváltozott a regény és a valóság viszonya. Mondjuk húsz évvel ezelőtt mindenki a tényeket kereste: tényregény, tényirodalom. Most pedig az az érzésem, mint hogyha a valóság megszűnt volna, és minden regény. Csak regény van. Mondok egy példát, név nem fontos. Olvasom valakinek a nagyon személyes beszámolóját, azt mondja, hogy „én”, és tudjuk is, hogy úgymond róla van szó, mégis, amikor elolvasom, az a nem rossz érzésem van, ami tulajdonképpen a szöveg minőségéről is szólna, hogy egy regényrészletet olvasok. Tehát hogy fura módon, egy nem tudom milyen regénynek a szereplőivé váltunk. És azt is tudni vélem, mi ennek az oka: az az új furcsa információ – mondjam így – szerkezet, ami jellemzi most a világot. Az, hogy mindenről tudunk, miközben a tapasztalatok nem mindenre terjednek ki, hanem a tapasztalatunk csak a falu határáig terjed. Azt értjük, annak minden kezűlését tudjuk, azt, hogy mit jelent az, hogy ellopták a szomszéd tyúkját. Ezt fel tudjuk fogni, akkor is, ha mi loptuk el a tyúkot, és akkor is, ha mi vagyunk a tyúk, tehát ennek minden verzióját. De az, hogy Bangkokban megint megöltek száz embert, az pont annyi fájdalommal tölt el, mint a *Háború és béke*ben egy balszerencsés fordulat Kutuzov alatt. Van valami drámai ebben a civilizációs helyzetben, ami megbolygatta ezt a viszonyt, azt, hogy a regény valamit leírna, valamilyen teljességet hozna. Ez megváltozott: előállítja ezt a teljességet; ő maga ez a teljesség.

Az én mondataimnak amúgy is valamelyest más a valósághoz való viszonya, majdnem hogy fordított, mint ami normális. Nem leírom a valóság egy részét, és akkor úgy el-

A beszélgetést a TV1 Fríz Produkciós Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

lenőrzöm magamat, hogy jól dolgoztam-e, hogy ezek a mondatok valóban leírják-e ezt a valóságot, hanem mondatokat eskábálok, és a mondataim valóságát ellenőrzöm azon, hogy megnézem, van-e a világban olyan rész, amely megfelel ennek a leírásnak. Ez egy más viszony, amely lényegében azt állítja, hogy én csak a nyelvet tekintem valóságnak, és mindent nyelvnek tekintek. Vagy még inkább: az egyetlen dolog, amit komolyan veszek, az a nyelv. Nem is tudom...

A regény *in floribus*, tulajdonképpen a 19. század: a legellenzesebb fajtája a regénynek, amikor bízik saját magában. Ez változik meg Flaubert-rel, amikor a regény félni kezd önmagától. Ha ezt a házi feladatot végigmondjuk a magabizó regényen át az önmagától féltő regényig vagy az önmagában nem bízó regényig, és a „regény amint írja önmagát”-ig, akkor nagyon is természetesen adódik végül mostanra a reflexivitás, tehát a rákérdezés, a visszakérdezés.

Akár illogikusnak is mondhatom, vagy akár primitívnek is, hogy vissza akarok térni bizonyos kérdésekre. Úgy érzem, túl könnyen adunk válaszokat. Az, hogy „minden Egész eltörött”, az egyfelől mindennapi tapasztalat, de másfelől azt gondolom, ezt a kérdést mindig újra fel kell vetni, hogy mi van az Egésszel. A prózaírást a mesével hozom kapcsolatba, az Erzählunggal, az elbeszéléssel, az elmeséléssel, ezért újra és újra fel kell tennem a kérdést: lehet, hogy elvileg ennek nincs esélye, de akkor is nézzük meg, kezdjük el: egyszer volt, hol nem volt, hogy meddig lehet eljutni, van-e én és mi együtt.

A NYELVBEN ÉS NYELVVEL ÉLSZ. MÍLYENNEK MUTATKOZIK SZÁMODRA A MAGYAR NYELV?

– Fantasztikus korlátozottságot és lehetőséget jelent a magyar nyelvnek a – nem is szerkezetét mondanám, hanem a szellemét vagy fajtáját. Ezzel különösen akkor konfrontálódik az ember, amikor fordításokról van szó. Én lényegében németül tudok csak úgy-ahogy, tehát amikor a német fordítást nézzük, akkor egész hihetetlen dolgok derülnek ki a két nyelv tulajdonságairól. A magyar nyelvnek ez a folyamatos remegése például, állandó, bizonytalan ragyogása (most a szépségét mondom), amit másfelől úgy is lehet mondani, hogy hihetetlenül pontatlan. Miközben az egyik legpontosabb, mert mindenhova úgy oda lehet passzítani, minden lukba befér. Némely dolgokat magyarul nem kell eldönteni. A szöveg nem dönti el. A német szöveg viszont többet akar tudni, tehát megkérdi tőlem a fordító, hogy most akkor ezt ki mondta, a férfi vagy a nő. Meg kell nézmem. Megnézem a szöveget: de a szöveg nekem, az apjának sem mond többet, mint amennyit tud. A legsunyibb módon próbálom erre kitalálni a születésének a körülményeit, hogy mire is gondoltam akkor. Tehát ha én voltam az a szemét, aki ezt a mondatot mondta, nos, akkor legyen „er”. Ez a bizonytalanság – nem annyira látványosan – a mondat szerkezetben is megvan, mert magyarul nagyon hosszú mondatot nem lehet írni. Egyszerűen azért nem, mert a vonatkozó névmások lazák; mert, hogy nincs *der*, *die*, *das*, a vonatkozó névmások nem mutatnak valamire rá, hanem csak úgy mutogatnak. Úgy arrafelé, és ez nagyon szép, ezzel a mellérendeléssel úgy oda lehet tenni, csak úgy oda lehet ejteni egy mondatrészt, egy mondatot a másik mellé. És az van is viszonyban, meg nincs is, és

ez itt nem trehánytság. A közepes német írók is nagyon pontosan tudnak írni. Olyan pontosan, amihez nálunk mondjuk Mészöly Miklósnak kell lenni. Ezt a pontosságot egy német író eleve tudja, azért, mert a nyelve tudja, a német nyelv tudja. Ezt a különbséget tulajdonképpen igazán nem lehet érzékelni, tudniillik azt nem lehet tudni, hogy akkor ezek a német mondatok, amelyek az én magyar szövegemnek a fordításaképpen vannak ott, azok mint kicsodák vannak a német nyelvi térben. Mennyit tud németül az én magyarból jött mondatom? Ha magyarul leírok egy mondatot, akkor azt tudom, hogy az hogyan helyezkedik el mondjuk Garaczi László és Pázmány Péter között, vagy még beleértve a sarki fűszerest is. Egy lefordított mondatról egyáltalán nem tudom, hogy mi a helye Goethe és Handke között. A fordítás homályos vidék, de tőlem nem áll távol az a radikális gondolat, hogy nem, nem kéne fordítani semmit, miközben ez nyilván igaztalan, mert csomó dolgot csak fordításból ismerek, mégis azt gondolom, hogy ismerem őket.

– MÍLYEN VÁLTOZÁSOKAT ÉRZÉKELSZ A NYELVBEN? HOGYAN HAT EZ A MUNKÁDRA?

– Ez az egész – nem is tudunk az elmúlt rendszerre szót, nincs rá szavunk, szoktuk, ugye, evvel a nem létező szóval pártállaminak mondani, de ez egy vicc, még a legpontosabb megnevezés az az, hogy Kádár-korszak. Ez az egész egy nyelvi aranybánya volt, folyamatos nyelvi kihívást jelentett. Állandóan konfrontálódtunk a sokat citált wittgensteini mondattal: a szavaknak nem volt jelentése, csak szóhasználat volt. A szoft-kádárizmusban ez aztán a teljes összevisszaságba vezetett. Azt jelentette, hogy a szavakhoz való viszonyunk folyamatosan nyelvkritikai viszony volt, tehát állandóan a szavak tisztogatásáról volt szó. Eltekintve a szenvedéstől, a könnytől és a mocsktól, ez nagyon variábilis és nagyon termékeny viszony volt. Ez most megváltozott. Idegenek lettek bizonyos értelemben a szavak, most megváltozott a közmegegyezés. Keletkeztek új közmegegyezések, régiak elmúltak. Az az érzésem, hogy újra kell tanulni, egy fröembernek tulajdonképpen újra kell tanulnia magyarul, vagy ha magyarul nem is, de a szavakat újra meg kell ismernie. Mint a gyerek, kézbe kell vennie minden egyes szót, és megnézni, hogy mi, hogy mit csinál, mire mit csinál. Ki gondolta volna, hogy a magyar mint szó ilyen hihetetlen karriert fut be? Ezekről a tréfákról már nem is beszélve, hogy gerinc, meg nem is tudom kicsoda. Az a szó, hogy magyar, egészen mást jelent most, mint három évvel ezelőtt. Ezt egy írónak tudnia kell. Nem is az irodalom helyzetének a megváltozásáról volna szó, hanem – ezt nem lehet kevésbé ünnepélyesen kifejezni – megváltozott a kultúrához való viszony.

MÍLYEN KÖVETKEZMÉNYEI VANNAK ENNEK A VÁLTOZÁSNAK?

– Nincs már mit megőrizni, hisz az, amit megőrizni akartunk volna, a magyar kultúra, amire rátelepedett lepedék formájában ez a nem tudom kicsoda, az fenntartás nélkül érvényes. Most nincs ez a lepedék, most kaphatjuk telibe ezt a mi drága magyar kultúránkat, ami valóban drága, mert semmi másunk nincsen, csak ez, de olyan sok köszönet azért ebben nincsen, tehát fölerősödnek bennem a kritikai, mondjuk úgy, mozdulatok. Ezek régebben is megvoltak, mert hiszen semmi olyan új tény nem derült ki,

amit ne tudunk volna, mondjuk Adyótól. Minden tudható, és ezt az ember tudta is. De mégis más, mégiscsak újdonság, hogy így, színről színre... Más valamit tudni, meg más az, amikor úgy átdörömböl az emberen az a valami. Ez még olyan triviális dologra is igaz, mint az irodalom helyzete. Azt is tudtuk, mert egyszerűen csak ki kellett nézni Nyugatra, hogy milyen az, amikor az irodalom nem fontos. Sőt még azt is mondogattuk kivagyian (én), hogy ez a jó, mert akkor legalább a helyére kerül. Ha nem is gondolom, hogy ez ne volna jó, de azért mindenféle új kérdést vet föl, vagy a régiéket másképp árnyalja, amikor az ember a saját bőrén érzi, hogy nincsen helye a művészeteknek. Nem tudod elhelyezni, Szarajevó és az Adidas közé nem tudod becsúsztatni. Elsőre úgy látszott, hogy ott van egy kis rés. Nem tudod odatenni. Akkor hol is? Valóban valaminek a végére értünk, mondjuk a középkor művészetének a végére. Eszünkbe jut Susan Sontag mondata: nem irodalmi kultúrában élünk már. Úgy látszik, hogy valóban átstrukturálódik a kultúra, valami mássá kezd lenni. Ebből a másból sok jót még nem látok, csak a másságát látom, mert a klipeket látom, vagy a képbombázást látom. Azt kell mondjam, hogy ez már nem az a művészet, mint a Flaubert-é, hogy akkor ennek itt valahogy vége van.

Arról nekünk még nincs tapasztalatunk, inkább az amerikaiaknak, hogy mit jelent az, amikor a gyerekek tizenem-tudom-hány órát tévéznek; milyen nyelvet, milyen agyat jelent; milyen fantasztikus asszociációs képességeket, és milyen ötölést-hatolást! Ez még előttünk áll, ez a fejlődés. És itt nagyon furcsa kettős ostobaságban létezőnk: nincsen semmiféle félelmünk ezzel a nyugati őrgönggessel szemben. Az egyik azt mondja, jöjjön, aminek jönnie kell, minden jó, ami van; a másik meg... ez a differenciálatlan riza a kultúrmocsokról, amivel szemben valami nem létező kultúrztisztaság van állítva. Amelyhez nem lehet kapcsolódni. Egy hülye tévéorozatra nem automatikus alternatíva, mondjuk, egy néptáncközvetítés vagy irodalmi est. Ez ennél bonyolultabb. Ennek az egyneműségnek a kártékonyága nem is maga az egyszerűsítés, hanem hogy megbeszélhetetlenné teszi a problémát. A tévé és a hagyomány ingatag viszonya azonnal megbeszélhetetlen lesz mondjuk a *Magyar műsört a tévébe!* kajabálással. Egyáltalán: vagy szó vagy jelszó. Egyszerre vagyunk kitéve egy posztmodern linkségnek és egy nagyon konzervatív, otromba ostobaságnak.

MENNYIBEN VÁLTOZOTT

A MAGYAR IRODALOM HELYZETE?

– Ahhoz a mondathoz, hogy „magyar vagyok” vagy „román vagyok”, „szlovák vagyok”, nem kell irodalom. Ehhez a mondathoz egy bürokrata kell meg egy pecsét, vagy egy határőr vagy egy hadsereg. Az irodalom az ahhoz a mondathoz kell, hogy én minden vagyok. Triviális módon magyar, persze; de csak magyarnak lenni, az hihetetlen szánalmas, mert hisz' közben még férfi is vagyok, nő is vagyok, buzi, istenfélő, ezer, ezer dolog. Ehhez kell az irodalom, ehhez az esethez. Egyébként ez is az egyetlen legitimációja az irodalomnak, ezt a fantasztikusságot, ezt az együttállást megmutatni.

Mintha megint volna ez a reflex, hogy az irodalmat használni akarják. Hála Istennek, azt nem lehet; amit már használnak, az nem irodalom. Használt irodalom, felhasznált irodalom vagy alkalmazott irodalom nem létezik, az

akkor rögtön újságcikk lesz, vagy nem tudom micsoda. Tulajdonképpen amit a jövőre vonatkozóan mondunk, az rögtön zárójelbe is teendő, mert a fogalmazásunkban benne van az, amit megszoktunk: hogy tudniillik nincsen idő. Örök térben beszélünk mindig, egy olyan térben beszélünk, amiben soha semmi nem változott meg, és mi sem változtunk meg. Most az az új helyzet, hogy van idő. Szeretem mondani, hogy egyetlen reményünk az idő múlása. Hogy ez a remény neve. Azáltal, hogy az idő múlik, azáltal nem ugyanazok a kategóriák lesznek érvényesek arra az időre, amire vonatkoztatjuk most. Tehát nem egészen úgy lesz. Kicsit elmozdul a dolog, és ettől radikálisan másképp látjuk majd. Új, más kérdéseket tudunk feltenni. El-elmondja az ember, én is mondogatom olykor, mert igaz is, hogy majd ez egy olyan közepes ország lesz. Mert milyen lenne; nem látom, hogy más tudna lenni. Ha azokat az országokat nézem, amelyeket példaképpül állítunk magunk elé, akkor kiráz a hideg. Ausztria mint példakép, ennél rémületesebbet nem tudok elképzelni, miközben persze az élet ott sokkal kiegyensúlyozottabb, kellemesebb is, barátságosabb. Ezt a kijelentést visszafogottan kell kezelni, mert nem egészen így lesz, nem azok az alternatívák lesznek, amiket most látunk, itt jön be akkor az idő mint remény, talán.

– MILYEN TANULSÁGOKKAL SZOLGÁLTAK A KÖZELMŰLT VÁLTOZÁSAI?

– A nyolcvanas évek elején nagyon sokat beszéltek a közép-európaiságról, a közép-európai szellemről, és én most az látom, hogy ebben nagyon sok öncsalás volt. Mindenféle dolgot tanultunk mi ebből a negyven évből, de nem hiszem, hogy valamiféle közös tudásunk volna. Nem hiszem, hogy valami tudásunk volna, ami felhasználható volna. Ami rettenetes, ha belegondolunk. Bárki megtanulhatta, hogy ezek a társadalmi struktúrák valóban nem örökéletűek. Ez fontos dolog, mert azt jelenti, hogy a tételt úgy érdemes elhelyezni, hogy az ember ezt tudja. Tulajdonképpen mindig 1914-ben állunk, és arról beszélünk, hogy a Monarchia örök. Nem, nem örök. Ezt érdemes tudni. Ebbe nálunk nagyon sokan belebuktak; ezért lehetett nálunk nagyobbat bukni morálisan, mint mondjuk Párizsban. Nem azért, mert ott jobbak volnának, hanem volt ez a képzetünk, hogy örökké ebben élünk, ez rosszat tesz az arányérzéknek. A magamfajta ember számára emellett az is kiderült, hogy a társadalmi struktúrák nem, a nyelv struktúrái viszont örökek. Tehát hogy csak ahhoz érdemes hűségnek lenni. Semmi máshoz nem érdemes hűségnek lenni, csak ahhoz. Igaz, hogy az embernek közben nincsen gondolata, nincsen morálja, semmije sincsen, csak szavai vannak. Ez igaz. De ezekből a szavakból aztán mindent föl-épit rendszeren, fölépíti az apját, az anyját, a szerelmét, a szeretőjét, a családját, az erkölcsét, a hazáját. Ezeket rendszeren fölépíti a regény, és ott aztán ez meg is jelenik, ott van.

HOGYAN ÉPÜL FEL EZ A

MINDEN, AMI A REGÉNY?

– Alapprobléma a regénynél, hogy teljesnek kell lennie, de végesnek. Valami egészet adjon ki, de mégis könyv legyen, tehát korlátosnak kell lennie. Ugyanez igaz a hozzá vezető munkára is, hogy annak is korlátosnak kell lennie. Amikor elkezd az ember egy könyvet, mindig van egy pil-

lanat, amikor rálát az egészre. Van egy nagyon határozott látvány vagy elgondolás, ami majdnem vízió, de ezt a szót nem szeretem. Az egész teljességet látja, a könyvnek mindenét, és ez fantasztikus érzés, ami rögtön össze van kötve a félelem érzésével, hogy ezt most meg fogom tudni csinálni, vagy nem.

Hihetetlen szép ez a kép, amit akkor látok, de ez mindig elmegy, elszalad. A munkának durván az első harmada mindig evvel a futkosással telik, ez rettenetes érzés. Reggel odaül, és hirtelen teljesen üres a fej ott a nyakadon. Mit is akartam, hogy is volt? A cédulákra föl vannak írva ún. nagyon fontos szavak, amelyek hirtelen semmit nem jelentenek. Akkor föl kell kelni – lehetne gondolni –, és ki-menni a strandra, mert az sokkal hasznosabb volna, még gazdagodnék is tőle. De én ellenkezőleg azt gondolom, ott kell maradni a szobában, és addig nézni azt a cédulát, egy napig, két napig, három napig, amíg mégiscsak jelenteni fog az a szó megint valamit, megint kivilágosodik. Hogy nincsen más, hogy az ég segítségével az anyyi: türelmet ad.

Én munkapárti vagyok. Tehát két eset lehetséges: vagy tündöklően okos vagyok, mint a Nap, ez esetben nincs semmi probléma, ülünk az asztalnál, és ezt kamatoztatjuk. Rendszerint nem ez a helyzet. Akkor pedig addig ülünk ott, amíg ez a helyzet elő nem áll. Ez úgy keletkezik, hogy csinálni kell és csinálni, csinálni, és nagyon figyelni, hogy mi a helyzet. Írni és kihúzni, írni és kihúzni, és akkor lesz olyan pillanat – eddig mindig volt egy olyan pillanat –, amikor elkezdődött a dolog.

Én nem keverném bele az égieteket ebbe, mert ez nyegle volna. De az biztos, hogy bizonyos szövegekben utólag lehet látni, hogy kicsit jobbak, mint az ember maga. Ha egy könyvben csak annyi van, amennyit az ember bele-tesz, az kevés. Nem mondom, hogy az én könyvemben benne van, azt se, hogy nincs, mert nem erről akarok beszélni. Ilyesmikre tudok emlékezni, hogy van egy elvégzendő feladat, az ezt meg ezt jelenti. Ezt meg ezt meg ezt kell hozzá elolvasni, ezt meg ezt meg ezt kell hozzá tudni, és ezeket a dolgokat kell kapcsolatba hozni egymással. Ebből adódik egyfajta munka. Ez a munka egy darabig végtelennek tűnik, olyan sok mindenre kell figyelni. Kell figyelni külön a szavakra, a már leírtakra, a majd leírandókra, háromezer dologra kell figyelni. Ezt kezdi az ember csinálni, csinálja, csinálja, és akkor van egy pillanat, amikor megmagyarázhatatlan módon az emberben létrejön a telítettségnek egy érzete, és azt mondja, ezt a részt már nem érdemes megnézni, mert ettől már nem lesz jobb. Akkor azt mondja, itt áttűzünk. Erre lehet azt mondani, hogy tehetőség vagy nem tudom micsoda, mert erre nincsen magyarázat.

Mondom, hirtelen rálát az ember a könyvre, amit meg akar csinálni. Olyan mint egy kép, bennem összefügg, nem is elbeszélésmóddal vagy mondatokkal, hanem egy hanggal: hogy milyen a hangja a könyvnek. És akkor, ha szerencsém van, hirtelen nagyon sok jegyzetet tudok csinálni, amelyhez később vissza tudok térni. Van, hogy közben aztán mindent elveszít az ember; az egész egy kutatássá alakul át: megyek előre, és nem tudom igazán, mi lesz a vége. Hiába van az a kép, akkor azt már el kell engedni, már nem számít, mert akkor egyre inkább az számít, ami a papírra van téve. Ezért is bonyolult elkezdni. A *Termelési regény* első mondatát – azt, hogy „nem találunk szavakat” – egy hónapig, napi 15 órában írtam. Az első oldalból következik, hogy a hatvanadik oldalon mi van. Valamelyest kell tudnom, hogy mi van a hatvanadik oldalon, hogy milyen szabadsági fok-

ban érek oda, milyen állapotban. Ezt ki kell, amennyire lehet, előre eszelni. De hát... úgy meg vagyok határozva, mint a csikó kantározva, szoktuk mondani.

MILYEN TÖREKVÉSEKET

ÉRZÉKELSZ EZEN AZ EZREDVÉGEN?

– Az is hozzátartozik az ezredvéghez, hogy nincs közmegegyezés az ügyben, hogy mit tekintünk elérendő cél-nak. Így nem is tudunk hozzárendelni embert, akiben ezt megtestesülni látnánk. Én most a legjellegzetesebbnek a tanácsstalanságot látom. Ott hagytuk el a szálát, ahol Musil elengedte. A liberalizmust, amelyben már nem bíznak. Itt elszakadt a szál, és elkezdődött a jobb és bal felőli meghaladása ennek a liberalizmusnak. És amikor most elmúlt tőlünk ez a keserű kehely, ugyanott tartunk. Persze nem egészen ugyanott, mert hát, finoman szólva, történt egy s más, de a kérdéseink ugyanazok. Csak a kérdéseket rosszabb állapotban tesszük fel. Egy jóval kevésbé ártatlan világban tesszük fel ugyanazokat a kérdéseket. Miközben Európa annyiban lett egységes, hogy egységesen tanácsatlan lett. Nyugat-Európa határozottabb én-tudattal teszi fel a tanácsstalanság kérdését, tehát jobban tudja, hogy ő kicsoda, egy olyan világban, amelyik működik. A mi világunk nem működik, és itt egy bizonytalan én teszi fel ezeket a kérdéseket. Ennyivel rosszabb a helyzetünk, miközben folyamatosan támaszkodni kéne valamiféle tudásra is mint reflexre, és erre az én-tudatra is. Ilyen helyzetben, amelyben mi élünk, amelyben tulajdonképpen állandóan provokálhatók vagyunk ennyifelé egyszerűen az által, hogy van az országunk, ekkora, és vannak a magyarok, nagyon kéne tudni, hogy ki beszél, és nagyon kéne tudni, hogy mi az, amit tudhatunk, tehetünk, meg mi az, amit nem. Az összes vita azért nagy jelentőségű, mert rámutat a felkészületlenségünkre. Ha hosszasan gondolkodnánk, akkor kiderülne, hogy mi kéne, de sokszor nincsen erre idő, azonnal dönteni kell, „izomból”.

– *ITT AKIK HIRTELEN HATALOMRA KERÜLTEK, AZ IGAZSÁG BIRTOKOSAINAK IS HISZIK MAGUKAT, ÉS NEMHOGY TANÁCSSTALANSÁGRÓL, DE TANÁCSRÓL SEM AKARNAK HALLANI.*

– Szerintem a demokrácia egy dolgot jelent – és ezt megtanulni minden esélyünk meg lett volna, volt rá elég időnk, sok is –, azt, hogy egyedül nem lehet jól akarni. Ezt jelenti a demokrácia. Egy fantasztikus nagy fölismerést, hogy hiába van rendben minden, hiába akarok úgymondót, ha azt egyedül akarom, akkor abból előbb-utóbb rossz származik. Ezért találták ki a pluralizmust, ezért van az országgyűlés. Nem azért van ellenzék, hogy izgalmasabbá tegye a szavazást, hogy ne legyen 99 százalék, mert az nem elegáns, hanem bizony az ellenzék az azért van, hogy korlátozza az én hatalmat. Ezért van. Na most az ember nem szereti, ha a hatalmát korlátozzák. Ezt nem is lehet elvárni senkitől. De a demokrata lelketű ember belül tudja, hogy ez így jól van, hogy ennek így kell lennie, hogy ez az ő érdekében is van. Bonyolult dolog ez, mert az ember kettős játékot űz saját magával: a saját érdekei azt diktálják, hogy minél többet birtokoljon, miközben tudnia kell, hogy az nem jó, ha minél többet birtokol, mert ebben a birtoklásban aztán el fog facsarodni az ő szíve, és akkor rosszul mennek majd a dolgok. Most kialakult itt ez a helyzet, hogy embereknek – attól most tekintünk el, hogy a hatalom megőrjíti némelyeket –

lehetőségük van tenni valamit, döntéshelyzetbe kerültek (ez egyébként mindenkire igaz, „fönt” is, „lent” is). Ez hihetetlen nagy felelősség, és bizonyos emberek úgy gondolják, hogy az a jó, csakis az a jó, amit ők tesznek. Így érthető lesz e tevékenységük, hisz' ha tényleg az a jó, és csakis az a jó, amit ők tesznek, akkor a kötelességük a haza iránt vagy eszmék iránt való kötelesség, hogy másokat akadályozzanak vagy másokat pozíciókból kitérjének, hisz' az nem akarhat jót, mert nem azt akarja, amit én akarok. Akkor az kell, hogy az én emberem legyen ott, mert az lesz jó mindenkinek, vagy legalábbis a többségnek.

Ebben nőttünk föl, hogy mindig megmondták, mi a jó nekünk, csak épp azt gondoltam volna, hogy akkor ebből tanulunk. De nem. Ez hamis gondolatmenet, de ez nem is gondolatmenet, hanem reflex, személyekre, pártokra, egyházakra egyformán igaz. Még azt se mondanám, hogy ez a könnyebbik út. Amikor valaki az ország minden bűját-báját a vállára veszi, az bizony nem egyszerű dolog. De hihetetlenül riasztó.

MILYENNEK LÁTOD AZ ORSZÁG DEMOKRATIKUS ESÉLYEIT?

– A demokrácia olyan valami, amiért tulajdonképpen mindennap meg kell harcolni. A demokrácia összetett jánktér, az jelenti, hogy félelem nélkül lehessen lenni. A félelemről tudjuk, hogy nagyon finoman, bonyolultan és kiszámíthatatlanul működő dolog. A félelemnek vannak jogilag megfoghatatlan tartományai, minthogy a jog nem

írja le az ember életét, még ha szabályozza is, de nem írja le, ezért evvel nagyon óvatosan kell bánni. Látni mindenféle goromba jeleket, de ez nem lesz diktatúra abban az értelemben, ahogy a diktatúrát megszoktuk. Ez a demokráciának egy kellemetlenebb változata lesz. A változásnak a lehetősége eleve benne van a dologban, ezért nincsen bennem talán a reálisnak megfelelő félelem. Amikor arról beszélek, hogy közepes ország leszünk, az azért tulajdonképpen eléggé félelmetes, mert azt jelentené, hogy a magamfajta embernek kellemetlen volna itt lenni. Vagy nem is kellemetlen, de nem olyan nagyon jó.

– MILYEN ORSZÁGBAN SZERETNÉL ÉLNI?

– Én is osztozom abban a tanácstalanságban, amely most Európa. Ez az üres fej, ez a vállvonogatás, ez a szemléstés – ez Európa. Ezért a válaszom is csak gyakorlatias tud lenni, kicsit gyanús is... Inkább citálok a barátomat, aki azt mondja, hogy ő egy olyan országban szeretne élni, ami olyan volna, mint Toscana, ahol angolok élnének, és magyarul beszélnének.

– HONNAN MERÍTESZ ERŐT ÉS DERŰT MINDEMELLETT?

– Ez egy nagy kérdés, tehát a válaszom is ilyen prepo-tens lesz: Ha rabszolga lennék, azt is jónak tartanám bizonyos értelemben. A létet azt jobbnak tartom, mint a nemléte-t. De nem szívesen lennék rabszolga.

A BESZÉLGETÉST MONORY M. ANDRÁS ÉS TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

Tündéri irrealizmus...

mondta egy lelkes, Kanadában élő magyar matematika-professzor, mikor letette egyik írását. Egy első kötet:

POROGI ANDRÁS *Venus és Mars*

A 2000 ÉS A SZÁZADVÉG KIADÓ
EGYIK KÖNYVHETI ÚJDONSÁGA

Kiegészítő ösztöndíj- támogatás

A SOROS ALAPÍTVÁNY AZ 1993/94-ES TANÉVRE PÁLYÁZATOT HIRDET olyan fiatalok részére, akik nyugati egyetemekre felvételt nyertek és teljes ösztöndíjat kapnak az egyetemtől (tandíjmentesség, kollégiumi szállás és ellátás).

A támogatás egyetemi alapképzéshez, posztgraduális (kb. master-fokozat) posztdoktorális képzéshez egyaránt kérhető.

Megpályázható:

ösztöndíj-kiegészítés könyvekre, zsebpénzre, (*maximum 2.000 USD*)

repülőjegy (*menettérti, kedvezményes, legfeljebb 1 évre szóló*)

Amennyiben szükséges, az Alapítvány balesetbiztosítást is fedez.

Az Alapítvány csak az első, nyugaton töltendő tanévre pályázók részére biztosít *egyszeri* támogatást, kizárólag *egyetemi* képzésre

PÁLYÁZATI KÉRDŐÍV ÉS RÉSZLETES INFORMÁCIÓ KÉRHETŐ A SOROS ALAPÍTVÁNY TITKÁRSÁGÁN
Személyesen: 1014 Budapest Országház utca 9., levélben: 1525 Budapest Postafiók 34.

Nádas Péter Sors és technika

Németország legnagyobb bankja, a frankfurti székhelyű Deutsche Bank tavaly létrehozott egy társaságot, amelyet a néhány éve meggyilkolt elnökéről, Alfred Herrhausenről neveztek el (Die Alfred Herrhausen Gesellschaft für internationale Dialog). E társaság kuratóriuma – mely feltehetőleg meglehetősen anyagi eszközök birtokában dönt támogató tervekről – évente kétszer két napra összeül, majd meghallgatja egy meghívott illusztris személynek a bank hosszú távú elképzeléseivel kapcsolódó és előre megadott témáról szóló előadását, amelyet az exkluzív társaság mindjárt meg is vitat. Joseph Rován francia szociológus tavalyi előadását előző számunkban közöltük.

Az idén Nádas Péter volt a meghívott. Az előadását követő kissé sértődött hangnemű vita jobb megértéséhez közöljük a kuratórium névsorát: DR. HANS BARBIER (a Frankfurter Allgemeine Zeitung gazdaságpolitikai rovatvezetője), HILMAR KOPFER (a Deutsche Bank igazgatótanácsának és a kuratóriumnak az elnöke), DR. HUBERT MARKL (biológus, konstanzi egyetemi tanár), MONIKA MARON (írónő), DR. JÖRG MITTELSTEN-SCHIED (nagyiparos), DR. HANS-JÜRGEN QUADBECK-SEEGER (a BASF vegyiművek igazgatótanácsi tagja, egyetemi tanár, fejlesztési és kutatási igazgató), DR. HANS-JOACHIM QUEISSER (fizikus, a Planck Intézet professzora), DR. WOLFGANG REITZLE (autómérnök, a BMW részvénytársaság elnöke), DR. RUPERT SCHOLZ (egyetemi tanár, alkotmánybíró, parlamenti képviselő, a német alkotmányreform-bizottság elnöke, volt honvédelmi miniszter), DR. BRIGITTE SEEBACHER-BRANDT (történész, Willy Brandt özvegye), DR. ULRICH WEISS (a Deutsche Bank igazgatótanácsi tagja), DR. HARTMUT WEULE (egyetemi tanár, a Daimler-Benz cég kutatási és fejlesztési igazgatója), BERNHARD F. ROHE (a Deutsche Bank propagandaigazgatója) és DR. NORBERT WALTER (közgazdász, egyetemi tanár, a Deutsche Bank kutatási leányvállalatának az igazgatója).

Ismerős szavakat szeretnék mondani.

Vereség. Vesztés. Összeomlás. Csőd. Pusztulás. Szegénység. Éhség. Találékonyosság. Bűz. Reménytelenség. Tehetetlenség. Bánat. Betegség. Gyöngeség. Fájdalom. Leépülés. Kín. Hideg. Por. Ború. Mélabú. Kétség. Kétely. Kétségbeesettség. Ügyeskedés. Öröm. Zavar. Lemondás. Elfojtás. Felejtés. Megaláztatás. Izoláció. Vád. Önvád. Szemrehányás. Panasz. Harag. Bosszú. Öncsalás. Hazugság. Elégtétel. Függőség. Gyávaság. Kiszolgáltatottság. Emlékezés. Vakmerőség. Lázadás. Kudarcc. Igazságtalanság. Jogfosztottság. Rabság. Önkény. Korlátozottság. Félelem. Szorongás. Légszomj. Szégyen. Szemérem. Hiány. Szenvedés.

Néhány kínosabb szót még csak nem is említettem. Valatás. Verés. Kínzás. Kivégzés. És a halálos csönd.

Szeretnék más ismerős szavakat is mondani.

Megegyezés. Építkezés. Haladás. Remény. Fejlesztés. Foglalkoztatás. Terjeszkedés. Rend. Kiépítés. Befektetés. Megtérülés. Nyereség. Siker. Öröm. Féltékenység. Irigység. Verseny. Csalás. Óvatosság. Figyelem. Törekvés. Tehetség. Színvonal. Minőség. Egyensúly. Illat. Bőség. Jólét. Felesleg. Önzés. Élvezet. Telítettség. Bírvány. Kéj. Mérték. Mértékletesség. Kritika. Belátás. Keménység. Kíméletlenség. Nyíltság. Erő. Derű. Jótékonyosság. Komolyság. Tévedés. Újrakezdés. Távolsgártartás. Differenciáltság. Stukturáltság. Önállóság. Sterilitás. Hűvösség. Magány. Izoláció. Öntudat.

És akkor néhány jelentékeny szót még csak nem is említettem. Kreativitás. Szuverenitás. Spontaneitás. Szabadság.

Ezekkel a szócsoportokkal egyetlen embert se lehetne jellemezni, hiszen egyetlen ember se képes önmagában el-

határozni a sikereitől a kudarcait, az örömeitől a szenvedéseit, a győzelmeitől a vereségeit, a büzt az illatától, de ezek a szócsoportok talán mégis alkalmasak azoknak az életfeltételeknek és társadalomszervezési technikáknak a jellemzésére, amelyek az utóbbi negyven évben a személyes életünk kereteit megszabták: nem az elveket és az ideológiákat, hanem az életünk realitását.

Az egyik szócsoportban a sorsának kiszolgáltató ember áll, a másik szócsoportban a sorsát szervező ember; az egyik igyekszik túlélni és elviselni, amit a másik igyekszik berendezni és alakítani. Ez igen nagy különbség a személyes tapasztalatok szintjén, s nagyon nagy különbség a személyes vágyak, célok, cselekvési minták és eszközválasztási mód-szerek szintjén is. Abban sem kétekelekem, hogy közös életünk elkövetkező évtizedeiben ezeknek a különbségeknek a jegyében fogjuk egymást félreírteni.

Egy olyan jelenséghalmastról szeretnék beszélni, amelyet egy hozzám hasonlóan gondolkodó görög elrendelésnek, valamely isten akaratából megtörténőnek (tyché), másfelől kézügyességnek, mesterségbe-
li tudásnak, készségnek, jártasságnak, furfangnak, csalfaságnak (techné) nevezne, s amit ma sorsnak és technikának mondanánk. Az egyik szócsoportban álló ember úgy éli a sorsát, hogy se rendezni nem tudja, se alakítani, következésképpen nincsen a sorsához technikája, a másik szócsoportban álló embernek pedig van technikája, de valójában nem tudja, hogy mit alakít és rendez. Egyetlen dualitáson belül mások a prioritásai, az egyik túl messzire lát, a má-

sik túl közelre, s így aztán a másik megértésére egyiknek sincs sok esélye. Nem mondanám, hogy semmi esélyük sincs, hiszen az érzékelésük változatlanul ennek a dualitásnak a jegyében áll, de a tevékenységük és a gondolkodásuk mindenképpen a prioritások jegyében. Ami azt jelenti, hogy nemcsak a másik megértésével van gondjuk, hanem a saját személyes életük se áll másból, mint a kínos félreértések logikus sorozatából. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy nem egyszerűen kommunikációs zavarról van szó, hanem inkább egy olyan kommunikációs zavarról, amely az önismeretük és a világismeretük zavarából származik. Ezt se tekintik többé dualitásnak, hanem egyikük a világismeretnek, másikuk az önismeretnek ad elsőbbséget.

A sorsára hagyott ember úgy fogja fel az eseményeket, mint a természeti jelenségeket, könnyelműen univerzalizálja a saját helyzetét, tevékenységét kényszernek tekinti, a sorsát szervező ember szigorúan behatárolja tevékenységének hatókörét, individualizálja a helyzetét, és megegyezéseken keresztül alakíthatónak tekinti az eseményeket. A sorsára hagyott ember gondolkodása regresszív jellegű, az okozatból következtet az okra, múltban keres magyarázatot, az igazságra hivatkozik, a sorsát alakító ember gondolkodása progresszív jellegű, okból következtet okozatra, inkább a jelenben keres elfogadható egyezségeket, és a törvényekre hivatkozik. A sorsára hagyott embernek csak történelme van, de nincsen individuális története, a sorsát alakító embernek csak individuális története van, de nincsen történelme; az előbbi inkább a francia forradalmat megelőző korokra néz vissza, mert túlélési és alkalmazkodási kényszeréhez morálisan indokolható mintákra kell tálnia, míg az utóbbi az individualizáció történeteként fogja fel az egész történelmet, és inkább nem is néz vissza a modernizáció elé. Az egyik kényszeresen emlékezik, a másik kényszeresen elfelejt. A sorsára hagyott ember nyelvhasználatának megfelelően mindig személyes, bensőséges, de nem individuális, a sorsát alakító ember nyelvhasználatának pedig mindig individuális, de messze elkerül mindent, ami bensőségesre vagy személyességre utalna; az egyik inkább a hagyományra, a másik inkább az aktualitásra támaszkodik, az egyik inkább a mágikus és a mitikus tudattartalmakból, a másik inkább a mitikus és mentális tudattartalmakból merít. Az egyik beszédmódját valamiféle kellemetlen lassúság, ódonosság és vidékiesség lengi be, a másik nem kevésbé kellemetlenül tüntet a gyorsaságával, az időszűréssel és a tájékozottságával. A sorsára hagyott ember a kollektív identitásban találja meg önmagát, a sorsát alakító ember az individuális identitásban.

Kommunikációs zavaruk viszonylag könnyen körülírható, mert belátható, hogy milyen viselkedési minták, és milyen nyelvhasználati sémák állnak az egyik, s milyenek a másik mentalitás mögött. Mint ahogy azt is viszonylag könnyen meg tudjuk érteni, hogy a bolgárok nemet intenek, amikor igent mondanak, s bólintanak, amikor valamit tagadnak, vagy az angolok nem a jobbkez-szabályt, hanem a balkéz-szabályt alkalmazzák a közlekedésben. A kommunikációs zavar azonban azzal súlyosbodik, hogy a különböző viselkedési minták és nyelvhasználati sémák mögött nemcsak a történelmi situáció vagy a civilizációs szint különbözőségével megfogalmazható, és földrajzilag körülhatárolható ellentétek állnak, hanem egy olyan önismereti és világismereti zavar, amely az egész európai kultúrát jellemzi.

Ezt az összefüggést szeretném egy egészen egyszerű példán bemutatni.

Az egyik ember, már csak merő udvariasságból is felteszi a kérdést a másik embernek: *Hogy vagy?* A kérdés a használatától ugyan nagyon elköpött, de furcsa módon ez nem árt neki, mert rögtön ott áll mögötte a jó és a rossz dualitása, bele van foglalva a kíváncsiság és a megismerési vágy, a kontroll és az önkontroll processzusa, s a válasz minőségének megfelelően az igazság és a hazugság, az őszinteség és a hamisság, az elutasítás és a részvétel, a feltételezés és a következtetés, nyomjelekben mindaz, amire az értéktétel épül, mindaz, ami az önismeretnek és a világismeretnek feltétele.

Amikor két, sorsára hagyott ember találkozik, akkor a lehető legnagyobb megütközést kelthetné egy olyan válasz, hogy jól vagyok, mert ez azt jelentené, hogy az egyik ember, abban az egész nyomorúságban, ami az életük, nem vállal sorsközösséget a másikkal, s ezért amikor ezek az emberek udvariassak akarnak maradni, akkor inkább azon kell lenniük, hogy minél alaposabban ecseteljék, és mintegy felülmúlják egymást sorsuk elviselhetetlenségének részletezésében. Ezt még akkor is megteszik, ha valamilyen véletlen folytán éppen jól érzik magukat, mert az elemi udvariasságban megfogalmazódó kollektív identitásuk úgy kívánja, hogy ne terheljék egymást a jó érzéseikkel. A sorsukat alakító emberektől éppen az ellenkezőjét kívánja az elemi udvariasság. Mindkettőjük alapvető érdeke, hogy még akkor se terheljék egymást a rossz érzéseikkel, ha véletlenül nincsenek jól, mert ha nem így tennének, akkor azt a bensőséges információt kéne egy idegenre bízniuk, hogy rosszul alakították a sorsukat, csődöt mondtak, vesztesek, s ez esetben egyenesen annak a mindenkire vonatkozó elvnek a működési képességét tennék kétségessé, amire a sorsukat alakító emberek kollektív identitása épül. Az előbbiek kényszeresen szimulálnak, míg az utóbbiak kényszeresen disszimulálnak.

Így aztán azon se lehet különösebben csodálkozni, hogy amikor egy sorsára hagyott ember és egy sorsát alakító ember találkozik, akkor mindkettőjükben megütközést kelt a másik válasza. Óhatatlanul olyan kép alakul ki bennük, mintha a másik sértette volna meg az elemi udvariasság szabályait, holott szimulációjuk és disszimulációjuk ugyanarra a dologra vonatkozik: a sorsra. De se az egyik, se a másik nem látja át, hogy miért kényszerül szimulációra, illetve disszimulációra a saját sorsával szemben. Ami az egyik szemében indokolatlan siránkozás, mert ő a jó és a rossz dualitásán belül a jónak adott prioritást, a másik szemében indokolatlan büszkélkedés, mert ő meg a rossznak adott prioritást ugyanazon dualitáson belül. És még kínosabb a találkozásuk, amikor tanácsot adnak egymásnak. Akkor egy kicsit úgy néz ki a dolog, mint mikor a farkát hevesen csóváló kutya a farkát rezzenetlenül felmeresztő macskával találkozik. Elkerülhetetlen, hogy egymásnak ne essenek, mert ami az egyik nyelvén az érdeklődés és a barátságos közeledés szándékát jelenti, a bizalmatlanság és a támadás szándékát jelenti a másik nyelvén.

Eddig még az egyszerűség kedvéért se mondtam, hogy az egyik a kelet-európai, a másik a nyugat-európai ember lenne. Egy ilyen különbségtevés csak akkor lenne indokolt, ha nemcsak a mentalitásukban vagy azonos irányú fejlődésük szintjében lenne kü-

lönbség közöttük, tehát mindabban, ami a mesterségbeli tudás, a készség és a jártasság körébe tartozik vagy közvetlenül abból következik, hanem olyan emberek jól elkülönítható csoportjaival lenne dolgom, akik azért rendeznek és alakítanak különböző módszerekkel a sorsukat, mert különböző elképzelésekkel rendelkeznek arról, hogy mit rendeznek és alakítanak. Esetünkben azonban sajnos nem erről van szó.

Az egyik tudja ugyan, hogy mit kéne alakítani és rendeznie, de éppen ehhez nincsen technikája, a másiknak pedig van technikája, de nem tudja, hogy ezzel mit alakít és rendez. S ezért aztán nem különbséget látok közöttük, hanem inkább egy olyan alkati tulajdonságaikból származó szemléleti torzulás összefüggését, amelyet éppen a szimulációval és a disszimulációval, vagy éppen a földrajzi és politikai fogalmaik sematikus kontrasztjával rejtenek el önmaguk és egymás előtt.

Nem tarthatom a véletlen művének, hogy a sorsukat alakító és rendező emberek nemzeti közösségei abban a pillanatban értek el a saját földrajzilag szeparált életük jogi és gazdasági kereteinek összehangolásához, amikor összeomlottak azok az univerzalizációra törekvő hatalmi rendszerek, amelyek a sorsuknak kiszolgáltatott emberek életfeltételeit végképp alakíthatatlanná és rendezhetetlenné tették.

Talán inkább arról van szó, hogy az ideológiailag megalapozott univerzalizáció egy ideológiailag megalapozott szeparációt hívott életre, de ez a szeparáció ugyanazokat az univerzálisnak tekintett közös elveket igyekezett egy földrajzi keretben megőrizni, amelyeket a másik ideológia minden földrészre és nációnra igyekezett kiterjeszteni. Az előbbi földrajzilag szeparálódott, de politikájában megőrizte az eredetileg közös elvek univerzális igényét, az utóbbi pedig elveszítette univerzalizmusának legitimitását, hiszen politikailag kellett szeparálódnia. Közös jellemzőjük maradt, hogy áthidalhatatlan szakadék tátong a teóriájuk és a praxisuk, az ideológiájuk és a realitásuk között, bár egyikük inkább a szimulációra, másikuk inkább a disszimulációra lett hajlamos. Mert az is belátható, hogy egységes Európát teremteni az európai egység elemi feltételeinek hiányából, a kulturális közösség megtagadásával, nem kevésbé képtelen vállalkozás, mint egyenlőséget teremteni a testvériség hiányából, a személyes szabadság elemi feltételeinek a megtagadásával.

Inkább összefüggésre kell gyanakodnom, ha egyszer a sorsukat alakító és rendező emberek nemzeti közösségei éppen akkor látrák elérkezettnek az időt arra, hogy a saját nemzeti kereteikből kilépjenek, és politikai, ideológiai közösségük alapján teremtsenek maguknak egy jogi és gazdasági közösségben új identitást, amikor a sorsuknak kiszolgáltatott emberek politikailag és ideológiailag szeparált közösségei immár mindazokat a mentális és gazdasági tartalékaikat felemésztették, ami egy nemzetek felett álló társadalomszervezés gyakorlatából következett, s ezért nem is bizonyulhatott alkalmasnak egy új identitás megteremtésére. A szeparáció nem érvényesíthető, az univerzalizáció csődöt mondott.

Ezerkilencszáznyolcvankilencben nemcsak a kommunizmus azon kísérlete omlott össze, amely az egyenlőség prioritására építve, erőszakos terjeszkedéssel óhajtott volna egy olyan univerzális szabadságot megteremteni, amelyet ugyanakkor megvont az egyéntől, s ebből következőn testvériséget sem biztosíthatott az egyének között, hanem ugyanakkor jókora léket kapott az a kísérlet is, amely az

egyenlőség és a testvériség rovására egy olyan társadalomszervezési gyakorlatot igyekezett földrajzilag és politikailag szeparálva érvényesíteni, amelyet az individuális szabadság prioritására épített. Látszólag nagy a különbség, hiszen úgy néz ki, mintha az összeomlás elsősorban gazdasági természetű lenne, a lék pedig inkább politikai természetű, s ha így lenne, akkor legalább az egyik életképességében még bizakodhatnánk.

Az összeomló rendszerek azonban nemcsak a léket kapott rendszereknek nyújtottak be kifizetésre olyan végszámlát, amely közel sem gazdasági természetű, hanem ugyanakkor nyilvánvalóvá vált az is, hogy a szeparált földrajzi létben megőrzött közös univerzális elvek miként módosultak; a szabadság fogalmát miként váltotta fel a jogegyenlőség fogalma, az egyenlőség fogalmát miként váltotta fel a szociális egyensúly fogalma, s a szükségszerű szeparáció gyakorlatában miként merült teljes feledésbe a testvériség fogalma. A nemzeti kereteikből kilépni szándékozó emberi közösségeket, éppen társadalomszervezetük működésének redukcióna és szeparációra épített reális gyakorlata teszi alkalmatlanná arra, hogy érvényesítsék azokat az elveket, amelyeket negyven éven át hangoztattak és ma is hangoztatnak, s amelyeket a keleti félteke népei most aztán végre be akarnak váltani, miközben olyan mértékben omlanak vissza a saját nemzeti kereteik közé, amilyen mértékben működésképtelenek a nyugati félteke népei által a szeparációs feltételekhez igazított univerzális elvek.

Mindaz, ami közöttük történt és történik, az egész európai kultúra csődjére, vagy legalábbis súlyos működési zavaraira utal, s féltő, hogy a gazdasági összeomlást azért nem lehet orvosolni az egyik oldalon, mert a másik oldalon nem lehet politikai eszközökkel felszámolni a kommunikációs zavart. Ami Prágából, Budapestről és valamelyest Berlinből nézve is áthidalhatatlan kulturális csődről látszik, az Zürichből, Párizsból vagy Frankfurtból nézve csupán áthidalható kommunikációs zavarnak. Aki a kommunikációs zavar láttán kulturális csődről beszél, az a sorsra, aki pedig a kulturális csőd láttán kommunikációs zavarról beszél, az a technikára gondol.

A sors egyszerre jelent időbeliséget és időtlenséget, megtörtént, véletlent és esetlegest, a technika pedig a szó eredeti jelentése szerint azt a csfnyt, furfangot, művészetet és mesterségbeli tudást, amitől mindaz, amit Klothó a guszalyán megfont, használhatóvá válik, mindaz, amit Lakshesis kiosztott, valamiként beosztható, és amit Atropos elháríthatatlanná tett, valamiként mégis értelmezhető. *Tyché* és *techné* összefüggésének láttán egy hozzám hasonlóan gondolkodó görög talán azt mondta volna, hogy vannak olyan dolgok a világon, amelyek keletkezésüket a végzetnek köszönhetik, ezek a természettől (*physis*) valók, s olyan dolgok, amelyeket a mesterségbeli tudás (*techné*) hozott létre, s az emberi megegyezés (*nomos*) tesz használhatóvá. *Nomos* azonban azért nem élvezhetett prioritást a természettel szemben, mert a természettől való dolgokat tekintették hatalmasabbnak, s ezért aztán a görögöknek az se juthatott eszükbe, hogy *techné*nek adjanak prioritást *tyché*vel szemben, ahogy mi tesszük. És az se juthatott eszükbe, hogy a *tyché* értelmezésére vagy a mesterségbeli tudáson megalapozott megegyezésekre ne a természet hatalmának tudatában törekedjenek.

Ezeknek az összefüggő fogalom párosoknak a funkciója több ezer éven át mit se változott, habár a végzet szerepét az isteni gondviselés vette át. S annak ellenére, hogy a tizenhetedik század óta lényegesen megváltoztak az összefüggés belső hangsúlyai, akár kreativitást mondunk, mint a sorsukat alakító és rendező emberek, akár találmányosságot, mint a sorsuknak kiszolgáltattott emberek, körülbelül ugyanarra az időbeliségre és időtlenségre gondolunk, mint amire a görögök gondoltak, amikor *Nemesis*-ről beszéltek, vagy a latinok, amikor *Fatum*-ot emlegették. Az ember hol kedvezően, hol kedvezőtlenül alakítja a helyzetét, amelyet előre se kiokoskodni, se kiszámítani nem lehet. A mi okoskodásainknak és számításainknak azonban már közel sem a természettől való dolgok képében megjelenő végzet állja útját, s nem is az isteni gondviselés kormányozza a maga emberi ésszel nem fölérhető belátása szerint.

A belső hangsúlyeltolódást úgy lehetne jellemezni, mint *Nemesis* térnyerését *Fatum* ellenében. A *Lumière* jóvoltából, mintegy háromszáz éve inkább egy olyan sorsra gondolunk, amit érdemünk szerint kapunk, illetve a *Bildung* jóvoltából egy olyan sorsra, amelyben még akkor is az alakítás érdemére kell törekednünk, ha előre meg van szabva. Előtte pedig az isteni gondviselés jóvoltából inkább egy olyan sorsra kellett gondolnunk, amely az osztályrészünkül jutott, merev és nem változtatható. S így talán az is jobban érthető, hogy a sorsának kiszolgáltattott embernek miért a francia forradalom előtti korokra kell visszanéznie, a sorsát alakító embernek pedig miért inkább arra, ami ezután történt. Meg talán az is jobban érthető, hogy a sorsát alakító embert miért fogja el értetlenkedés és páni félelem annak a *Fatum*-nak a látán, amelyet *Nemesis*-szel cserélt fel, s a sorsának kiszolgáltattott ember miért érez hiú önámításnak minden személyes érdemet, ha egyszer az életét úgyis *Fatum* kormányozza. Még talán az is jobban érthető, hogy miért vágyképe az egyiknek egy olyan sors, amely inkább *Nemesis* kezébe van letéve, míg a másiknak miért rémképe egy olyan sors, amely inkább *Fatum* kezébe van letéve. Ennek az árnyalattalnyi különbségnek mindössze negyven éve van az európai történelemben. A kritikus hangsúlyeltolódásnak mindössze háromszáz éves a története. Ezeknek az időbelileg elhatárolható elképzeléseknek a mozgását azonban közel ezer olyan év alapozza meg, amely éppen ezeknek a közös elképzeléseknek az alapján határozza el magát más kultúráktól, illetve éppen ezeknek a közös elképzeléseknek a jegyében igyekszik ráérőszakolni magát más kultúrákra.

A sorsának kiszolgáltattott napnyugati ember és a sorsát alakító és rendező napnyugati ember időszemlélete nem különbözik. Szimuláljon vagy disszimuláljon, gondja ugyanarra vonatkozik. Már a reggelinél tudni szeretné, hogy mi lesz vacsorára, s így aztán egy olyan kívánság szabja meg elképzelését az időről, amely nem korlátozható a jelenre. Akár úgy gondolja, hogy *Fatum*, akár úgy gondolja, hogy inkább *Nemesis* tartja kezében a sorsát, egy olyan jövőképpel kéne rendelkeznie, amilyennel se *Fatum*, se *Nemesis* jóvoltából nem rendelkezhetik.

Jelen pillanatban a napnyugati kultúrának van egy általános gondja és egy speciális gondja a saját jövőképpel kapcsolatban.

Általános gondja, hogy azt a nagyon szűköske rést, amelyet egy város, egy állam vagy akár egy egész gazdaságilag és politikailag integrált földrész tychéje az emberi furfangnak, csínytevésnek és mesterségbeli tudásnak enged, sikerült ugyan valamelyest kitágítani, de a természet éppen a technikai készségek differenciálódásának és strukturálódásának mértéke és minősége szerint jelentette be a maga hatalmát, s ezért a differenciálódás és a strukturálódás nem azt jelenti, hogy rendelkezhetne a saját sorsa felől, hanem azt jelenti, hogy sokkal kevésbé rendelkezhetik, mint ahogyan háromszáz évvel ezelőtt még remélte. Olyan mértékben feledkezett meg a természet hatalmáról, amilyen mértékben sikerült az isteni gondviselést az emberi megegyezésekkel felváltania.

S csupán ezen belül speciális gondja, hogy a sorsuknak kiszolgáltattott emberek inkább *Fatum*-ra gondolnak, amikor használható életttechnikákról beszélnek, míg a sorsukat alakító és rendező emberek inkább *Nemesis*-re, aki a sorsot a személyes érdem szerint osztogatja.

Nem tudom megmondani, hogy az ember valóban rendelkezik-e a sorsával, s akkor elment kell-e állnia a pusztító elemeknek, vagy nem rendelkezik a sorsával, s akkor legfeljebb csínyeket és furfangokat engedhet meg magának a pusztító elemekkel szemben. És még azt sem tudom megmondani, hogy a differenciáltság és a strukturáltság szintje valóban kritériuma-e egy dolog minőségének, de azt *kell* mondanom, hogy a differenciáltság és a strukturáltság szintje kritériuma egy dolog minőségének. A hidegháború és a békés koezisztencia negyven éve csupán elmélyítette azt a problémát, amelyet a közös kultúra háromszáz éve magával cipel, és nem tud megoldani. Igen árulkodó, hogy e háromszáz év alatt immár két politikai szisztéma omlott össze a kulturális koherencia hiánya miatt, s az sem kevésbé árulkodó, hogy mi maradt helyettük.

A fasiszta utópia csupán egy etnikai közösség ötlete a jövőre, s minden más nemzet vagy etnikum számára pusztító metódus. A kommunista utópia ötlet egy közös jövőre, de nem metódus. A két katasztrofális ötlettől szeparált demokráciák pragmatikus gondolkodása viszont nem ötlet a jövőre, hanem csupán metódus. Ha arról a kommunikációs zavarról beszélünk, amely a sorsának kiszolgáltattott és a sorsát alakító ember közlekedését oly nehezíti teszi, akkor azt mondhatnánk, hogy az utópia undora az utópia hiányával néz farkasszemet. Az utópia hiányát felkínálni azoknak, akik minden utópiától undorodnak, mégis tudni szeretnék, hogy mi lesz a vacsorájuk, legalább olyan értelmetlen vállalkozás, mint a hiányt egy undorral betölteni.

A kommunikációs zavar felszámolására csak úgy tehetnének kísérletet, ha a sors szempontjából ellenőriznék a megegyezéseken alapuló metódust, s ezért csak olyan emberi megegyezéseket tekinthetnének elfogadhatónak, amelyek biztosítják a természet primátusát. Ha azonban az emberek egy igen szűk csoportja változatlanul úgy szeretné a saját vacsoráját biztosítani, hogy ezzel veszélyezteti az összes többi vacsoráját, akkor nemcsak a kommunikációs zavar növekszik, hanem elmélyül az ökológiai krízis.

Az ökológiai krízis és a kommunikációs zavar együtt adja ki a kulturális csődöt.

Vita Nádas Péter előadása után

R É S Z L E T E K

KOPPER: Rendkívül finoman és érzékletesen állította szembe egymással Európa nyugati és keleti felét. De hát ebben is határozta meg előadásának célját.

Bizonyára alapos okkal és némi provokatív szándékkal mondta azt, hogy a demokrácia nem eszme, hanem csupán egy módszer. Számomra a demokrácia mindenestül a jövő eszméje, és több pusztán módszernél. Hogy miként próbáljuk ezt az eszmét megvalósítani, arra vonatkozóan valóban különféle módszerek lehetségesek. A mi demokráciánk viszonylag fiatal, nekünk még gyakorolnunk, fejlesztenünk kell a demokráciában való jártasságunkat. De vannak itt mások is, például az angolok, ők sok tekintetben messzebbre jutottak már ezen az úton. A jövő eszméje mögött véleményem szerint a szabadság eszméje áll, bárhogya is fogalmazza meg azt az alkotmány. Erre egy sor történelmi példát lehet felhozni, egészen a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasságáig visszamenőleg.

NÁDAS: A kérdésem éppen ez. Vajon a francia forradalom csodás „szentháromsága” egyáltalán megvalósítható-e, ha ezeket az eszméket elválasztjuk egymástól? Mintha évtizedek óta feledésbe merült volna, hogy a francia forradalom valójában miként is kapcsolta össze ezeket az ideákat. A forradalmárok azt mondták: szabadság, egyenlőség, testvériség – vagy a halál. Egész eddigi életemet egy olyan országban éltem le, ahol minden más uralkodott, csak demokrácia nem. S éppen ezért távol álljon tőlem, hogy a demokráciákat vagy a nyitott társadalmakat megítéljem, ám elég behatóan foglalkoztam a nyugati demokráciákkal, hiszen bennük volt minden reményem. Mindeközben meglehetősen szkeptikus lettem velük szemben, mert azt a rossz helyzetet, amelyet Európa megosztottsága Kelet-Európa számára emberileg és kulturálisan jelentett, s ezennel a politikai és a gazdasági vonatkozásoktól el is tekintek, a nyugati demokráciák bizonyos fokig még el is mélyítették. A vasfüggönynek két oldala volt. Azok számára, akik a kelet-európai rendszerek ellenében éltek, a békés koegzisztencia valójában egy kínos intellektuális szituációt eredményezett, hiszen ez a politika hatalmon tartotta a rendszert, s ezáltal kilátástalanná tette a benne élők helyzetét. Mindazonáltal a felelős politikusokat is megértem. El kellett kerülniük a háborút. Ez állt mindenek felett. Ezzel azonban még messze nem indokolható az a hihetetlen érdektelenség, amelyet a nyugat-európai értelmiségiek a kelet-európai kollégáikkal szemben tanúsítottak. A kétoldalú dezinformáció állapotában élünk, s mindezt nem lehet egyetlen lépéssel feloldani. Bizonyára sok lépésre lesz szükség ahhoz, hogy a demokráciák iránti bizalomhoz visszatérjünk.

MARON: Épp ez utóbbi pont kapcsán nem értem, hogyan

függ ez össze magával a demokráciával. Az az érdektelenség, amit a nyugati értelmiségiek tanúsítottak, tulajdonképpen annak szót, hogy nem fogták fel a demokrácia jelentőségét. Nem látom úgy, hogy a demokráciával szembeni megértés természetéhez tartozna, hogy ilyenféle érdektelenséget szül. Épp ellenkezőleg, én úgy látom, hogy ez a demokratikus érzék hiányára vall.

NÁDAS: Így is felfogható. Ám inkább valami olyasmire gondolok, hogy például a német baloldal miért nem akarta tudomásul venni, hogy mi történik ezekben az országokban. Ha tudomásul veszik, akkor ezzel a konzervatívok pozícióit erősítették volna, s ez éppen a demokrácia játékszabályai szerint nem volt számukra előnyös. De ha valamiről nem veszek tudomást, akkor ez nem egyszerűen intellektuális hiba, hanem talán egyenesen bűn is. Mondhatnám, távol tartották magukat az információktól, védekeztek ellene. S hasonlóképpen a konzervatív tábor. Nekik az volt az érdekük, hogy egyoldalúan informálódjanak. S ezért aztán a demokrácia információra és a vélemények sokféleségére alapozott egyezményei nem a legjobb formájukban mutatták be magukat nálunk.

MARON: Ebben abszolút mértékben igazat adok önnek. Csupán az ellen a feltevés ellen tiltakozom, hogy az ilyen nem demokratikus magatartás a demokrácia kényszerű velejárója volna. Szerintem ennek az volt az oka, hogy a nyugatnémet baloldal oszthatónak vélt egy olyan fogalmat, mint a demokrácia. Hogy egyfelől ott volt a saját országuk, amiben rendelkeztek valamiféle demokráciával, ugyanakkor viszont messzemenően tudomásul vették, hogy más országokban meg diktatúra van. A maguk számára persze soha nem fogadták volna el a diktatúrát, de mint olyan társadalmi modellt, ami a saját, elégtelennek érzett demokráciájuk ellenképpül szolgált, tudomásul vették. Egyszerűen rossz demokraták voltak.

WEISS: A mi baloldali értelmiségijeinkben még ott élt valamiféle szocialista utópia ábrándképe. Azt persze látták, hogy Kelet-Európában ez az utópia nem úgy valósult meg, ahogy ők elképzelték. Egyfajta történelmi balesetnek tekintették ezt, ami nem illett bele az általuk kialakított képbe. Az utópia vágyképét most szétrombolta a történelem, és ezek az értelmiségiek rendkívül mély válságot élnek át.

NÁDAS: Igen. A konzervatív és a baloldali erőknél ez a játéka éppen a demokráciák megteremtése miatt volt életbevágó Nyugat-Európában. De ha Magyarországon, Romániában vagy Lengyelországban, az egykori Jugoszlávia államairól nem is beszélve, ma olyan új nacionalizmusokkal

találkozunk, amelyekben a *demokratikus* és a *nemzeti* élesen szembefordul, akkor ez közvetlenül kapcsolatban áll azzal a szomorú ténnyel, hogy a demokrácia nem a legkedvezőbb oldaláról mutatkozott be nálunk, hiszen a békés koegzisztencia korszaka arra volt alapozva, hogy tiszteletreméltó államférfiaknak közönséges gyilkosokkal kellett tárgyalniuk.

SEEBACHER-BRANDT: Itt túl sok minden keveredik egymással. Mert egy dolog a baloldali eredetű nyugati értelmiségiek ügye, és megint más, egészen más az a tudatos, meggyőződéses politika, a békés egymás mellett élés politikája, amelyet Nyugat-Európa együttesen folytatott. Ez a politika jó okkal irányult arra, hogy megelőzze a háború kitörését. A békés egymás mellett élés politikája még arra is törekedett, hogy elősegítse demokratikus mozgalmak létrejöttét a vasfüggöny túlsó oldalán. Nem állíthatja komolyan, hogy az elmúlt negyven évben Európa keleti felén ne lettek volna változások. A nyolcvanas években sokkal több mindent lehetett, mint a hetvenes években, az első két évtizedről már nem is beszélve. A helsinki folyamat nélkül, amelynek eredményeként lehetőségek egész sora teremtdött meg – a prágai és budapesti elenzékiek számára is –, nem érhattük volna el azt 1989-ben és 1990-ben, amit elértünk. Azok a nyugati politikusok, akik a kelet-európai országokba utaztak, nemcsak a hatalmasok kezét rázogatták. Nemcsak megbeszéltek komoly dolgokat – hallottak is.

NÁDAS: Kérem, gondoljon arra a két óriási demokratikus mozgalomra, amelyek megelőzték a helsinki folyamatot, s megszüntették a kelet-európai történelem menetét. Két dátumot mondok: 1956 és 1968. Mindkét demokratikus mozgalmat a nyugati hatalmak egyetértésével verték szét.

SEEBACHER-BRANDT: Az „egyetértés” azon alapult, hogy a Nyugat a vasfüggöny túloldalán nem avatkozik be fegyveres erővel. Ezt a politikát követte akkor is, amikor a berlini falat emelték, és minden esetben, amikor valamilyen válság alakult ki ez alatt a negyven év alatt. Ez az egyetértés persze nem az abba való „beleegyezésen” alapult, hogy a szovjetek azt csinálhatnak, amit akarnak. A Nyugat épp ennek akarta elejét venni, de természetesen nem azon az áron, hogy atomháborút vívjon.

NÁDAS: Én csupán szeretném érthetővé tenni, hogy mindezt miként éltük át Európa keleti felén. Az a szükségyszerűség, hogy el akarták kerülni a háborút, mert nem láttak rá indokot, súlyos nyomokat hagyott. Ha átlapozok egy magyar újságot, akkor mindennap azt olvasom, hogy a Nyugattól nem remélhetünk semmi jót, nem bízhatunk bennük, hiszen már többször benne hagytak minket a pácban.

KOPPER: Szavaiból azt veszem ki, hogy az emberek ott szubjektíve és együttesen is másként élték meg mindezt, mint itt. Ilyenkor nem számít az a kényszerűség, hogy a Nyugat nem avatkozhat be katonai eszközökkel; az emberek úgy érezték, hogy cserbenhagyták őket. Ezt az érzést mi is átértük itt. Én 1956-ban huszonegy éves voltam. Barátaim egy csoportjával arra készültünk, hogy elmegyünk Magyarországra. Az én korosztályomban nyilván sokan gondolták ezt akkor. De hiába, mert nem engedtek bennünket, meg aztán felülkerekedett a józan ész is; hát mit tehetünk volna? De azt a nyomasztó érzést, hogy tetlenül szem-

léljük, ami ott folyik, átértük.

SCHOLZ: Hogy Kelet-Európában azt érezték az emberek: sorsuk nem vált ki elég szolidaritást, elég együttérzést a nyugatiakból, ezt meg tudom érteni, mert már sokszor hallottam. Ennek ellenére a békés egymás mellett élés politikája fontos politikai lépés volt. Nyugat-Németországban is erősen vitatták. A CDU-CSU körében annak idején megbotránkozást keltett az egymás mellett élés fogalma, mert ebben bennefoglaltatott a másik német állam elismerésének, és ezzel együtt stabilizálásának a mozzanata is. Borotvaélen járt ez a politika, ez vitathatatlan. Hogy önök Kelet-Európában természetesen sokkal gondosabban odafigyeltek arra, amit Nyugaton beszéltek, mert szükségük volt valamilyen reménysugárra, ez voltaképpen nem kellene hogy meglepő legyen.

Az EBEE-tárgyalásokon világossá válik, hogy mi végig túlságosan is szem előtt tartottuk az amúgy szükséges taktikai megfontolásokat a Kelettel szemben. A baloldali értelmiségiek nálunk mindig is rokonszenvvel kísérték a szocializmus utópiáját. Ők lényegében mindazt, ami az elmúlt évtizedekben történt, még mindig az átmeneti nehézségek kategóriájába sorolták. Az utópia szerintük jó volt, a másik pedig, amit kiemelték belőle és befelé fordítottak, az végső soron a kapitalizmus bírálata volt.

KOPPER: De hát az újraegyesítés során nálunk is folyt a vita a „harmadik útról”. Maga a kommunizmus nem rossz, mondták, csak valamiért nem működött rendesen. Meg kellene hát próbálnunk még egyszer. Ez ebben az országban széles körben elterjedt vélemény volt.

SCHOLZ: Mondhatnánk úgy is, Nádás úr szóhasználatával, hogy csupán a technika fogyatékoságát látták benne.

WALTER: Szeretnék elmozdulni a politikától ebben a vitában. Engem megdöbent, hogy ön ennyire borúlátóan ítéli meg a helyzetet a kommunikációs zavart illetően, hogy egyenesen kulturális csökként jellemzi. Először is nem vagyok hajlandó elfogadni, hogy az, amit ön megfigyelt, általánosan érvényes volna mindenkire a vasfüggöny innenső és túlsó oldalán. Ismerek egy ökológusprofesszort Budapesten, akiről tudom, hogy milyen nehéz helyzetben volt azelőtt, s hogy aztán, amint erre megvolt a lehetősége, milyen lelkesen kezdte el szervezni nemcsak a maga és a tudomány, hanem a diákjai sorsát is, hogy valamiféle civil társadalmat alakítson ki Magyarországon a formálisan működő intézmények, szervezetek alatt. Sok olyan embert ismerek a vasfüggöny innenső oldalán, akik a demokráciát, ugyanúgy, mint ön, csak módszernek tekintik, de tudják, hogy ez a módszer nem más, mint az a toleráns, nyílt fórum, amely orvosolni tudja azt a hiányt, ami a filozófiai és vallási víziók szülte utópiák terén beállt. Akik éppen abban látják e rendszer erkölcsi fölényét, hogy nem írja elő, mi az a társadalmi vágykép, amelyet mindenkinek kötelezően követnie kell, hanem a türelem módszerét gyakorolva megegyezéssel úton megpróbálja biztosítani, hogy ne csak az egyik társadalmi vágykép, hanem a másik is helyet kapjon a nap alatt. Éppen ez jelenti az előrelépést a civilizációs fejlődésben. Amikor a két rendszer még feszült viszonyban állt egymással, én mindig azzal próbáltam gyöngíteni a tervgazdaságot, hogy nyíltan kimondtam róla a véleményemet. Abból, amit ilyenkor az emberek szájából közvetlen reakcióként hallottam, következtetek arra, hogy az efféle eszme, a nyíltság is van

olyan erős, hogy képes kommunikációt létrehozni, és hogy az, amit ön fátumként írt le, számos egyedi esetet tekintve nem tükrözi a teljes valóságot.

ROHE: Ebben teljesen egyetértek. Ugyanakkor azt hiszem, hogy amit Nádás úr ma előadott nekünk, azt ma még nagyon sok ember gondolja és érzi így Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában vagy Lengyelországban. Ez a gondolkodásmód olyan realitás, amellyel behatóan foglalkoznunk kell, és ki kell találnunk, mely hidak vezethetnek el csakugyan egymás megértéséhez. Óriási kommunikációs problémával nézünk szembe, ami a tapasztalatok hosszú évtizedes különbözőségeiből fakad. Én végül is úgy értelmezem az ön szövegét, hogy ön is kívánatosnak és lehetségesnek tartja még ezt a harmadik utat. Hosszú távon, azt hiszem, az olyan beszélgetések, mint ez a mostani, az, hogy képesek vagyunk tényleg meghallgatni egymást, jelentetik az egyedüli járható utat. Ilyen beszélgetéseket természetesen Magyarországon és másutt is folytatni kell. Készen kell állnunk erre.

NÁDAS: Mindazokra a kérdésekre, amelyek itt szóba jöttek, természetesen nem ismerem a helyes választ. Semmi mást nem is akartam, mint jelezni: nem emberi karakterekről, hanem viselkedési mintákról és gondolkodási módokról beszéltem. Lehetséges, hogy nem is fejeztem ki magam elég világosan. Ám határozottan tiltakoznék, ha valaki azt mondaná, hogy nem vagyok demokrata, vagy valamiféle harmadik utat keresnek. Azt a látszatot is szeretném elkerülni, hogy én itt az utóbbi negyven év nyugati politikáját kritizálnám. Ilyesmit nem merésznék tenni. A kelet-európai felkelésekről azonban még valamit mondanék. Az ötvenhármas berlini felkelést semmiképpen nem lehet a helsinki folyamattal összekapcsolni, mert a kemény ötvenes években történt, s tapasztalataim szerint nem is hagyott olyan mély nyomot, mint az ötvenhatos vagy a hatvannyolcas mozgalom, amelyek később kifejezetten szükségessé tettek egy olyan folyamatot, amelyet Helsinkibe kapcsolunk. Egyszerűen azért, mert az oroszok jogosan és erősen tartottak a magyaroktól és a lengyelektől, s ezt a félelmüket Helsinki időlegesen enyhítette, amennyiben a *status quónak* megerősítést adott. Ez a félelem azért is jogos volt, mert talán el se képzelhetik, hogy a magyar felkelés rövid napjai milyen mélyen a demokratikus elvek érvényesítésére alapozódtak. Ezek a felkelők és ezek az országok igent mondtak a demokráciára, és mégis egy nemet kellett elfogadniuk. Helsinkiben is. Nem szeretnék szemrehányásokat tenni senkinek, mert utálok a kelet-európai siránkozást. Kopper úrnak köszönhetően felmerült a vitában a szabadság fogalma. Szerintem erről a pontról sok minden átlátható. Miként értelmezzük ezt a fogalmat itt, illetve ott. Ha a nemzeti szabadságért kell küzdenem, akkor a személyes szabadságomnak nem lehet olyan nagy jelentősége. Ilyen körülmények között pedig az individualitás sem formálódik úgy. A kelet-európai országok demokratikus ellenzékének így aztán az önismeret a legnagyobb gyengéje. S ha még az elit se rendelkezik vele, akkor ezekből a társadalmakból se annyira az áruk hiányoznak, hanem a személyes önismeret. Amiből Nyugaton nemcsak bőség van, hanem elfajult formáinak bősége is. Amiről aztán azok az emberek, akik egyáltalán nem rendelkeznek vele, vagy lehetőségük sincs rá, hogy legyen ilyesmijük, megint csak úgy vélekednek, hogy ez nem más, mint a Nyugat merő egoizmusa.

MITTELSTEN-SCHIED: Ha megnézzük ezt az évszázadot, akkor azt látjuk: hihetetlenül megnőtt a szabadság mértéke. Azzal, hogy lemondott a császár és a cár, leráztuk a magát istentől eredeztető monarchikus uralmat. Az ezt követő időszak, a szabadság időszaka nagyon rövid ideig tartott, azután megint egy külső uralmi igény következett a kommunizmus és a nemzetiszocializmus képében. Mindkettő összeomlott. A külső szabadságot elértük. A belső szabadságot ugyancsak messzemenően, mert először is a vallás az egyes ember életében, akár mint kötelék, akár mint célt mutató erő, visszaszorult, azután még egy sor olyan más érték is van, amitől, hogy úgy mondjam, megszabadítottuk magunkat. Ezt részben azért tettük, mert az hittük, hogy a Jóisten pótolható a tudománnyal. De ezt a hitünket is lerombolta azután a tapasztalat, ugyanis láttuk, hogy a tudomány bizony nem képes erre. Amikor megbizonyosodtunk róla, hogy a tudomány bizony éppúgy árthat nekünk, elvesztettük beléje vetett, szinte vallásos hitünket. Ma már nem az a kérdés, mi az, ami a tudomány eszközeivel megvalósítható, hanem az, hogy mi vállalható jó lelkiismerettel belőle. Az emberi szabadság tere mérhetetlenül megnőtt Németországban. Ezzel a növekedéssel egyenes arányban nő az iránta érzett bizalmatlanság, ami egy sereg korlátozó előírásban nyer kifejezést, és a szabadsággal szemben újabb félelmeket szül.

KOPPER: Az eddigi vitából azt vettem ki, hogy mi valószínűleg tényleg olyanok vagyunk, amilyenek ön leírt bennünket, Nádás úr: hogy tudniillik mi a rációval, illetve a politikában tanúsított szakmai ügyességgel magyarázzuk tevékenységünket, nem pedig a szabadság jövőbe mutató eszméjével. Próbálunk mindent ésszerűen megindokolni. Ez végül is mindig vonzó, ha az ember sikert ér el vele. Vagyis hiányzik belőlünk az emocionalitás. Ezt mások sokkal erősebben megőrizték a maguk demokráciájában, a miénk még túl fiatal ehhez. Azt, amire ön figyelmeztet bennünket, már átéljük két évvel ezelőtt, 1990. január tizenötödikén, amikor az Öböl-háború a forró szakaszába lépett. Akkor Németországban Amerika-ellenes tüntetésekre került sor. Ha egy amerikaival vagy egy angollal beszélt, számukra teljesen egyértelmű volt, hogy a mai világban a Nyugatnak tennie kell valamit a politikai bűnözőkkel szemben. A mi országunkban azt lehetett hallani, hogy ez iszonyatos. Itt azon folyt a vita, hogy mennyire közelítheti meg egy aknakereső hajó a Perzsa-öbölt. Ez engem nagyon megdöbbentett, abban az értelemben is, hogy hát mekkora lehet az emberekben akkor a demokráciával szembeni megértés.

Most válik világossá előttem, mi az, amit ön, és közölünk is sokan annyira hiányoltak bennünk, és még ma is hiányolnak. Az új tartományokban is mindig az ésszel próbálunk hatni polgártársainkra, és elvárjuk, hogy úgy gondolkozzanak, mint mi. Csakhogy ők nem úgy gondolkoznak, mint mi, és ezért folyton elbeszélünk egymás füle mellett.

ROHE: Az érzelem hiánya, az természetesen abból is adódik, hogy a mi jeles íróink, értelmiségjeink csakúgy, mint a média, nem segítettek nekünk ebben az ügyben. Kasztriba tömörült intellektueljeink az önmarcangolásig elmentek az egyesülés kritikájában, de csak ritka kivétel volt az, hogy értelmiségi oldalról valami jót is hallottunk a mi értékrendszerünkről, a demokrácia által képviselt értékekről. Ebből következik a kérdésem, mely Nádás úrhoz szól: véleménye szerint mennyire erős, mennyire felkészült ön sze-

mély szerint, sőt az frótársai is arra, hogy leküzdjék azt a kommunikációs zavart, amely e két világ között beállott, s ami most már világosan bizonyítást nyert?

NÁDAS: Ha praktikus javaslatokat akartam volna tenni, mint ahogy nem akartam, akkor azt mondtam volna, hogy filozófusokat, szociológusokat, irodalmárokat és nyelvészeket kéne összehozni valahol Prágában, Koppenhágában vagy Budapesten, de semmiképpen sem Párizsban, Londonban vagy Frankfurtban, hanem inkább Európa szélein, ahol az emberek hajlamosabbak a befogadásra, s aztán azt a feladatot adni nekik, vizsgálják meg, hogy a történelmi változások következtében miként módosult a fogalmak jelentése itt és ott. Ha nem végezzük el ezt a munkát, akkor naponta ismétlődni fognak a kommunikációs konfliktusok.

KOPPER: Engem nagyon elgondolkodtatott egy mondat az előadása végén, amikor azt mondta: „Ha azonban az embereknek egy igen szűk csoportja változatlanul úgy szeretné a saját vacsoráját biztosítani, hogy ezzel veszélyezteti az összes többi vacsoráját, akkor nemcsak a kommunikációs zavar növekszik, hanem elmélyül az ökológiai krízis.” Én ezt így nem tudom elfogadni. Én azért próbálok különféle dolgokat csinálni, hogy minél több vacsora jusson sok mindenkinek. Voltaképpen ez a lényege annak, amit csinálok. Mélységesen megdöbbenem, ha ezt mások másként látják. Én ezt tekintem az élethivatásomnak, hogy ezt csináljam, s nem jótékonyági értelemben gondolom ezt. Ez a fajta tevékenység nálunk a „szociális piacgazdaság” megjelölést viseli. De a demokrácia fogalmával bennem nem ez kapcsolódik össze. A demokrácia nemcsak annyi, hogy bemutatom a szabadon választott gyakorlatomat. Ahhoz, hogy a demokrácia működőképes legyen, hihetetlen mennyiségű kötelességnek is eleget kell tenni. Van ebben az országban egy közkeletű kifejezés, a *Selbstverwirklichung*, az „önmegvalósítás”. Én ezt azért nem találom jónak, mert szerintem abszolút önzőnek hangzik. Valószínűleg annak a gyönyörű kifejezésnek a tökéletes félre-

fordítása, ami benne van az amerikai alkotmányban, nevezetesen a „the pursuit of happiness”-é, amit nem is lehet rendesen lefordítani németre, de annyi bizonyos, hogy nem azonos a német „Selbstverwirklichung”-gal.

NÁDAS: Súlyos szemrehányását a személyesség ruhájába öltöztette, Kopper úr. Bár nagyon sajnálom, mégis azt kell mondanom, nem sok reményt látok arra, hogy azokat az igényeket ki lehetne elégíteni, amelyeket ma Kelet-Európában az életükkel szemben támasztanak az emberek. Még ma is azt remélik, hogy lehetséges olyan színvonalon élniük, ahogyan a határokon túl élnek. Ezt az elképzelésüket azok a reklámok alakították ki bennük, amelyekkel szemben nem lehettek felvértezve úgy, mint nyugati embertársaik. A mágikus reménynek ezt a jelenségét önök is jól ismerik az egykori NDK lakóival való kapcsolatukból. A reklámok által közvetített vágykép úgy elégíthető ki, ha vásárlás útján tárgyakhoz jutok. Ez azonban igen szomorú kép lenne az emberről, és sehogy sem lehet jövőkép. Európa nyugati felén csaknem mindenki tudja, hogy ilyen irrealis világ nem létezik. Európa keleti felén azonban kevesen tudják, hogy ez csak ábrándkép. Én inkább azzal a rideg realitással igyekszem szembenézni, hogy az új német tartományokban hozzá lehet ugyan juttatni a polgárokat ezekhez a mágikus tárgyakhoz, de – az ökológiai problémák elmélyítése nélkül – másutt már nem. Ez pedig azt jelenti, hogy egyelőre megmaradnak az éles határok, illetve csak akkor lehet ezeket a veszélyes határokat átjárhatóbbá tenni, ha növeljük az ökológiai veszélyeket.

KOPPER: Nagyon elgondolkodtatott bennünket ez a vita, s ami engem illet, új felismerésekhez is juttatott. A végtelenségig folytathatnánk még, de egyszer úgyis azt mondaná valaki: „Bagoly is azt véli, hogy sólyom az ő fia” – ez nyilván órákba telne, hiszen ez a vita annyira felkavaró.

Köszönöm mindnyájuknak, különösen önnek, Nadas úr.

A HOZZÁSZÓLÁSOKAT HALASI ZOLTÁN FORDÍTOTTA

Nick Elsdorf Bécsi véreink

K Ö Z E L - N Y U G A T I L E V É L

Volt idő, mikor még balgán azt hittem, Bécs osztrák település. Pedig lett volna módom föleszmélni. Hat esztendeje, midőn első sétámra indultam a császárvárosban, herceg kis óvodások jöttek velem szemben a szűk járdán. Lehettek vagy húszan. Nem tudtam félrehúzódni, az óvónő megelőzött. Anyám nyelvén, igaz, kisé-pálócos kiejtéssel szólt a kicsinyekhez: „Kerüljétek ki a szákollos baacsit szépen, de le ne lépjétek a jaardaaról!”

Azóta már nem lepődöm meg semmin. Mi több, a felfedezés örömeivel tölt el, ha olyan bennszülöttel akadok össze, akinek nem folyik az ereiben szittya vér, nincs egy magyar név sem a családjában, és még a *Tschardaschfürstin* sem fakasztja dalra. Aki csak azzal dicsekedhet, hogy Győrött vásárolja a tejfölt, nyaranta a Pálátonban pancsol, ne adj' isten valami szép háborús emléket őriz Budapestről, nálam nem emelkedik a nemzetbe.

Fordítottam már labanc szomszédnak kuruc szerelmes levelet, és várakoztam magyar apáccákkal osztrák baleseti sebészetben mindörökké. Pesti barátaink a szomszéd utcába költöztek, intézetünk könyvtárában e pillanatban öt hazai kozmopolita verseng a *Magyar Hírlap*ért, ha Dalos művész úr nem jár épp arra. A *Naschmarkt*on a legjobb szendvics a nagyvárad baromfi-kereskedőnél kapható, és megsúgom, a *Goldene Glocke*ban magyar a pikolófiú. Focizhatnak is hazámfiával a kövér bécsi réteken, ha első alkalommal nem így fogad az egyik itteni magyar szálloda szakácsa a pályán, miután jókorát rúgott a sípcsontomba: „Mondd, te hol is dolgozol?” „Egy kutatóintézetben” – feleltem szemlesütve. Hétmérföldes kacsintás a válasz: „Szóval téged is a cégünk küldött.” Úgy döntöttem, mégsem igazolok át a Rózsadombi Bányászból.

Jaj, mama!

Azt azért álomban sem gondoltam volna, hogy legutóbb lakást is honleányi közvetítéssel váltok, mármint Bécsben belül. A hirdetésben a *Makler* (lásd még: ingatlanközvetítő, angyalcsináló, hiéna) Mrs. Peabody névre hallgatott. Megörültem, hogy így a nekem kedvesebb angol nyelven csaponghatunk majd a liftdíjról, netán a kaució összegéről. „Good morning!” – csiviteltem bele a kagylóba, és folytattam volna a magam értelmezte oxfordi modorban, de már érkezett is a csípős-kedves válasz Petőfi nyelvén: „Ne fárasztasz magát, fiatalember, mikor óhajta megtekinteni a lakást?” Mrs. Peabody életvidám magyar grófné (sőt gróf néninek) bizonyult egy szörnyen történelmi családból, úgy alkudozott ellenünk szintén főúri ügyfele érdekében, akár egy természetes zacski ábrázolásban, s csak akkor volt hajlandó összekacsintani velünk – balsors, akit régen tép –, amikor az osztrák fiskális kfnzásait álltuk a bérleti szerződés megkötésekor.

A lakásba belépve – úgy érzem – joggal vártam egy dísz-

magyar csontvázat a szekrényben, legalább egy molyette atillát, de csak egy ferencjóska lógott a falon, mármint arcképileg az ebédlőasztal fölött. Azóta is szoktatjuk a levegyeket... Hogy megszabaduljunk az udvar nyomasztó befolyásától, új otthonunk kulcsát a végeken kerestük, s a vajdasági magyar házimesternénál meg is találtuk. A hiányzó hűtőszekrényt cseh nevű osztrák eladótól vásároltuk magyar nyelven (feleségétől tanulta), majd egy szomorú bácskai nemzetfi szállította ki teherautóján, aki osztrák kollégájával magyarul társalgott telefonon (azt meg pesti barátja világosította fel a tárgyas ragozásról). Nyelvünkben élnek a nemzetek.

Nem tudod, persze, nyájas olvasó, hogy mely két szó jellemzi leginkább a magyart, ha osztrák színpadon parodizálják. No nem az „egesschegere” vagy a „gulasch”, nem is a „páprika”, hanem a „jáj, mómá!” ősi finnugor idiómája, valamelyik operett-dalból kiollózza. A cigányosan huszáros színész a combjára csap, elrikoltja magát, s a közönség máris dől a nevetéstől. Kollégáim ennél jóval emelkedettebbek. Amikor a televízió vezető külpolitikai kommentátora, Paul Lendvai megszólal az esti híradóban, magaskultúrájú munkatársaim másnap reggel „Essbesteck, Essbesteck” felkiáltással táncolnak körül az intézetben. Tudalvó, e szó, mely a germánban evőszekőzt jelöl, szerfölött alkalmas arra, hogy „e” betűnk nyíltan becsületes, mekegős magyarságát karikírozza (vajh' gyűjti-e már valaki a honban a külföldi idegenek magyarellenes megnyilvánulásait is?). Amit válaszolhatnak, kollégáim úgysem értenék: „Műveletlenek, még azt se tudjátok, hogy az evőszekőzt Pesten eszácjgnak mondják!?” – vajh' szabad-e urbánusul védenem magyarságomat?

Ha választ szeretnék kapni e kérdésemre, nem kell várnom vasárnap pirkadatig a nemzeti főadóra tapasztva fületem, elég, ha lemegyek a házunk elé a bécsi aszfalra. Autóópolást mfmeelek, és hallgatózom. A minap is két korombéli negyvenes baktat el mellettem. „Te – szól az egyik –, ezek a zsidógyerekek megint jól befűtöttek a Madőfnek, csak egymással lennének már egy kicsit jobba.” „Najszen” – kontráz a másik a bajsa alatt nagy bölcsen. – Radiszadishnak néztem a két bördzsekis atyafit. Ezzel azonban még távolról sincs ki a parlamenti paletta. Ismerek itt letelepedett emdeéfes fezőrt, eszdéesszes grófi sarját és szocialista érzelmű fejjavadást is. Nemrég pedig valamely kiscgazdák intéztek hozzám reklámszózatot angol nyelvű levélben, *Honourable Sir* megszólítással. A fontos dokumentumban magukat – ha shakespeare-i soraikat visszafordítom – csatornafektető és középosztályi pártként jegyzik, minden vágyuk, hogy végre megismerkedjenek velem, és *Wine, Wheat, Peace!* köszöntéssel búcsúznak el addig is.

Tudtommal ők még nem jelentettek fel itteni kenyéradóimnál. A denúciáló levelek a kormány közeléből ér-

keznek. Nagy baj lehet ott – jegyzi meg eszes barátném –, ahol te kabinetkérdéssé avanzsálsz. Ha jól emlékszem, születésemtől és baráti körömtől eltekintve csak abban vétkeztem, hogy egyszer egy bécsi összejöveteleken apró kérdéssel gömbölyödtem, amikor egy fáradt udvaronc a főnöke, egy bizonyos középiskolai tanerő elhanyagolható külpolitikai zsenijét Metternichéhez kívánta hasonlítani. Ámbátor miért gondolják, hogy kifogásaikat szép fehér papírra vehetik? Vagy hogy ez jót tesz nekik. Kéretik szegény papírt is megkérdezni. Vagy legalább Machiavelli Niccolò urat tanulmányozni. Talán mégsem kellett volna annyit mondogatnom, hogy Bécsben lakom, de Pesten élek.

Mik vogymuk

Folyton hibázom. Itt, a Kék Duna mentén is kényszeresen úgy hiszem, hogy nem magyarnak néznek. Pedig itt egyszerűen – és joggal – nem osztrák a besorolásom, ezen belül *Ungar*, s csak ezután kezdenek el az élesebben látók finomabban is osztályozni. A többség azonban meg van győződve róla, hogy mint magyar, harcias és romantikus vagyok, honfibusmat szilaj boldogságkitörések tarkítják, ropant nagy tehetséggel szemben szalmalángnyi teljesítmény áll, anyaföldet tartok a virágcserepekben, tudok lovagolni, üzöm a nőket, nem szeretek mosakodni, sírva viadok, meggyőződés, hogy mindenki engem bánt, és utálok mindent, ami germán. És ez még hízelgő ábrázolás. Mindenki megtekintheti a bécsi Néprajzi Múzeumban azt a kora tizenharmadik századi festményt a stájerok földjéről, mely „Népek Táblázata” címmel egyebek mellett a magyart (nyalka huszár, jobb kéz a kard markolatán) is minősíti, emígyen: hűtlen, árulásra kész, kegyetlenségben még a törököt is felülmúlja, esse a lengyelnél is kevesebb van, csak a latinban tűnik ki, vérszomjas, természetesen lázadó, nyugtalanságra hajlamos, egyébiránt lusta, kivéve hitbuzgalmát, urát nem tiszteli, ha állat lenne, farkasra hasonlítana, életét kard oltja ki. Ha csitulna az idegenkedés, mindig akad egy derék magyar, aki felszítja a szenvedélyeket. Mint pár napja is, amikor egy elmeháborodott fiatal ember, kibén állítása szerint Attila vére csörgedez, édesanya levágott fejével díszítette bécsi üzletüket, mondván: mi, nemes Tormayak, így állunk bosszút a családunkra szegyet hozó Kovácsokon.

Munkahelyemen a „Népek Táblázata”-nál leheletnyivel tapintatosabban fogadtak. Hammerschlag költeményét nyomták a kezembe (lásd levelem után), azt is csak akkor, amikor már harmadszor jegyeztem meg finoman, hogy a császármorzsza (nagyamám előadásában: gríz-smarni) legalább annyira magyar, mint osztrák találmány. Lenyűgözött a versből áradó gunyoros tisztelet, a két szomszéd kávéház versengő összejátéka, s a magyar városi értelmiség, nem tudom, miért, de máig élő mítosza, melyhez fogható talán már csak Amerika egyes részein tapasztalni. Helybéli írástudók fejében ugyanis szilárdan tartja magát a kép, miszerint az ugor kolléga – bár az elmúlt évtizedekben talán csöppet lemaradt a modern tudományok és művészetek követésében – hét nyelven beszél, elegánsan csapong a diszciplínák között, latinosan művelt, történetileg felkészült és igen invenciózus. Hamar észrevettem, hogy megborzonganak, amikor bevallom, hogy nálam a latint az orosz helyettesítette a középiskolában, a franciát töröm, zenei műveltségem pedig még az ementálihoz sem hasonlítható. Hogy a németem nem hiperaktív, azt úgyis azonnal hallják. A jóindulat mégis töretlen, azt hiszik, csak a nagy magyar ön-

gúny – ezt honnan vették? – beszél belőlem. Mindenkinek van egy *sehr intelligent* orvos, ügyvéd vagy tanár ismerőse odalent (nem odaát) Transzajtániában. Kisfiam osztályfőnöke például bemutatkozásul közölte velem a megfellebbezhetetlen tény: a magyar a legokosabb nép Közép-Európában. Már van egy Kiss az osztályban, ráfér még egy ugorka az osztrák tanulóifjúságra.

Bécsben akármít teszek is, magyar maradok. Bárki számon kérheti tőlem, mit fecsegnek a magyar rendek élettéről, határrevízióról, s tudakolhatják, miként is fordítanám az „ellabancosodni” igét németre. Udvariasan mosolygom kell, amikor osztrák tanítványom a vizsgán a „magyar modell” előnyeit eszeteli a térségben, de akkor is, amikor a *Zollbeamter* szülőfalumban dévajul úti elemőzsiámba mélyeszi körmét, úgymond fegyver és kábítószer után kutatva. Igaz, ő nap mint nap még mindig azt a magyart látja maga előtt elhaladni, aki Bécsset ostromolta fogyasztói szabadságának hajnalán. Akkor bizony igen közel kerültünk ahhoz, hogy az *Ungarn* szót *ungernre* (nem szeretem, nem szívesen) cserélje az osztrák. Szerencsére jöttek utánunk a csehek meg a szlovákok, most meg a délszláv népek...

Ha jól megnézzük, nem is akkora szerencse ez, kivált ha mediterránba játszik az ember ábrázata. Íme, a bizonyág:

Sweet little sixteen félénken leszegett fejjel, titkos vágyakkal telve siet a tánciskolába. Felnőtt körömcipő, szűk szoknya, ápolt hajzuhatag. Békebeli, kissé cukros helyzet. Péntek délután hat órát frunk, a színhely hatalmas metróállomás Bécs egyik *bieder* kerületének határán. A peronon senki, ám szorongásra semmi ok, ez nem a Nagy Őrs Vezér tere, ebben a városban éjnek évadján is egyedül grasszálnak a jó házból való csitrik az utcákon. Tíz-tizenöt fiatalok közel, néhányuk feje bőrkötésben. A leány, ki apjától göndör, barna hajat örökölt, egyfolytában mitsemsejt, míg a sihederek egyike (naná, hogy mély növésű) elé nem áll. „*Bist du Türkin oder Jüdin?!*” – faggatózik fenyegetően. A kis hölgy hetykén felel, ő sem érti, miért. Mindegy is, mit válaszol, a suhanc következő mondatát már a hitlerjában beprogramozták. „Titeket úgyis kiirtunk majd” – recsegi, és a jól bevált „*ausrotten*” igét használja, miközben a slicce mögé enged betekintést nyomatékkal.

Hál' isten, dramaturgiai pontossággal érkezik a szerelvény, így a kiirtandó egyed kimenekül az ostromgyűrűből, és beugrik a metróbá. Am az ifjú fasiztoidok nem tágtáznak, s szorosan a szomszéd kocsiából figyelik. Pár éve még elkapták volna, amikor kiszáll, ez a tizenhatos viszont már száztizenhat olyan kimit látott azóta a tévében, amely megmondja, mi a teendő, ha az embert üldözik. Hát persze, te is tudod, nyájas olvasó, hogy a célállomáson akkor kell kiugrani a metróból, hidegvérrel kivárva az utolsó utáni másodpercet, amikor már majdnem becsukódott az ajtó. A peronról illik csúfondárosan visszanezni.

Visszamenőleg bocsánat, kis hölgy, minden atyai szitkomeért (kár volna tagadni, csak a szkinhedek rá ne jöjjenek), melyet rád zúdítottam az elmúlt években, amikor órákon át kvarcoltál a képernyő előtt. Mégiscsak jobb volt ott a melegben, nem kellett éji sötétben a Döbrentei téren rostokolni tanulnivalókért.

Eszkimók a magyar úton

Leányomra az igazi veszélyek nem Közép-Európában leselkednek. Osztályuk alaszakai kirándulásra készülődik. A kerek angolszász világban egyedül Anchorage-ban találtak olyan, németül tanuló cseregyerekeket, akik hajlandók

ezért egészen Bécsig elzarándokolni. Kókadt, kesé szakállú osztrák tanfi számol be magabiztos fahangon tavalyi tapasztalatairól az izgatott szülőknél és unott porontyaiknak a néhai Sándor György szellemében:

„Kedves anyukák és apukák, egész életre szóló élményekkel tértünk haza az eszkimók földjéről. Igaz, odafelé lekötöttük a nyújorki csatlakozást, és hajnaltajt érkezünk Anchorage-ba, ámbátor három napig úgysem dughattuk volna ki orrunkat hazulról, mert épp kitört egy vulkán a közelben, és mindent hamu borított, amíg egy óriási szélvihar el nem söpörte a füstfelhőket (lányommal már legszívesebben vihognánk). Egyébként sincs sok látnivaló a városban az indián múzeumon kívül, az sem érdemel többet két óránál, pedig rohadt nagy ez az Anchorage, a cseregimnáziumot a legtöbb gyerek másfél órással tudta csak elérni minden áldott nap (osztrák oldalán még mindig udvarias csend honol, mi már a tanár ócska poénját várjuk, hogy Karintyval kirobbanassunk). Tudni kell, kedves szülők, hogy Alaszkában már tizennégy éves korban lehet jogosítványt szerezni, s bizony a mi gyerekeinket is többnyire a háziak csemetéi szállították az iskolába, no nem kell megjedni – somolyog a kókadt –, még nincs komoly kábítószerezés ebben a korban (lányommal rosszul érezzük, hogy itt az alkalom a röhögésre, mert a többiek csupán enyhe fészkelődésbe fognak, úgyhogy vöröslőn visszafojtjuk). Persze az italt nem vetik meg a fiatalok abban a nagy hidegben (innen már nem lehet bírni velünk, nyerítünk, rúgkapalunk, osztrák szülők kényszeredetten mosolyognak). Májusban jártunk ott, volt egy-két szép hóvihar, bár a napot is láttuk a temérdek eső közben, na de a környező természet, az *fantastisch schön* (helyi természetkedvelők megnyugodnak, mi tovább gyanakszunk, joggal). Esténként, ha joggolni indul az ember, könnyen találkozni a városba lehúzó medvével, de nem kell tőlük tartani, mert majd minden helybélinél van fegyver (mi már rég az asztal alatt vagyunk). Sokat jártunk kirándulni, vígan sátoroztunk a hómezőn, élelmet alig vittünk magunkkal, vadásztunk, halásztunk (zöld szülők mosolya éled). Egyszer, igaz, fenn ragadtunk egy gleccser tetején, ránk tört a vihar, ám éjszakára megérkeztek a mentők. A legjobb azonban azoknak a gyerekeknek volt, akiket házigazdáik kis sportrepülőgépeiken, ez itt kérem mindennapos, jéghegynézőbe vittek a tenger fölé” (egy kikent-kifent kártnerstrassei anyuka mellettem előkelő ájulásba fog – már készítem a repülőst).

Kesé szakállú itt megsejt valamit mondandója bumerághatásából, és videofilmmel fokozza a hangulatot. Fádan tiroli népitáncoló osztrák kamaszok a képen, indiszkrétén ásitó amerikai társaik körében (vö. *družsba narodov*, jelvéncsere előtt), majd kukákat dézsmáló óriás szarvasok nagytotálban (kis feszengés az osztrák fronton, én lassan leányom padra vetett kabátja alá kúszom), mindközben szörnyű robajokat hallunk. Meg vagyunk gyűződve, hogy a laikus operatőr mikrofonkezelésében a hiba, míg fogadatlan útimarsallunk diadalmasan fel nem világosít: „Elnézést a rossz hangminőségért, a felvétel közben épp rengett a föld Alaszkában.”

Néhány gyengébb idegzetű szülő kislisszol az osztályból, pedig még megbeszéljük, hogy ez alkalommal nem fognak megállni a gyerekek New Yorkban („tudják, olyan veszélyes az a város”), majd rátérünk egyetlen igazán fontos döntésvonalra. Ekkor tudom meg, hogy a pazar élménybeszámoló pusztán hangulatjavító intézkedés volt ahhoz, hogy erőt gyűjtsünk az alapkérdés megválaszolásához: „Mit

fognak ezek a szerencsétlen alaszakai gyerekek Budapesten csinálni?!” (Budapest? – indulok a kabát alá megint.) „A fene érti – élénkül fel a kókadt –, miért akarnak ezek Bécsből *ausgerechnet* Magyarországra menni az egyik hétvégén. Ajánlottuk nekik Salzburgot, Rómát, de kötötték az ebet a karóhoz...” Lassan megnyugszom, nem engem akarnak idegenvezetőnek, egyszersmind lelkemben új remények ébrednek: tudtommal még nincsenek eszkimó tagjai a Magyarok Világszövetségének. Fókát hozzanak?

Idegenkedve

Ki a legnagyobb magyar ellenálló? A Szó, a Mondatszerkezet vagy a Ragozás? E nyelvészeti rejtély gyötör nap mint nap. „Hozd be a kenyeret is, ha kimész a konyhába, légy szíves!” – ugye, ez elfogadható kérés két magyar testvér között a huszadik században. „Hozd be a Brotot is, ha kimész a Kuchébe, bitte” – no ez már cifrában hangzik. Ámde mit szólsz, nyájas olvasó, az alábbi változathoz? „Holenozd be das Kenyeret is, wenn in a Küche mész, sei szíves!” Hál’ isten, itt még nem tartunk. Törzsökös magyar névelőt nálunk törzsökös magyar főnév követ, és a mellékmondatban – egyelőre – nem fordul meg a szórend. Lemenőim mindazonáltal előszeretettel ragozzák magyarul a német szavakat, ezzel is bizonyítva nyelvünk magasabbrendűségét. Mi, zordón szülők, még tartjuk magunkat, és makacsul megismételjük magorol, amit ők németül kotyognak. Elnéző mosoly a fizetségünk. Akkor sem járunk feltétlenül jobban, ha látszólag magyarul ereszkednek le hozzánk: „liften utazunk le, vagy?”, „nehogy vonalozott füzetet vegyél a papírboltban!”, „ma szülőseste lesz az iskolában”. Néha magam is vétkezem. A minap egykori főnökömről mint felüljáróról emlékeztem meg, a feljebbvalót az előljáróval kerveve...

Ha ennyi germanizmus után tiszta magyar beszédre vágyom, a nyelvileg elfajzott Elsdorf-ivadékokat Herceg doktorhoz, a közeli gyermekorvoshoz cipelem. Kiadós influenzajárvány idején rendelője vetekszik egy pesti SZTK-városteremmel: aki véletlenül egészségesen érkezik, biztos valamilyen kórral távozik. A pár törökön és délszlávon kívül mindenki hazánkfa a betegsége váraozók között. Mi, szülők – sosem lehet tudni –, kimérten *Grüssgott*-tal köszöntjük egymást, ám ha valaki magyar szitokszavak kíséretében kezdi fegyelmezni gyermekét, hirtelen földerül a rendelő, kismulnak a vonások, hát ti is...? Mi más lehetne az első beszédtema, mint a kis náthások kétnyelvűsége? Miközben azok *wienerischül* hablatyolnak (egy szót sem értek belőle), az egyik anyuka büszkén közli: „Nálunk nincs hiba, a gyerekek alig tud németül, mind a ketten magyarok vagyunk a férjemmel.” „De jó is lenne – sóhajt a másik irigykedve –, sajnos az én uram osztrák, hogy a fene vinné el.”

A csendes lázadók csak akkor tesznek lakatot a szájukra, amikor belép a doktor úr felesége, egyszersmind asszisztense, aki osztrák léteire álnok módon magyarul is ért. Férjét nem korlátozza a magyar beszédben, nem úgy, mint fogász kollégájukat (hozzá szabályozgatni járunk) a főnökei. A Pestről érkezett fogszobrásznak ugyanis parancsba adták, hogy nem diszkriminálhatja a labanc nővéreket azzal, hogy a vadak nyelvén értekeznek a páciensekkel. A szabályozó úr és én így, jobb híján, a németre fanyalodunk. Két pesti diplomás germánul makog a zápfogokról, miközben fehérre keményített egészségügyi segéderők vigyorognak a háttérben – úgy is néz ki a gyerekek fogsora.

Rájöttem, szünet nélkül hátrányosan különböztetem

meg a helybélieket. Nemcsak azzal, hogy a *der-die-das* furfangos használatával megingatom nyelvük stabilitásába vett hitüket. Nem is csupán azzal, hogy tetemes adót fizettek anélkül, hogy akár utcánk fásításának sorskérdéseibe beleszólhatnék – vagyis szándékosan pénzelem őket, hogy kivonhassam magam a közéletből. Hanem leginkább azzal, hogy pusztán létemmel kiváltom a populista jobboldal előretörését, sőt a liberális pártok politikusait kényszerítem arra, hogy ők tegyék ki „A hajó megtelt” táblát Osztrákiára. Németországtól eltérően itt nem neveznek *ausländischer Mitbürger*nek, polgártársnak, s ezt én annyira zokon veszem, hogy bosszúból évente folyamodom munkavállalási igazolásért, vízumért, és regisztráltatom magam a rendőrségen, zargatva ezzel a békés hatóságokat. Intézetem, amikor engedélyért eseng a tekintetes Munkahivatalnál, még orosz nyelvvizsgámat is beírja a kérvénybe, nehogy találjanak egy olyan bennszülöttet, aki a helyemre léphet. De a hatóság éber. Múltkor a finácoknak már majdnem sikerült rám bizonyítaniuk, hogy duplán dézsmálom meg a jóléti államkasszát. Szerencsére hamar kiderült, hogy lakik még egy Elsdorf Nicholas a kerületünkben.

Idegenként persze tiltakozhatom rogyásig, várnak az éjszakai tévébeszélgetések és a baloldali liberális lapok hasábjai. Közben Haider és barátai köre nyugodtan fogalmazgathatja tizenkét pontjait ellenem: az idegen mindig hordja magánál összes igazolványát, gyermeke csak akkor lépje át az iskola küszöbét, ha már megtanult németül, választójoga legfőbb tíz év után legyen, ha megkapta (esetleg) az állampolgárságot, zsuppolják ki a külföldi bűnözőket, erősödjenk-szigorodjenk a rendőrség, határőrség, katonaság stb. – szerintük így lehet csak elkerülni, hogy lángra lobbanjanak a menekülttáborok. Több mint négyszázezer kanyarították a nevüket a pontok alá pár hónappal ezelőtt Auszria-szerte. Túlontúl sokan, ha meggondoljuk, hogy a – származásilag jórészt ellenérdekű – házasterek nem siet-

tek kitenni a plakátokat, az aláíróvekhez pedig csak a hirtelen szeszélyessé váló nyitvatartási idejű tanácsházakon lehetett hozzáférni, személyesen.

Aláírni nem hívtak, úgy gondoltam, tüntetek egyet elene. A januári bécsi „fénytengerben” tarthattam a gyertyát, vagy negyedmillió *echt* osztrákra csepegtetve a viaszt. Kedvesen, csendesen sétáltak, meglepően számosan jöttek el (ott volt a fél kormány, König bíboros és Prohászka, a futballtréner) – jólesett, de nem sok közöm volt hozzájuk. Felforrósodnom mindössze akkor sikerült, amikor néhány itteni árpádsávos suhanc, rendőr elől menekülve (nem általa szervezve) kis híján átgázolt a fiamon.

Miközben támaszul szolgáltam, egy pesti szeptember estén járt a fejem. Tavalyt írtunk. Igaz, akkor sem hágott tetőfokára a hangulat (valahogy nem rajongok azért, amikor nyugodt, méltóságot árasztó tömeg vagyok), de legalább ismertem a fél Kossuth teret, és tudtam, mely urakra neheztek, amikor a körülöttem Gönczért gyertyával csápoló élénk nagymamákat krisztusi türelemre intették. Azt sem volt nehéz eldönteni, mely pártszónokok unalmas önimádatán szomorkodjam, s kivel osszam meg afölött érzett bánatomat, hogy a „Ha én rózsá volnék...” halovány örökzöldje majd elnyomta vitéz Farkasházy szemtelen pátoszát. Pedig ez utóbbira sürgős szükség volt, hogy az ember meg tudja emésztetni Lakatos Ernyő enyhén anakronisztikus látványát a téren.

Kopaszok persze nemcsak Bécsben flangálnak. A Charta tüntetésén is megjelentek, köpcösen, előírásos jelmezben. Mellettük tartottam a távolságot a Lánchídtól egészen a Parlamentig. Szorongásom csak akkor oldódott valamicskét, amikor meghallottam, miként noszogatja az egyik a másikat: „*Nu, Kolja, poszpesi nyemnozsko, davaj poszmotrim nacsalo ocseregyji!*” Nékem csak Budapest kell...

Bécs, 1993. június

Peter Hammerschlag Ungarische Schöpfungsgeschichte

*In Anfang war – das ist bestimmt –
DER WORT. Auf griechisch: Logosch.
In Weltmeer ist herumgeschwimmt
Der Urgetier, das Fogosch.*

*Gewackelt hat das ganze Welt.
Daß Wind sie nicht davonweht,
Hat rechts und links Gott aufgestellt
Zwei dicke, schöne Honvéd.*

*Was hat dann Gott zuerst getan?
Den Affen, ohne Frage.
Orangutan és Délután,
Was hab'n gemacht die Tage.*

*Das Adam hat er dann gebaut,
Den alten Hendelfanger,
Was Eva hat gekriegt zu Braut
Auf eine grüne Anger.*

*Die Luft war kék, der Gras war zöld
Für aller Tiere Magen.
Doch dann hat auf dem Angyal föld
Der Kain den... izé erschlagen –*

*Da hat das liebe Gott gepfeift,
Hat sich gebäumt der Máros,
Und mit der Sintflut har ersäuft
Den ganzen Lipotváros.*

Wie Erde bissel trocken war,
Hat angefangt zu reiten
Held Attila mit Hunnenschar,
Um Kúltur zu verbreiten.

Erst hat gegründet Ungarland,
Dann Rom, Athen és Kréta,
Und alle Menschen, was bekannt,
Sind nachgekommen späta.

Ein Papyrusch man liest seit je –
Nur leider ging verloren –,
Daß Kléopatra Kiralyné
In Kispeszt war geboren.

Magyarisch war Literatur
Von angefangen Psalter
Bis Cató, Plautusch, Terencz-úr
Und Vogelbácsi Walther.

Auch dürfen wir vergessen nie
Das größte Kolorierer:
Berühmter Művész Ajtossi,
Was Schwaben rufen „Dürer“.

Jedoch der größtete Magyar
War Goethe János, bitte.
Weil er aus Nagy-Weimárosch war,
Wo herrschte Ungarsitte.

Und hätt sich Welt beleuchtet? Nie!
Elektrisch wär erloschen,
Wenn hätten Vólta, Galványi
Kein Licht gemacht aus Froschen.

Denn jede große Mann mit „i“
Ist ein Magyar gewesen.
Bei Górkí, Gándhi, Márkonyi
Kann man das selber lesen.

Und wenn ein Stadt hat „a“ und „o“.
War Ungar Urbewohner:
Káلكutta, Prága, Kárthagó,
Tókió és Veróna.

Und was wär Wien? Wien wär für Katz?
Szent István hat gegründet
Auf István-tér den Stephansplatz,
Weil Mitleid hat empfindet.

Wenn vier Zigeuner – schon gezähmt –
Mit Geigen sich versammeln,
Man hat sie gleich nach Wien genehmt
Und hat genannt sie „Schrammeln“.

Womit, auf Wiener Kunst ich komm.
Wer war ihr Kindesvater?
Das war der Molnár Liliom,
Was baute Burgtheater.

Wo leichte Kunst sich bettete,
Macht stets Magyar das Lager,
Und Operette rettete
Der ungarische Schlager.

So werden wir, barátocskám,
Das Wiener Erbe wahren.
Denn Kálmán, Lehár, Abrahám
Stehn Wacht wie drei Husaren!

Ráffrén oder Kéhrreim

Ungarherz muß vieles leiden,
Steht in Hintergrund bescheiden,
Zupft sich kleines Lied auf Zither:

EXTRA HUNGARIAM NON ESCHT VITA

ANMERKUNGEN

Logosch: das S wird im Ungarischen als „Sch“ ausgesprochen – **Fogosch:** ein beliebter, im Balatonsee beheimateter Fisch – **Honvéd:** farbenprchtig uniformierter Landwehrmann – **és:** und – **Délután:** Nachmittag – **kék:** blau – **zöld:** grün – **Angyalföld:** Engelsfeld, ein Budapester Außenbezirk – **Izé:** Verlegenheitsausdruck, entspricht ungefähr dem deutschen „Dingsda“ – **Máros** (sic!): Meer – **Lipotváros:** Leopoldstadt, ein Budapester Stadtbezirk – **Kiralyné:** Königin (dreisilbig auszusprechen: „kírojné“) – **Bácsi:** soviel wie Onkelchen – **Művész:** Künstler – **Ajto:** Tür (Ajtossi = „Türer“) – **János:** Johann – **Nagy:** groß (spr. „nodj“) – **Szent István:** der hl. Stephan, Ungarns Nationalheiliger – **Tér:** Platz – **Barátocskám:** „mein Freundchen“ (Anredeform)

Peter Hammerschlag Bécsi trécs

Amikor a föld üres volt,
s halandó még vétkezett,
őslény úszkált a tengeren,
s ebédre gulyást étkezett

A fákon nem rezdült levél,
és csönd honolt a Glóbuszon,
néhány snájdig brontosaurus
utazott csak a lóbuszon

Még Istóczy sem hősködött,
s míg bámulta az ősködöt,
szenvedélyének adózott,
és unalmában zsidózott...

Borzgőz, mely nem túl gracióz,
gomolygott a hegyek alján,
és az Isten jobbján-balján,
magyar honvéd állt, nem talján!

Az Úr, akinél nincs nagyobb,
sosem vágyott a rang után,
majmot csinált egy délután,
s lőn a fess orángután!

Éva, ki már előbb megvolt,
s naphosszat hevert egy pléden,
így szólt az Úrhoz: Istenem,
férfi nélkül kihál az Éden!

Hiába vagyok szörzetes,
ha úgy élek, mint szerzetes.
Unalmas így a Ganze Welt,
segítsen már, ha felnevelt!

Hát létrejött Ádám, aki
nem mondható okos főnek,
de tudta jól az Úr, mi kell
a magányos, pucér nőnek!

Benépesült a föld hamar,
építeni kezdték Bábelt,
mikor Angyalföldön, ó, jaj,
Káim agyoncsapta Ábelt!

Haragra gerjedt, hajh, az Úr,
s úgy döntött: a gonosz Káim
szörnyű tettét megbosszulja
fiai és unokáim!

Sípjába fújt hát Istenünk,
mitől Dunának vize áradt,
s elöntötte Lipótvárost,
meg a Schlick-Nicholson gyárat!

Árvíz után, megérezvén
az éledő konjunktúrát,
Attila és a hun sereg,
lovon hozta a kultúrát!

Előbb magyar hon jött létre,
aztán Róma, Athén, Kréta,
ahol köztudottan sok volt
– leider – az analfabéta...

Jobb, ha tőlem tudják meg, hogy
hol született Kleopátra:
Kispesten volt a bölcsője,
ott borult rá az ég sátra!

Elárulja azt is dalom:
hun a világirodalom!
Ibsen, Sekszpír, Kant és Heine,
hidd el nekem, meine kleine!

Goethe is hun, Balzac is hun,
Cervantes is, és Spinoza!
Aesopus az irigységtől
elsárgul, mint a mimóza...

Ajtósi, a híres festő,
ki a piktorok közt Führer,
szintén magyar, csupáncsak a
beceneve neki: Dürer...

A lámpa is azért ég, mert
a bölcs Galványi és Volta,
a békából sugárzó fényt
elektromosságba tolt...

Minden egyes zseni magyar,
kinek „i” van neve végén:
Gorki’, Gandhi és Marconi,
de jobbat is mondok még én:

Kalkuttát és Kartágót is
egykor harcos hunok lakták,
Prága, Genf is színmagyar volt,
ilyen „tények” előtt: hapták!

Mi a helyzet Béccsel? – kérded.
Menj el Pestre, választ kapsz ott:
István király szánalomból
gründolta a Stephansplatzot!

Magyar cigány hegedűért,
hogy jót kapjon, Bécsbe mene,
s amit otthon játszik rajta:
„echte” magyar sramlizene...

Molnár Ferenc Lilioma
nélkül csupán üres kráter
tátongana ott, ahol most
büszkén áll a Burgtheater!

Operettel mindig dugig
van a magyar kotta-raktár,
nem Bécs, hanem Budapest, mely
minket slágerekkel traktál...

Johann Straussot úgy őrzi, mint
három elszánt magyar huszár:
Kálmán, Lehár és Ábrahám,
ki sok valcert összekuszál...

Nem könnyű magyarnak lenni,
ha Bécsbe kell neki menni.
Maga körül nem lát spiclit,
eheti a wienerschnitzlit!

Citeráján bús dalt penget,
ha a honvágy hazahítta,
azt, hogy: EXTRA HUNGARIAM,
s hozzáteszi: NON EST VITA!...

SZILÁGYI GYÖRGY ÁTKÖLTÉSE

.....
PETER HAMMERSCHLAG (1905–194?) a bécsi kávéházak és kabarék világának bennfentes irodalmára 1928 és 38 között. Ő volt a *Lieber Augustin* kabarészínpadának háziszerezője, konferansziéja és parodistája. Költeményét a „Der Mond schlug grad halb acht” című kötetéből közöljük (szerkesztette Friedrich Torberg, Paul Zsolnay Verlag, Wien/Hamburg, 1972).

Nádasdy Ádám

A VÍZIMADÁR DALA

*A csőrömön száraz tojáslikőr,
örökzöld ágak a nyakam körül.
Csiripelek, de nem tudom, miről,
és néha egy hullám pofántörül.*

*Nem élek léhán vagy szervetlenül:
a kanálisba lógnak lábaim.
Az ujjaim között hártya feszül,
cuppog a város áramlásain.*

*A sátram ajtaja gyűrött papír,
nyaram huzat, mely utcabúzt lehel,
a téli álom: fényesítő zsír,
mely hideg fészkeimtől szigetel.*

VASÁRNAP, REGGELI ELŐTT

*Valami vízalattit kéne most,
a tervezettel pont ellenkezőt,
ami a többi alvót nem zavarja,
vagy félrevezeti a felkelőt,*

*a számból lassan kibuggyanó vízcsepp
a fülem mellett a tarkóig szalad,
aztán hagy el. Ordítani, dobolni
fölösleges: a csend az csend marad.*

HEGYESHALOM

Hogy hazájával ismét szembesült,
 habozva állt a vonat ablakánál,
 megértette, mit érez, aki rájön:
 az anyja kurva. Vagy elmebeteg.
 Vagy inkább szimuláns, ön- és közámító
 hisztérika. Most összeállt a kép.
 A kurvák és az örültek – valóság,
 örök minőségek; ha kellenek, ha nem,
 nincs mit takarniuk. De jaj a szimulánsnak,
 akit az egyszer felöltött szerep
 lerakhatatlansága fojtogat,
 üveg mögött gyötrelmesen vacog,
 nem nyúl gyümölcsért, nem röhög –
 mert mit gondolnak róla a cselédek,
 ha egyszer reggel frissen és keményen
 fölkel, elhúzza minden függönyét,
 kinéz, és lát, és látja önmagát,
 tornázik, székel, megreggelizik,
 kiadja minden feladatukat,
 hogy mit főzzenek, mikor mossanak,
 hol takarítsanak, a tegnapi
 húsmaradékot mibe fasírozzák –
 na hiszen, mondanák, akkor mi a fenének
 kellett idáig... Sőt, a gyermek
 előtt se titkolnák a véleményüket,
 hogy Anyu nem is... illetve igen,
 de ő akarta, direkt volt beteg.
 Micsoda botrány lenne. Nem. És tévedhet
 az ember. Betegség sokféle van.

Eláll az ablaktól. Szív még egy utolsót
 a lépcsőház normális szagából, mielőtt
 lenyomná a betegszoba kilincsét.
 Itt vagyok, Anya! – de az nem örül.

Porogi András Medúza

Halált, azt hiszem, ritkán lát a mai ember, kivéve azokat az embertársainkat, akiket foglalkozásuk kényszerít erre. Pontosabban fogalmazva: élőben lát ritkán, ha a televízió hírműsorait, a dokumentum- és játékfilmeket nem számítjuk. Itt jelenleg béke van, hozzátartozóinkat többnyire még idejében elszállítják. Maradnak a közterületek: utcák, aluljárók, játszóterek, mozik és strandok; itt lehetünk tanúi idegenek halálának. Rosszullétek vagy balesetek áldozatai ők, és mintha színészek volnának, úgy csinálják; közönyösen, de voltaképp teátrálisan, minden szégyenérzet nélkül, akár ha nem először.

Nem is erről akarok most beszélni, inkább egy délutánomról, amely kihívó hétköznapiságával mintha előcsalogatott volna bizonyos szellemeket.

Összevissza bolyongtam a város nyár-délutáni csúcsgorgalmában, nem éppen céltalanul; valami hiánycikket kerestem, talán.

Olgyaival a Moszkva téren találkoztunk össze. Olyan ember volt, aki folyton terveket kovácsol, most is rövest beszélni kezdett valamiről; lelkesedett, érvelt és ecsetelt, bizonyítékul pedig hamarosan egy könyvet halászott elő diplomatafűjéből. Miközben magyarázott, én lapozgatni kezdtem, hátulról előre, majd vissza, végül pedig teljesen rendszertelenül, ami fel is tűnhetett volna Olgyainak, ha nem foglalta volna le figyelmét saját magyarázata.

Elidőztem még a semmitmondó tartalomjegyzéknél meg a gyanúsán színes borítónál is, aztán már csak Olgyai száját néztem, amivel magyarázott; a fogait, a sárgás színek közti árnyalatnyi különbségeket mérlegelve, a fogak és az íny közé tapadt fehér ételmaradékokat. Hallottam, amint többek között azt mondta: Isten; amire kénytelen voltam némileg felvonni az egyik szemöldökömet.

A hamburgeres pavilonok és a hatvanegyes megállója között álltunk, mustáros zsírszag és autóbűz fejfájdító elegyében, szólt a zene, persze. Velem szemben, Olgyai háta mögött kövérkés, negyvenes szőke nő beszélgetett két cigány fiúval. Valami ócska, repedezett szandált viselt, deformált lábán gyöngyház színű volt a köröm.

Úgy fénylett ott, akár egy aszfaltba taposott selyemcukor.

Isten, mondtam én is olyan hangsúllyal és arckifejezéssel, amely semmire sem kötelez, miközben tekintetem a selyemcukorról ismét Olgyai szájára tévedt. Elhatároztam, hogy felváltva nézem majd Olgyai száját és a gyöngyházfényű körmököt. Ettől aztán jobb kedvre derültem, már azt sem bántam, hogy Olgyai magyaráz.

Körülbelül ekkor ért oda Vadász. Köszönés közben habozni látszott, hogy megálljon-e, ezért aztán kénytelen volt, mégis. A nőjével éppen a hatvanegyes megállójához igyekeztek. Aztán velük tartottunk, így Olgyai tovább magyarázhatott; Vadász mérsékelten kötözködött, Vadász nője hallgatott. Örökre búcsút mondtam hát a selyemcukor-körmöknek, a látványból emlék maradt, és a hiányt még Olgyai sem tudta pótolni, szájában az ételmaradékkal.

(Úgy tűnt, a villamosvezető egész úton a menetiránynak háttal ült, szemben velünk, utasokkal. Így emlékszem, de korántsem vagyok biztos abban, hogy valóban így is történt, noha valamelyikünk mintha még meg is jegyezte volna, hogy a vezető csak automata, a hátával is lát. Most visszagondolva mindez éppoly bizonytalannak tűnik, mint amilyen valószínűtlennek.)

Miután pedig villamosunk elindult, javasoltam, hogy ha már így együtt vagyunk, menjünk el borozni, de Olgyai inkább sörözni kívánt volna. Vadász grimaszokat vágott, nekik tulajdonképpen dolguk lenne, mondta. Vadász nője nem foglalt állást. Úgy tűnt, nem nagyon szeret minket, csak Vadászt szereti, talán. Persze mi sem szerettük őt, de azért mégis mi voltunk Vadász legjobb barátai, és ezen még az sem változta-

tott, hogy Vadászt sem szerettük, legalábbis ami engem illet. De hát miért is szerettük volna? Mindenesetre együtt szálltunk le a Déli pályaudvarnál.

Ott feküdt a lány a villamosútnak és a pályaudvar közti úttest aszfaltján, a legfelső sávban, arcra borulva, mozdulatlanul. Farmernadrág és olyasfajta hosszú, tunikaszerű ing volt rajta, amelyet a hetvenes években viseltek sokan – aztán inkább csak a terhes asszonyokon lehetett látni hasonlót. Az autók szépen kikerülték, mindegyik idejében sávot váltott, ami persze nem kis fennakadást idézett elő a forgalomban. S hogy mozdulatlansága még inkább szembetűnjék, egy váratlan szél meglebegtette ingét és haját.

Zavarban voltunk.

Vadász szerint már biztosan telefonált valaki a mentőknek, és csak néhány perc kérdése az egész. Mi nem tehetünk semmit. Mégis, jó lett volna nem ott lenni, akár otthon ülni a tévé előtt, vagy a Moszkva téren maradni, gondtalanul szemlélni a körmök ragyogását, és hallgatni a mostanra teljesen elnémult Olgyait.

Az aluljáróban mindenesetre találtam egy szabad fülkét. A hangból nem derült ki, hogy nő vagy férfi vette fel a kagylót. Be kellett mondanom az adataimat; lakcímemet, személyi számomat és anyám nevét; szerencsére mindent tudtam kívülről. Végre megkérdezte, hogy mi történt. Nem tudom pontosan, én már csak a fekvő lányt láttam.

– És milyen állapotban van?

Ezt sem tudtam megmondani.

– Mondja el a sérüléseket! Milyen sérülései vannak – kérdezte makacsul.

Egy pillanatra azt hittem, félreért, azt hiszi, hogy én sérültem meg.

– Nem én, – mondtam – egy lány fekszik ...

– Igen – szakított félbe – értem, nem vagyok hülye, de azt mondja meg végre, hogy milyen? – kérdezte emelt hangon – Vörös? Nagyon vörös? És lángol-e? Válaszoljon, ne tegye le! Lángol vörös lánggal a vére? A lány vérét kérdezem! Lángol-e nagy vörös lánggal a vére?

Elnézést kértem, letettem. Mielőtt ismét próbálkoztam volna, elindultam kifelé, remélve, hogy már megérkezett a mentő.

Még az aluljáróban odajött hozzám egy lány, húszegynéhány év körüli, akit, azt hiszem, ismernem kellett volna valahonnét. Köszönt, rám mosolygott, és a segítségemet kérte egy problémájának a megoldásához. Jóindulatúan mosolyogtam, nem tudtam, honnan ismerős a lány; a legvalószínűbbnek az a valószínűtlen feltevés látszott, hogy valamikor ugyanabba az óvodába jártunk, talán még szerelmes is voltam belé. Elmondta, hogy egy fiút szeretne elcsábítani. Meg is mutatta: ott van, ugye édes? A fiú alig néhány méterre állt tőlünk az újságos standnál, ő is mosolygott; úgy tűnt, tudja, miről beszélünk.

Szóval, tőlem kér tanácsot, úgy örül; hogy találkoztunk. Szerinte nekem ezekhez a dolgokhoz jobban kell értenem, lévén elvált ember. Fölöslegesnek tartottam elmondani, hogy még egyáltalában nem váltam el. Viszont úgy tetszett, a fiúnak nincs ellenére az elcsábítási kísérlet. Ezt meg is mondtam, amire aztán mindhárman ismét elmosolyodtunk, a fiú is, aki pedig nem is hallhatott minket. Javasoltam, hogy próbáljuk meg leitatni, ezzel a módszerrel bizonyosan célt érhetünk. Én amúgy is borozni indultam néhány barátommal, jöjjenek velünk. Egy pillanatra úgy tűnt, a lány mérlegeli a javaslatomat; elindultunk kifelé, amire a fiú is mellénk szegődött. A lány elmondta, hogy a fiú nem iszik, mivel nem szereti az alkoholt. Kérdésemre, hogy húst eszik-e, a lányt az válaszolta, hogy húst sem eszik. Én mondtam, hogy ez hülyeség, mert a hús jó. Én például szeretem a húst. Most elmegyünk, szólalt meg végre a fiú is, amit a lány hűségesen tolmácsolt, aztán mindkettőjük nevében elbúcsúzott, s már mentek is mosolygva.

Amikor visszaértem a járdaszigetre, sem Olgyait, sem Vadászt, sem Vadász nőjét nem találtam ott. De a lány sem az úttesten feküdt, közben néhányan a járdára cipelték. Így a forgalom valamennyi sávban megindulhatott, igaz, a szokásosnál lassabban, mert az érkező autók még lelassítottak, hogy a vezetők és utasaik kíváncsi pillantásokat vethessenek a járda felé.

Ott már egy vörös hajú rendőr intézkedett, egész pontosan egy személyi igazolványt lapozgatott hosszasan. Aztán leguggolt a mozdulatlanul fekvő lány mellé, és sztetoszkóppal vizsgálni kezdte. Komoly lehetett a baj, mert a vizsgálat közben elégedetlenül csóválta a fejét, majd felegyenesedve gondterhelten meg is vakarta. Aztán hirtelen elszánással megragadta a lányt, és a bokáinál fogva növekvő gyorsasággal

pörgetni kezdte, miközben maga is forgott a saját tengelye körül, akár ha páros műkorcsolyázásban mutatnak volna be valamilyen gyakorlatot, a halálforgáshoz hasonló, ha jól emlékszem a közvetítésekre.

Az első pillanatban kicsit csodálkoztam, de úgy gondoltam, nyilván valamilyen új elsősegélynyújtási módszer lehet ez, talán a sérülés jellege indokolja; valamely testrész esetleg becsúszott egy másikba, és a rendőr így próbálja helyrehozni a dolgot.

A forgás sebessége egyre nőtt, lobogott a lány hosszú haja, akárcsak bő, kék inge, még a rendőr szürke gumibotja is kilengett. Aztán, amikor már féltő volt, hogy a rendőr elhajtja a lányt, akár a kalapácsvető a kalapácsot; éppen amikor a tányérsapka is lepottyant, és gurulni kezdett a járdán egyre kisebb köröket leírva s magára vonva a figyelmet; szóval éppen akkor, mint hatalmas kék madár, lerepült a lány tunikája is, gyanúsán messzire.

Tehát a forgatás célja, gondoltam, a lány levetkőztetése volt, az elsősegélynyújtás érdekében. Nyilván a sérülés jellege nem tette lehetővé a kevésbé drasztikus megoldást. Mindamelllett megdöbbenő volt az ing röppályája és a koppanás, amint a rendőrautó motorházára esett; a közelebb állók fel is morajlottak.

A rendőr sem törődött tovább a lánnyal. Az autóhoz lépett, és mindkét kezével a tunika alá nyúlt. Mint valami bűvész turkált és matatott, nyilván eredménnyel, mert hamarosan abbahagyta; és anélkül, hogy a kezét kihúzta volna a tunika alól, ránk, a nézelődő sokaságra emelte tekintetét.

– Ide nézzetek! – kiáltotta.

Ez volt a bevezetés, mert rögtön, minden átmenet nélkül kérkedő önostorozásba kezdett. Képtelennek tűnő vádakkal illette önmagát – például, hogy kacér volt és kurválkodó világéletében. Beszámolt arról, hogy szabadidejében a testét különféle krémekkel kengeti, szeret táncolni a dizensiben, imádja a strandot meg a tengert, és hasonlókat mondott még hosszasan. Eltelt néhány perc, mire világossá vált: az egyes szám első személy nem őrá, hanem a szerencsétlenül járt lányra vonatkozik, s a rendőr csak ironikusan beszél az ő nevében. Ám épp ez az irónia volt nyugtalanító, nemcsak a helyzet miatt, de mert hozzá nem illő indulttal is párosult; a rendőr magából kikelve kiabált:

– Tök buli! – üvöltötte, aztán meg – Jó csaj vagyok, mi? – és megriszálta csípőjét, miközben a dermedt gyülekezet felé kacsintott.

Érznünk kellett viselkedésében a szemrehányást, amellyel minket illett, s még az a kézenfekvő magyarázat sem bizonyult megnyugtatónak, hogy örültem álltunk szemben. Miközben jobbajával élénken gesztikulált, balját végig a tunika alatt tartotta, mintha valami zálogot rejtegetett volna előlünk, és ez mégiscsak baljós súlyt adott a jelenetnek.

(De akadt itt még egy meglepetés, ami a ruházatával függött össze. Mert az iménti tornamutatvány kissé kuszáltta tette öltözékét; zubbonya egyik oldalán kicsúszott az övéből, a zsebéből pedig combközépig lógott a sztetoszkóp két szára. Ám a nyakánál, a kigombolt zubbony mögött feketeséget és fehér körgallért fedeztem fel – legalábbis a szélesebb mozdulatoknál.)

Beszédének további részét nem tudom fölidézni. Minden újabb mondata kitörölte az előzőt – csak a hab gyarapodott a szája szögletében. Elhibázzuk az életünket, főként erről volt szó. Szidott minket. Tegezett.

Ám mindez, ha igaz is, aligha érdekes. Sokkal inkább az, amivel befejezte:

– Nézzétek és lássátok! – kiáltotta, és lassan, némi ügyel-bajjal kiemelte a bő kék ing rengetegéből a lány fejét. A mozdulatot nehezítette az a kevésbé hihető tény, hogy a fej nem a nyak végénél szakadt le a törzsről, így a csonkon lógott a lány bal válla is. Most láttam csak az arcát. Nem volt annyira fiatal, mint korábban gondoltam, negyven körüli nő lehetett. Valószínűleg hosszú, egyenes szálú haja tévesztett meg. Feltűnően vastagon kifestett szemhéjai között csak szeme fehérjének vékony sávja látszott. Nyitott szájából véres nyál lógott hosszán, alig himbálózva. A rendőr a hajánál fogva tartotta magasba, kissé óvatosan, nehogy beszennyezze az egyenruháját, mégis némi diadallal.

– Nézzétek, mi lett belőlem! – rázta meg a fejet – Ez maradt. Ez a lelkem! Értitek ti ezt?! Ez a lelkem!!! – üvöltötte a rendőr.

Mi pedig kővé váltan néztük, csak egyik kollégája, egy rendőr integett széles karmozdulatokkal továbbhaladásra biztatván a zöld hullámmal érkező kocsiakat, mintha rá nem volna érvényes.

Charles Simic

HÍRES DIKTÁTOROK KÉPEI GYERMEKKORUKBÓL

A lóvontatású vasút korszaka;
Nyekergő kintornás majommal.
Ejtőernyős nők. Csónakázó kölykök,
Kartonfüggöny idilli alkonya előtt fotografálva
A vásártéren, ahol megbámulták
A kétfejű borjút, a kövér,
Fátyoltáncot lejtő szakállas asszonyt.

És őrzőgő éhínség Indiában...
Cipősdobozból kártyát húzó fehér patkányok jóslata,
Míg Edison az izzóval vesződik,
És a varrógép első modellje
Kézikocsin begördül egy szerény,
Fehérkerítéses külvárosi lakba,

Ahol a cserjéktől burjánzó kertben
Mindig lebzsel néhány matrózruhá,
Az apparátnak pózoló gyerek.
Édes pofák, az új századnak szóló
Halvány mosollyal. Ártatlanok. Miért ne?
Mint a rongybabák abban az időben,
Melyek kerekded porcelánfejük
Pilláit ágybafekvéskor lehunyják.

Az a szüntelen nyári szürkület...
Még az állvány árnyéka is látszik, és a fekete lepel,
Amely megrebbent a könnyű szélben.
Tán fent lehettek soká, a csillagokat lesték,
És anyjuk vagy nővérük vitte aludni őket.
Kívül csak a kutyák maradtak:
Vérebekkel vemhes, fajtiszta szukák.

FORDÍTOTTA KORPA ARTUR

1993 HÚSVÉTJÁN ÚJRA MEGJELENT A

PANNONHALMI SZEMLE

AZ ÉVENTE NÉGYSZER, TEMATIKUS SZÁMOKKAL
JELENTKEZŐ LAP CÉLJA: TEOLÓGIA ÉS KORTÁRS KULTÚRA
JÓL KÖRVONALAZOTT SZEMBESÍTÉSE.

Az első, húsvéti szám témája: „alászállás és felemelkedés”

A tartalomból: Sören Kirkegaard *elmélkedése* a keresztény hitről,
Gadamer *esszéje* Paul Celan költészetéről, Ghislain Lafont, Sulyok Elemér,
Hirka Antal *teológiai írásai*, Török Endre, Németh G. Béla, Géher István,
Balassa Péter, Tóta Benedek, Tillmann J. A., Gelencsér Gábor és Zwickl András
filozófiai, irodalmi, művelődéstörténeti, esztétikai tanulmánya, Balla Zsófia,
Székely Magda, Takács Zsuzsa, Bárdos László,
Schein Gábor és Villányi László *versei*.

MEGRENDELHETŐ: 9090 PANNONHALMA, VÁR 1.
Kapható: egyes budapesti és vidéki könyvesboltokban

BALATONFÜREDI

SALVATORE QUASIMODO EMLÉKDÍJ

KÖTETLEN TÉMÁJÚ KÖLTŐI MUNKÁK DÍJAZÁSÁRA

Valamennyi pályázó maximálisan két, magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon nem
díjazott és nem említett művel vehet részt. A pályamunkákat gépirással,
nyolc példányban kérjük eljuttatni

1993. június 30-ig, a következő címre:

Balatonfüred, Polgármesteri Hivatal 8230 Szent István tér 1.

Valamennyi beküldött példányon kérjük feltüntetni a pályázó teljes nevét és címét. A
beküldött műveket nem áll módunkban visszaküldeni. A pályázaton első díjas költemény

elnyeri az Emlékdíjat, valamint 3 millió olasz lírát.

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat. Tagjai:

Franco Cajani (elnök), Baranyi Ferenc, Mezey Katalin, Szabó György,
Görgey Gábor (a Magyar Írószövetség képviselője), Cserép László (Polgármesteri Hivatal,
Balatonfüred, a Díj Titkára), Giancarlo Vignarelli.

A díjkiosztásra 1993. szeptemberében, ünnepélyes keretek között kerül sor,
a zsűri jelenlétében.

Modern Művészet

ÚJ SZERZEMÉNYEK
A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
GRAFIKAI GYŰJTEMÉNYÉBEN

Hans Arp, Christo, Enrico Castellani,
Sonja Delaunay, Theo van Doesburg,
Ilja Kabakov, Máttis-Teutsch János,
Henri Michaux, Joan Miró,
Moholy-Nagy László,
Molnár Farkas, Tot Endre,
és még igen sokan mások. Összesen 130 mű.

MÁJUS 28 – AUGUSZTUS 29

Párniczky Mihály

EGY PATETIKUS MÉLYPONT

láttak a csarnokban kucsmagombát
mint tudjuk sok esik tíz dekára
(üres belül) de elkényeztetett érzékelésem
a habzs! dőzs! s ínyes elkészítések
szerint sem enged többet kivenni
a Talált Egynél – de ez sem adatott meg:
szárítottját markoltam tanfolyamon

Húsvéthétfő van kilencvenkettő macskáknak
népes társasága tiszteli hogy ki tudja mióta
írni leültem – bárcsak az önértékelés
túlzó és kóros ingadozása állna
az elmaradó teljesítmények mögött:
az erkölcsileg-jobb látszik itt nem-beválni
tisztá ellen-mód híjával tírök rosszat

ó min nem kapom magam ha valakit
tudok dicsérni úgy igazán: omnipotenciális
istenségem ki másként nézve nevezett féreg
átmenet nélkül mert ami közbül látszik
az a Párniczky Miska nevű látszat és ez fog
nektek viselkedni és eszerint szorul
rá éreznie magát nemritkán igen rosszul

ne gyere haza kis családom ha megvagyok
ezzel valamiféle rendet (amilyenben jó értelemben
működhetnek a dolgok) kéne csinálni: nincsen
hasonlat erre a magát tovább bomlasztó
felfordulásra amely a tétlenségben megnyomorított
lelkeink tükre ám lubickoljatok benne
és dögöljete de ne az én rovásomra

lennék csak rossz (tudná a belső békét
kizáró lelkiismeret hogy az vagyok) vagy
gyenge és végképp tehetségtelen akár nem egy
kedvére-szenvedélybeteg lennék csak önző
cezaromán és mindenképp pszichopata de hát
én drágaságaim szívem előtt a legkedvesebbek
nincsen ez így csak látom a dolgok útját-módját

éreznétek egy pillanatra is akár amit
én most – korosztályom nem egy kiválósága
pusztult el így ahogy én a kedvetekért
sem leszek hajlandó: megvan a megkívántató
béke bennem az egyedüli megosztani- vagy
átadnivaló legalább utalni javasolni – elmúlik
ez a szívszorítás azonnal a remegés és verítékezés

abbamarad kisikálom a kádat és megtisztálkodom
elmegyek itthonról mielőtt megérkeznének
nincs pénzem és nem is igen lesz ha
nem engedtek a tornyokban álló munkához férti
mely csak a rend hiánya miatt mutat sokat
ugyan férjünk már el mi egymástól – efféle
rimánkodástól jobb kösziklák is megindulnak

Vergilius Menekülés Trójából

(RÉSZLET AZ AENEISBŐL: II. ÉNEK, 624–804. SOR)

Ekkor kezdtem látni csak, el mint hamvad a teljes Ílium, és fel hogy dúlják Neptunusi Tróját: mintha hegyek tetején kőrist, vassal hasítottat sok földműves akar vetekedve kidönteni sűrű fejszecsapásokkal, s az mindaddig kimagaslik, s csúcsát reszketegen rázván ingatja a lombját, míg a sebektől lassan meggyőzve a végsőt nem nyögi, és kiszakítva le nem gördül a gerincről. Hát lemegek, láng és ellenség környez, azonban Isten visz: hát helyt ad a had, hátrálnak a lángok. És hogy az ősi lakás küszöbéhez elértem, a régi házhoz, először atyámat akartam látni, először őt felvinni a hegy tetejére – de Trója ledőlten nem, nemet int, hogy eképp meghosszabbítsa az életét, s száműzetést valljon: „De ti – mondja –, akiknek a kortól véretek érintetlen, s teljes a testi erőtok, rajta, ti fussatok el!

Hogyha az égilakók is akarták volna, hogy éljek, ezt a hazát őrizték volna nekem meg. Elég volt egy elhullást látnunk, és egy város elestét. Hát csak eredjetelek, elbúcsúzva kitett tetememtől! Meglelem én a halált a csatán, megszánnak a grájok, s vértem majd leszedik. Síromról könnyű lemondnom. Régen gyűlöl az ég, az időt már hasztalan élem akkortól, hogy a földilakók ura, istenek apja elküldé villáma szelét, s rámsújta tűzével.”

Így szólt, és meg is állt mereven, s nem mozdul el onnan. Könnyeket ont az egész ház erre könyörgve, Creusa s Ascanius: mindüink nehogy elpusztítsa magával együtt, s hogy sorsát, a sebest serkenteni szűnjék. Ám nemet intve kitart a helyén, s szándékai mellett.

Újra csatáznék már, s vágyom nyomoromban a véget, mert ezután már mily terv vagy mi szerencse adódhat?

„Hogy lábam kiteszem, s itt tudlak hagyni, apámat, azt hitted? Hát ily gazság hogy esett ki a szádon?

Az Aeneis magyar fordításai (és a megjelenés évszáma): Huszti Péter (1582), Gyárfás István (1717), Diószegi Kis János (1732, részletek), Rájnis József (1780–90, részletek), Pálóczi Horváth Ádám (1787, részletek), Háló Kovács József (1799), Nagy János (1806), Baróti Szabó Dávid (1810), Sebők Árpád (1860), Remete József (1863), Kolosy Lajos (1879), Jámbor Pál alias Hiador (1879), Márki József (1882), Radó Antal (1885, részletek), Barna Ignác (1890), Szép Lajos (1902–12, részletek), Csengery János (1931), Devecseri Gábor (1958, részletek), Urbán Eszter (1960, részletek), Lakatos István (1962), Kartal Zsuzsa (1985–87), Kőrös Imre – és még számos kisebb-nagyobb töredék.

Hogy ne maradjon semmi a városból, ha az égnek
 így jó, s ez van a lelkükben, s téged s a tiéd
 Trójával pusztítani el – ily végzet előtt is
 nyitva az ajtó: jön Pyrrhus vérén Priamusnak,
 apja előtt ki fiút, oltárnál ő, ki apát ölt!
 Ez volt, kedves anyám, amiért tűzön s kelevézen
 át kiragadsz? Csupa ellenséget lássak a házban?
 Ascaniust s az apámat s ömellelte Creusát
 szintúgy – egymás vérében, leöletve találjam?
 Kardot! Kardot! A vesztest már szólítja a végperc!
 Vissza a grájokhoz! No, eresszetek új csatavívást
 látnom! Mert nem mindünk hal bosszúitalanul ma!"

És páncélt öltök, s átfűzve a balkezem újra
 pajzsba dugom, s már készülök is kirohanni a házból.
 S íme, a lábamat átölelőn a küszöbre omolva
 apja felé fordítja az anyja a gyermek Iulust.

„Halni ha méisz, vgy minket is el mindenhova akkor!
 Ám ha bizalmat vetsy kardodba, hisz érted a módját,
 ezt a lakást véd meg legelőbb! Vagy apádat, Iulust
 s kit hajdan feleségednek hívtak, kire bízod?"

Ily szavakat szólván megtölti a házat a jajszó,
 s hirtelen egy tünemény – még mondani is csoda – támad!
 Mert keze és komor arca között a szülőknek Iulus
 fejtetejéről egy könnyű lángnyelv veti fényét
 fel, s úgy látszik, mintha finom fűrtjeit nyalogatná
 ártalmatlanul, és a halántékán legelészne.
 Rémulten rohanunk fel-alá, s csapkodjuk a lángzó
 fűrtöket, oltjuk a szent tüzeket, hol a lángjuk előtör.
 Anchises atya meg fel, a csillagfényre örömmel
 vetve szemét, a kezét e szavakkal az ég fele tárta:

„Mindentmegtehető Jupiter, ha hajolsz a szavamra,
 nézz ránk, ennyit csak, s ha megéri egy istenes élet,
 újra segíts, miatyánk, és tedd e jelet bizonyossá!"

S szinte ki sem mondá az öreg, megdördül az égbolt
 balról hirtelen, és leszaladva az árnyakon által
 egy csóvát húzó csillag nagy fénnel aláhull.
 Látjuk, amint a lakás meredek csúcsára hanyatlik,
 és egy idai erdőben rejtőzik el, ösvényt
 tündöklőn tárván. Felfénylik a hosszubarázdás
 szántás, és a vidék szélteben füstöl a kéntől.
 Már meggyőzetvén ugrik fel az ég fele ő is,
 s megszólítja az isteneket, tisztelve a szent fényt:

„Immár nincs haladék, de követlek, akárhova visztek,
 ó, honi istenek! Óvjátok házam s unokámat,
 mert a tiétek e jel, s a tiétek Trója reménye!
 Engedek, íme, fiam, s nem késem lenni a társad."

Szól, s már hallatszott, hogy a láng ropogása erőslík
 túl a falon, s hogy a tűz közelebb hőmpolygeti árját.

„Gyorsan, kedves apám, akkor hát ül a nyakamba,

vállra magam veszlek, s nem lesz soha terhes e munka.
 Bármi adódik elő, közös és egy lesz a veszélyünk,
 s egy a reményünk mindkettőnknek. A gyermek Iulus
 lesz társam, leszakadva kövesse nyomunk feleségem,
 és szolgák, szavaim szivetekbe ti is bevegýetek:
 várunkból kifelé menet egy halom áll, s egy elévült,
 régi Ceres-szentély, s mellette egy ősi fa, ciprus,
 melyet apáink éveken át óvtak kegyelettel –
 széledjünk hát szét, és ott, e helyen gyülekezzünk!
 Szentségeinket, atyám, s honi védőisteneinket
 hozd te! Nekem, mivel annyira új harcból, nagy ölésből
 érkezem, érintnem bűn őket, míg eleven víz
 meg nem mosdat majd."

Így szólván, széles vállam, lehajolva nyakammal,
 sárga oroszlán bőrével teritem be felülről,
 s terhem alá lépek. Jobbom meg a gyermek Iulus
 fogja meg, és apját követi, szaporázva a lépést,
 míg hátul feleségem jön. Csak ködlik az utca,
 merre megyünk, s engem, kit a sok kivetett kelevézek
 sem rémítettek, sem akhájok hadsora szemből,
 most minden szellő megijeszt, megrémít az összes
 nesz, remegek, s ugyanúgy félttem társam meg a terhem.

Majdnem elértem már a kaput, s úgy láttam, az útnak
 vége felé járok, mikor úgy tetszett, sűrű léptek
 hangját hallja fülem, s a homályban előretekintve
 „Fuss, fiam – így harsan fel apám –, fuss, fuss, közelednek!
 Lángzó pajzsukat látom, villognak az ércek!"

S itt valamely rosszindulatú szellem kusza elmém
 messzeragadta. Amíg ugyanis távolra sodortak
 lépteim, és eltértem az ismert útvonalaktól,
 én nyomorult! vagy megtorpant, s elorozta a végzet,
 vagy pedig eltévedt, s lemaradt kimerülve Creusa!
 Nem tudom. Eztán már sohasem láttuk szemeinkkel.
 Vissza se néztem előbb, elvesztét észre se vettem,
 csak mikor ott voltunk a halomnál, ősi Ceresnek
 szentélyénél, és gyülekeztünk! Ekkor azonban
 már eltűnt, társait, férjét s megcsalva fiát is.
 Balgán mely embert, istent nem vádolok ekkor?
 Vagy mit láttam a vár feldúltán rettenetesbnek?
 Ascaniust és Anchisest honi isteneinkkel
 társcsapatomra hagyom, mély völgyben rejtve el őket,
 s visszamegyek ragyogó vérttel felövezve a várba.
 Újra ki kell állnom minden bajt, újra bejárnom
 Tróját, újra kitenni fejem sokféle veszélynek.
 Elsőként a falat s a sötétlő nagykapu ívét
 érem el – itt jöttem kifelé; követem nyomainkat
 vissza, s fürkészőn figyelem szemeimmel az éjben.
 Összeszorul szívem, de a csend is rémületet kelt.
 Most haza – lába talán odavitte, talán – haza vittek

lépteim, ám danaók dúlják fel, a ház az övéké,
 s íme legott meredek tetejére a szél is emésztő
 lángot görget – a tűz felcsap, dühe felhat az égig!
 S törve előre lakát, várát Priamusnak elérem.
 S ott a kihalt csarnokban, s Juno menhelye öblén
 választott örök, Phoinix meg a szörnyü Ulixes
 őrzik a zsákmányt már. Ide hordták össze a rablott
 kincset Trójából, felgyújtva a templomokat mind:
 istenek asztalait, szinarany vegyítőket, elorzott
 kelméket. Körben meg anyák állnak fiaikkal
 hosszú sorokban, rettegvé.

Bátran hangokat is hajigáltam az árnyakon által,
 és az egész utcát végigkiabálva Creusát
 hívtam csak keserűn, szavaim szaporázva hiába.

És hogy a házak közt keresem, kutatom szakadatlan,
 feltűnik szemeimnek előtte az árnya, Creusa
 vértelen arca, alakja, amely ma nagyobb a szokottnál.
 Megdermedtem, elállt a szavam, hajam égremeredt, de
 ő megszólított, szüntette a gondom, e szókkal:
 „Mondd, mire jó, hogy ilyen buta gyásznak adod magad, édes
 férjem? Nem történt ez az istenek óhaja nélkül:
 nem sorsod, hogy e helyről társul vidd te Creusát
 el, s nem is engedi ezt meg a fenti király s az Olympus.
 Hosszú számkivetésben szántod a tengeri síkot,
 s Hesperiaába kerülsz, hol a lyd Thybris folyamával
 nyájasan ömlik a férfiak áldott földjei mentén.
 Ott boldogság és uralom s fejedelmi menyasszony
 vár, így bár szereted, ne sirasd meg mégse Creusát!
 Én sem a myrmidonok s a dolopsok büszke lakását
 nem látom, sem nem szolgállok akháji anyákat,
 – dardán lány, Venus istennő menyé –
 merthogy e partokon, itt tartóztat az istenek anyja.
 Immár áldjon az ég. És gondoskodj a fiunkról!”

És hogy e szókkal szólt, nem ügyelt már rám, aki sírván
 faggattam, mert visszamerült az üres levegőbe.
 Háromszor próbáltam a vállát karral ölelni,
 háromszor surrant ki kezemből hasztalan árnyként,
 párja az elröpülő álomnak, a könnyü szeleknek.

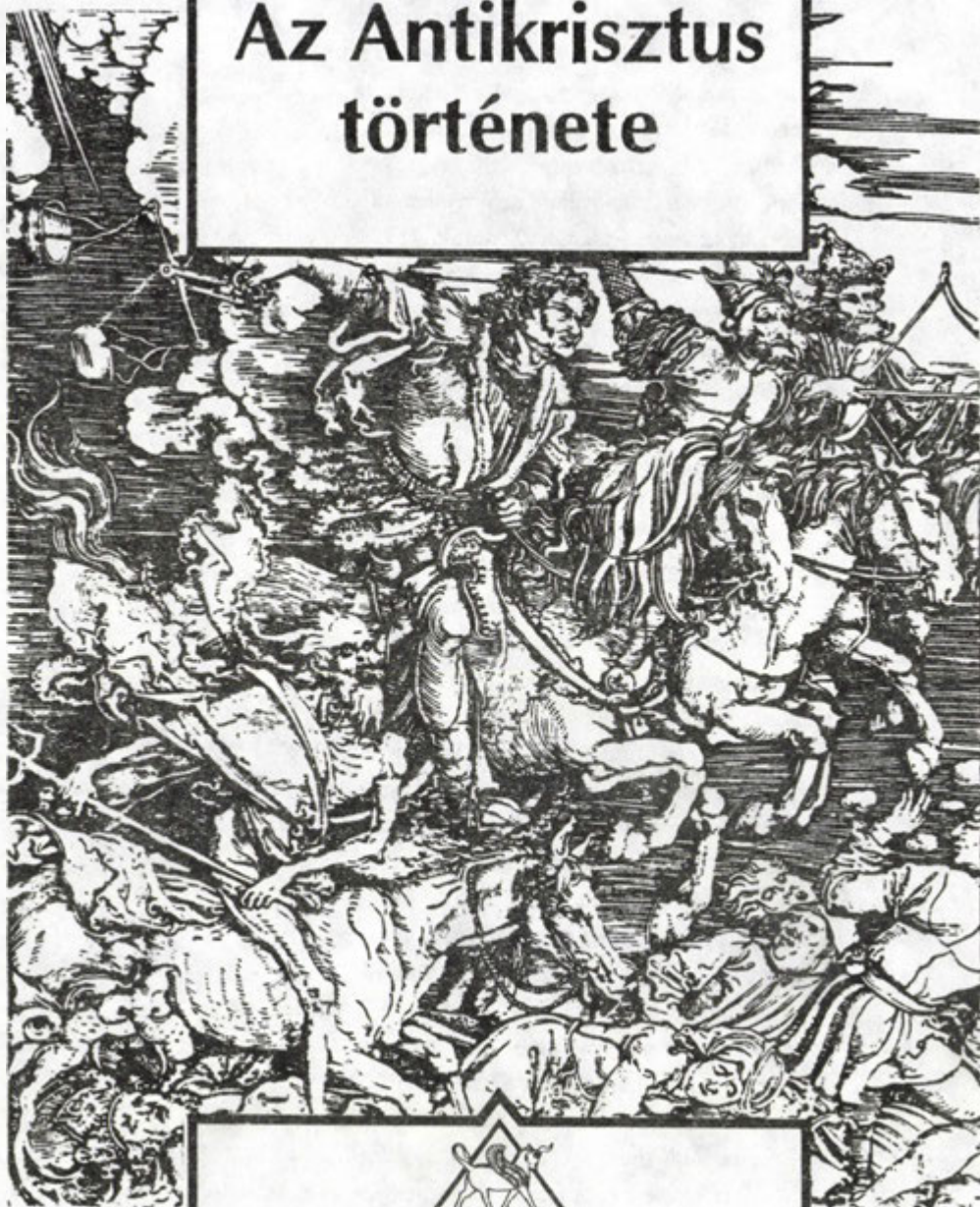
Most keresem csak fel csapatom, hogy az éjszaka elmúlt.
 És ott új követők odagyűlt roppant seregére
 lelve a bámulat elfog: számos férfit és nő,
 ifjak, a számkivetést választók, szánnivaló nép.
 Sokfelől érkeztek, készen szívvel s vagyonukkal
 jönni a tengeren át, bármely földekre kívánnám.
 S íme, a Hajnalfény is feljött Ida hegyormán,
 hozta a másnapot, és kapuink megszállt küszöbénél
 állt az akháj, s hogy jobb lesz, semmi remény sem adódott.
 Hagytam hát, s felvéve atyám, nekivágtam a hegynek.

FORDÍTOTTA KÓRIZS IMRE

A SZÁZADVÉG JÓSLATA AZ EZREDVÉGRŐL!

VLAGYIMIR SZOLOVJOV

Az Antikrisztus története

Századvég könyvtár

KISS ILONA FORDÍTÁSÁBAN, TÖRÖK ENDRE UTÓSZAVÁVAL
A kötet már kapható A Századvég Kiadó Könyvesboltjában (V. Kúria utca 5.)
és az Ünnepi Könyvhéten a kiadó sátrában a Vörösmarty téren.

ANTIKRISZTUS – CSAK 280 FORINTÉRT

Az Antikrisztus története

R É S Z L E T

VLAGYIMIR SZOLOVJOV

A zsinat megnyitója lenyűgöző volt. Az összes kultusz egységének szentelt hatalmas templom kétharmadát a zsinat tagjai számára fönntartott padok és egyéb ülőalkalmatosságok foglalták el, egyharmadát pedig egy magas emelvény, amelyen két trónus állt: az egyik a császáré, a másik pedig, kissé alacsonyabban, a nagy mágusé, aki immár bíboros, császári kancellár volt. Hátul sorakoztak a miniszterek, udvari emberek és államtitkárok részére készített karosszékek, oldalt pedig ismeretlen rendeltetésű, hosszabb széksorok. A kórusokon zenekarok kaptak helyet, a szomszédos téren pedig két testőrezred és egy üteg állt, hogy díszsortüzet adjon. A zsinat résztvevői a saját templomaikban tartották meg istentiszteleteiket, a zsinat megnyitóját ugyanis teljes egészében világi jellegűnek szánták. Amikor a császár a nagy mágussal és kíséretével együtt bevonult, és a zenekar rázendített az „egységes emberiség indulójára”, mely egyúttal nemzetközi császári himnusz volt, a zsinat összes résztvevője felállt, s kalaplengetve háromszor hangosan felkiáltott: „Vivat! Hurrá! Hoch!” A császár megállt a trón mellett, s karját fenséges kegyvel előrenyújtva, kellemes, zengő hangon megszólalt: „Minden irányzathoz tartozó keresztények! Szeretett alattvalóim és testvéreim! Uralkodásom kezdetétől fogva, melyet a Mindenható oly csodás és dicsőséges dolgokkal áldott meg, egyszer sem volt okom rá, hogy elégedetlen legyek veletek; mindig teljesítettétek hit és lelki ismeret diktálta kötelességeiteket. De nekem ez kevés. Irántatok érzett őszinte szeretetem, imádottnak testvérek, vizsgálatra vágyik. Azt akarom, hogy ne kötelességérzetből, hanem szívbéli szeretetből indíttatva ismerjétek el engem igazi vezéreknek minden dologban, melyre az emberiség érdekében vállalkozom. És most különös kegyet akarok gyakorolni veletek szemben azon kívül, amit mindenki számára megteszek. Keresztények, mivel tehetnétek boldoggá benneteket? Mit adjak nektek mint hitsorsosaimnak, test-

VLAGYIMIR SZERGEJEVICS SZOLOVJOV (1853–1900) orosz író és filozófus, a múlt század végi orosz „ezüstkör” egyik legnevesebb, Nyugaton is nagy hatást kiváltó képviselője. Körvetlenül halála előtt írott műve, a *Három beszélgetés a háborúról, a haladásról és a világtörténelem végéről*, életművének leglényegesebb vallásbölcseleti és morálfilozófiai kérdéseit fogalmazza újra. A dialógussorozat ma valóságos reneszánszát éli világszerte: a 20. századi totalitarizmusok szellemi előzményeinek riasztó képét vetíti előre. (Eredeti címe: *Tri razgovora o vojnye, progressze i konce vszemimnoj isztorii, szo kljucsenyijem krátkoj povesztiji ob antihrisztije i sz trilozsennyijami*, Szankt-Petyerburg, 1900). Az itt közölt részletet, az Antikrisztus történetét mint fiktív történetfilozófiai példázatot V. úr, a Szolovjovot reprezentáló szereplő mondja el, a beszélgetések végén, az itt *Utóhangként* jelölt záradékkal együtt. A *Három beszélgetés* teljes terjedelmében az 1993. évi Ünnepi Könyvhétre jelenik meg, a Századvég Kiadó gondozásában, Török Endre utószá- vával.

véreimnek, s nem mint alattvalóimnak? Keresztények! Mondjátok meg nekem, mi az, ami számotokra legnagyobb érték a kereszténységben, hogy ebben az irányban fejtssem ki erőfeszítéseimet!”

Megállt és várt. A templomon tompa moraj futott végig. A zsinat tagjai összesúgtak. Péter pápa hevesen gesztikulálva magyarázott valamit a körülötte állóknak. Pauli professzor a fejét csóválta, és dühösen csettintett. János sztarec egy keleti püspök és egy kapucinus fölő hajolt, s igyekezett halkán rábeszélni őket valamire... A császár néhány percig várt, majd, hangjában alig észrevehető iróniával, újra a zsinathoz fordult: „Szeretve tisztelt keresztények! Tudom, hogy közületek sokan, s nem is az utolsók, úgy vélik: a kereszténység legfőbb értéke a törvényes képviselőknél kijáró szellemi tekintély – amelyet természetesen nem saját hasznuk, hanem a közjó érdekében élvezhetnek –, mivel ezen a tekintélyen alapul az igaz egyházi rend és a mindenki számára szükséges erkölcsi fegyelem. Szeretve tisztelt katolikus testvérek! Mélyen megértem nézeteket, s leghőbb vágyam, hogy államomat lelki vezetőket tekintélyre alapozzam! S hogy ne gondoljátok, csupán hízelnék és üres szavakat mondok, uralkodói akaratunknak megfelelően kinyilvánítjuk, hogy a római pápa, az összes katolikusok legfőbb püspöke ezennel visszakerül Rómában levő trónusára, s egyúttal visszakapja az e ranggal és méltósággal járó összes korábbi jogát és kiváltságát, bármikor nyerte is el ezeket, Nagy Konstantin császártól-e vagy utódaitól. Töletek pedig, katolikus testvérek, csak azt kérem cserébe, hogy szívetek mélyéből ismerjétek el egyetlen pártfogótok és oltalmazótok gyanánt. Aki ezzel őszintén és tiszta szívből egyetért, jöjjön ide hozzám!” És az emelvényen levő üres helyekre mutatott.

„Gratias agimus! Domine! salvum fac magnum imperatorem!” *Hála legyen! Uram! Üdvözítsd a nagy császárt!* – hangzott fel az örömteli kiáltás, miközben már vonult is föl az emelvényre a katolikus egyház majd’ minden fejedelme, bíborosa és püspöke, a hívő világiak zöme és a szerzetesek több mint fele, s miután mélyen a császár felé hajoltak, elfoglalták karosszékeiket... Csak a három csapat maradt lent, János sztarec, Péter pápa és Pauli professzor köré tömörülve.

A császár letörtén fordult hozzájuk: „Mit tehetnék még értetek? Különös emberek vagytok! Mit akartok tőlem? Nem tudom. Mondjátok meg ti, keresztények, ti, magatok! Testvéreitek és vezetőitek többsége faképnél hagyott, a nép elítélte: mi hát akkor számotokra a legfőbb érték a kereszténységben?”

János sztarec ekkor viaszfehéten felállt, és szelíden így válaszolt: „Hatalmas uralkodó! Számunkra maga Krisztus a legnagyobb érték a kereszténységben, minden Tőle ered, mert tudjuk, hogy Benne lakozik testileg az Istenség teljes-

sege. Tőled is készséggel elfogadunk minden jót, uralkodó, de csak akkor, ha bőkezűen osztogató kezében Krisztus szent kezét ismerjük fel. Kérdésedre pedig, mit tehetsz értünk, így szól egyenes válaszuk: valld meg most itt, előttünk, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia, aki testben jött el, feltámadt és újra el fog jönni – valld meg Őt, és mi szeretettel fogadunk téged, mint az Ő második, dicsőséges eljövételének igazi előhírnökét." Elhallgatott, tekintetét a császár arcára szegezte, akit hirtelen rosszul fogott el. Lelkében pokoli vihar támadt... Belső egyensúlya teljesen fölborult, csak arra összpontosított, nehogy elveszítse az önuralom látszatát, s nehogy idejekorán elárulja magát. Emberfeletti erőfeszítésébe került, hogy vadállati üvöltéssel rá ne vesse rá magát a beszélőre, és menten szét ne tépje. Hirtelen ismerős, másvilági hangot hallott: „Hallgass, és ne félj semmitől!” Hallgatott. Csak kővé dermedt és el-sötétült arca torzult el egészen, és szeme szórt szikrát.

Míg János sztarec beszélt, a nagy mágus ott ült hatalmas, kardinális bíboröltönyét elrejtő, háromszínű köpenybe burkolózva, s mintha – erős koncentrációtól szikrázó szemekkel, alig láthatóan mozgó ajkakkal – valami varázslatot hajtott volna végre a köpönyeg alatt. A templom nyitott ablakán keresztül látni lehetett, hogy hatalmas, fekete felhő kerekedett, és máris minden sötétségbe borult. János sztarec le nem vette megdöbben és riadt tekintetét a szótlán császáról, majd rémületében hirtelen visszahőköl, és hátrafordulva, fojtott hangon felkiáltott: „Gyermekeim! Az Antikrisztus!” Ugyanebben a percben fülsejtő mennydörgés hallatszott, hatalmas gömbvillám csapott bele a templomba, s maga alá temette a sztarecet. Egy pillanatra mindenki megdermedt, s mire a keresztények magukhoz tértek kábulatukból, János sztarec már holtan hevert előttük.

A császár sápadtan, de nyugodtan fordult a gyülekezet-hez: „Láttátok Isten ítéletét. Én senki halálát nem kívántam, de mennyei atyám bosszút áll szeretett fiáért. Minden eldöntött. Ki száll szembe a Mindenhatóval? Titkárok, frjások! Az egyetemes keresztény zsinat, miután az égből alászálló tűz lesújtott az isteni fenség esztelen ellenségére, Róma és az egész földkerekség fenségese császárát egyhangúlag elismerte teljhatalmú vezérének és urának." Hirtelen hangos, éles hang csattan föl a templomban: „Contradictur!” *Ellenvetést tesztek!* II. Péter pápa állt fel, és bíborvörös arccal, dühtől remegve emelte pásztorbotját a császár felé. „A mi egyetlen Urunk Jézus Krisztus, az élő Isten Fia. Hogy te ki vagy, hallhatsz. Ki innét, testvérgyilkos Káin! Ki veled innét, Sátán edénye! A krisztusi hatalomnál fogva én, Isten szolgáinak szolgálója, örökre kitesztelek téged, förtelmes pokolfajzat, Isten kertjéből, és átadlak szülődnék, a Sátánnak! Anatóma, anatóma, anatóma!”

Míg beszélt, a nagy mágus nyugtalanul mocorgott a köpönyeg alatt, s amikor a mennybolt az utolsó anathémánál hangosabban dördült meg, az utolsó pápa holtan rogyott össze. „Így pusztul el atyám kezétől összes ellenségem” – mondta a császár. „Pereant, pereant!” *Pusztuljanak, pusztuljanak!* – ordították a remegő egyházfők. A császár megfordult, s a nagy mágus vállára támaszkodva, egymásra zsúfolódó híveinek kíséretében az emelvény mögötti ajtóhoz vonult. A templomban csak a két holttest maradt, félelemtől félholt keresztények gyűrűjében. Egyedül Pauli professzor nem vesztette el a fejét. Sőt az általános rémület mintha felkorbácsolta volna lelkierejét. Kívülről is megváltozott: fenségese és átszemelt alakot öltött. Határozott léptekkel ment fel az emelvényre, s az egyik üres államtit-

kári székbe ült, fogott egy papírlapot és valamit írni kezdett rá. Amikor befejezte, felállt és fennhangon felolvasta: „Egyedüli Üdvöztönk, Jézus Krisztus dicsőségére. Miután boldogságos János testvérünk, a keleti kereszténység előjárója leleplezte a nagy csalót és Isten ellenségét, s ki-mondta, hogy ő az Isten igéjében megjövendőlt, valódi Antikrisztus, boldogságos Péter atyánk pedig, a nyugati kereszténység előjárója törvényesen és jog szerint örökre kiközösítette Isten egyházából, Isten egyházainak Jeruzsálemben összegyűlt egyetemes zsinata Krisztus e két, az igazságért megölt tanújának holtteste felett az alábbi határozatot hozza: minden kapcsolatot megszakít a kiközösített csalóval és utálatos csödületével, majd a sivatagba visszavonulva várja igazi Urunk, Jézus Krisztus elkerülhetetlen eljövételét.” A tömeg föllekesült, és kiáltások hallatszottak: „Adveniat! Adveniat cito! Komm, Herr, Jesu, komm!” *Jöjj el, Uram Jézus!*

„Az utolsó egyetemes zsinat eme első és utolsó okmányát egyhangúlag elfogadjuk s aláírásunkkal hitelesítjük” – olvasta Pauli professzor az utóiratot, majd magához intette a gyülekezetet. Mindnyájan fölsiettek az emelvényre, és aláírták a szöveget. A szöveg végén nagybetűs gót írással ez volt olvasható: „Duorum defunctorum testium locum tenens Ernst Pauli.” *A két elhunyt tanú helyett Ernst Pauli.* „Most induljunk útnak utolsó szövetségünk e frigszekrényével!” – mondta a két megboldogultra mutatva. A holttesteket hordágyra fektették. Lassan, latin, német és egyházi szláv énekeket énekelve indultak a keresztények a Haram-es-Serif kijáratá felé. A menetet itt a császár követte, egy szakasz testőrt vezető tiszt kíséretében érkező államtitkár tartóztatta fel. A katonák megálltak a bejáratnál, az államtitkár pedig az emelvényre lépve fölolvasta „az isteni fenség parancsát”: „Hogy a keresztény népet észre térítsük és megóvjuk a gonosz szándékú emberektől, zavarkeltőktől és kísértőktől, úgy láttuk jónak, hogy a mennyei tűz két áldozatát, a két lázító hulláját közszemlére tesszük a Keresztény utcában (Haret-en-Naszara) e vallás – Krisztus Sírjának, valamint Feltámadásának nevezett – főtemploma bejáratánál, hogy mindenki meggyőződhessen haláluk valódiságáról...”

„Teljesedjék be, ami írva vagyon!” – mondta Pauli professzor, s a keresztények szó nélkül átadták a hordagyakat a katonáknak, akik az északnyugati kapun távoztak, míg a keresztények az északkeletin át vonultak ki sietősen a városból – az Olajfák hegye mellett, Jerikó felé haladva azon az úton, amelyet előzőleg csendőrök és két lovas ezred tisztított meg a néptömegetől. A Jerikó melletti sivatagi domboknál elhatározták, hogy néhány napig várnak.

Másnap reggel ismerős keresztény zarándokok érkeztek Jeruzsálemből, és elbeszélték, mi történt a Sionon. Az udvari ebéd után a zsinat összes résztvevője hivatalos volt a (Salamon trónjának feltételezett helye mellett lévő) hatalmas trónterembe, ahol a császár a katolikus hierarchia képviselőihez fordulva bejelentette, hogy az egyház java érdekében nyilvánvalóan haladéktalanul meg kell választaniuk Péter apostol méltó utódját; hogy az adott körülmények folytán nem hajthatják végre a választási procedúra minden elemét; ám a császár mint az egész keresztény világ vezére és képviselője, jelenlétével bőségesen kárpótol a rituális mulasztásokért; ezért ő az összes keresztény nevében azt tanácsolja a szent kollégiumnak, válasszák meg szeretett barátját és testvérét, Apolloniust, hogy bensőséges kapcsolatuk szilárd és megbonthatatlan szövetségben egyesítse az egyházat s az államot, mindkettő közös java érde-

kében. A szent kollégium a konklávé számára kiképezett külön szobába vonult, s másfél óra leforgása után az új pápával, Apolloniusszal az élén tért vissza. Amíg a választás zajlott, a császár szelíden, bölcsen és ékezzszólan győzködte a pravoszláv és evangélikus képviselőket, hogy a keresztény történelem új, nagy korszakára való tekintettel, veszenek véget a régi vitáknak, s szavát adta, hogy Apollonius örökre meg tudja szüntetni a pápai hatalom összes történelmi visszaélését. A pravoszlávia és a protestantizmus képviselőit meggyőzte ez a beszéd, formába öntötték az egyházak egyesülésének okmányát, s amikor Apollonius a bíborosokkal együtt megjelent a palotában az egész gyülekezet örömmujongása közepette, egy görög főpap és egy evangélikus lelkész át is nyújtotta neki az okiratot. „Accipio et approbo et laetificatur cor meum.” *Elfogadom és jóváhagyom és örvendezik szívem* – mondotta Apollonius, s kézjegyével látta el a dokumentumot. „Én éppolyan igazi pravoszláv és igazi evangélikus vagyok, mint amilyen igazi katolikus” – tette hozzá, s jóakarátát jelezve, csókot váltott a göröggel és a némettel. Aztán odament a császárhoz, aki megölelte, s hosszan a karjai közt tartotta.

Ebben a pillanatban szikraeső kezdett hullani a palota s a templom minden zugában; a fénypontok egyre nőttek-növekedtek, csillogó, furcsa lényekké alakultak, majd eleddig sosem látott virágokként záporoztak alá, földöntúli illattal árasztva el a levegőt. Eleddig sohasem hallott hangszerek csendültek fel, elbűvölő hangjuk a lélek mélyébe hatolva, szívbe markolón zúdult alá, s láthatatlan énekesek angyali hangjai dicsőítették a menny és a föld új urait. Eközben szörnyű, föld alatti moraj hangzott fel a középső palota északnyugati sarkában a kubbet-el-arnah, vagyis a lelkek kupolája alatt, ahol a mohamedán hagyomány szerint a pokol bejárata van. Amikor a gyülekezet a császár szólítására ebbe az irányba indult, mindnyájan tisztán hallották, amint számtalan vékony, átható – gyermeki vagy ördögi – hang ezt kiáltotta: „Eljött az idő, engedjétek bennünket, megmentők, megmentők!” De amikor Apollonius, a sziklához lapulva, ismeretlen nyelven háromszor kiáltott valamit lefelé, a hangok elnémultak, s megszűnt a föld alatti moraj.

Eközben végeláthatatlan tömeg vette körül minden oldalról a Haram-es-Serifet. Az éj beálltával a császár s az új pápa a keleti lépcső tornácaira vonult, mire „viharos lelkesedés” tört ki az emberekből. Apollonius nyájasan meghajolt minden irányba, miközben a bíboros-diakónusok által odahozott hatalmas kosarakból pompás római gyertyákat, rakétákat és égő szökőkutakat szedgetett elő s hajgált a levegőbe, melyek keze érintésére hol lángra lobbantak, hol foszforeszkálva gyöngyöztek, hol ragyogó szivárványként tündököltek, majd földet érve tarka búcsúcédulákká változtak, melyek teljes és feltétel nélküli bocsánatot nyújtottak az összes múltbeli, jelenlegi és eljövendő bűnökre.

A nép örömmujongása minden határt felülmúlt. Igaz, némelyek azt állították, hogy saját szemükkel látták, amint a búcsúcédulák förtelmes varangyosbékákká és kígyókká változtak. A többség azonban felajzottan vetette bele magát a napokon át tartó népünnepélybe, ahol a csodatevő új pápa oly különös és hihetetlen dolgokra vetemedett, hogy mindet elősorolni is felesleges.

Jerikó sivatagi magaslatainál ezalatt a keresztények buzgón böjtöltek és imádkoztak. A negyedik nap este, sötétedéskor, Pauli professzor kilenc társával együtt számárháton és szekéren beosont Jeruzsálembe, és a Haram-es-Serif melletti mellékutcákon áthaladva kijutott a Haret-en-Na-

szarára, s odament a Feltámadás templomának bejáratához, ahol Péter pápa és János sztarec holtteste feküdt az utcaköveken. Az utca ilyenkor néptelen volt, az egész város kivonult a Haram-es-Serifhez. Az őrálló katonák mély álomba merülve aludtak. A kis csapat azt vette észre, hogy a testek nem indultak oszlásnak, sőt meg sem merevedtek, és nem is nehezültek el. Hordágyakra tették s betakarták őket a magukkal hozott köpenyekkel, majd ugyanazokon a kerülő utakon visszatértek övéikhez. De amint letették a földre a hordágyakat, élet költözött az elhunytakba. Megmozdultak, igyekeztek ledobni magukról a rájuk csavart köpenyeket. Mindenki örömmujongás közepette rohant, hogy segítsen nekik: épen és sértetlenül állt talpra a két meglevevődött férfiú. „Nos, gyermekeim – szólt az életre kelt János sztarec –, mintha el sem váltunk volna. Most pedig azt mondom nektek: itt az idő, hogy beteljesítsük az utolsó imát, melyet Krisztus a tanítványaiért mondott – hogy egyik legyenek, mint ahogy Ő maga egy az Atyával.

E krisztusi egyesülés érdekében hódoljunk, gyermekeim, szeretett testvérünknek, Péternek. Hadd legeltesse utolszor Krisztus juhait. Így legyen, testvér!” És megölelte Pétert. Akkor odalépett Pauli professzor: „Tu es Petrus!” *Te Péter vagy!*, s a pápához fordult: „Jetzt ist es ja gründlich erwiesen und ausser jedem Zweifel gesetzt!” *Most ez végleg bizonyosodott és minden kétségen felül áll.* És jobbajával Péter kezét szorította meg, balját pedig János sztarecnek nyújtotta e szavak kíséretében: „So also, Väterchen, nun sind wir ja Eins in Christo” *Így tehát, atyánk, egyik vagyunk Krisztusban.*

Így teljesedett be az egyházak egyesülése a sötét éjszakában, az elhagyatott magaslaton. Az éjszakai sötétséget azonban hirtelen vakító fény ragyogta be, s megjelent az égen a nagy jel: a napba öltözött asszony, lába alatt a hold, fején a tizenkét csillagból álló korona. A jelenés egy ideig ott maradt az égen, majd csendesen dél felé indult. Péter pápa felvette pásztorbotját és örömmel kiáltott fel: „Íme a zászlónk! Menjünk utána!” S elindult a látomás irányába, nyomában a két aggastyán és a keresztény nép, ment, ment Isten hegye, a Sínai felé...

Utóhang

...Eddig tart a kézirat. Panszofij atyának már nem volt érkezése, hogy befejezze a történetet. Már nagybeteg volt, amikor nekem elmesélte, mivel akarta volna folytatni, „majd ha meggyógyul”. De nem gyógyult föl, s a történet vége így övele együtt a Danyiil kolostorba költözött... Csak nagy vonalakban emlékszem a befejezésre. Miután a kereszténység lelki vezetői és képviselői az Arabiai sivatagba távoztak, ahová a világ minden tájáról tömegesen áradtak hozzájuk az igazság hű bajnokai, az új pápa akadálytalanul folytathatta a csak színleg keresztény Antikrisztus-hívők kísértését csodatevéseivel, egyéb gyanús üzelmeivel. Bejelentette, hogy kulcsainak hatalmával fölnyitotta a föld és a síron túli világ ajtaját, s az élők és holtak, illetve az emberek és démonok társalgása valóban mindennapos jelenséggé vált, miközben a misztikus tévelygésnek és a demonolatriának új, példátlan ágai jelentek meg. Ám amikor a császár úgy érezte, hogy immár biztosan áll a vallás talaján, s a titkos „atyai” hang makacs sürgetésére a legfőbb egyetemesség egyedül igazi földi megtestesítőjének nyilvánította magát, újabb vész támadt, mégpedig onnan, ahonnan nem is számítottak rá: fellázadtak a zsidók. Ettől a nemzetségtől, melynek lélekszáma akkoriban elérte a harmincmilliót,

egyáltalán nem állt távol az emberfeletti ember egyetemes diadalának előkészítése és betetőzése. Amikor székhelyét áttette Jeruzsálembé, titkon táplálva azt a zsidó körökben terjedő pletykát, mely szerint fő hivatásaként Izrael egyetemes uralmának megteremtését kezeli, a zsidók rögtön a Messiást látták benne, s átszellemült ragaszkodásuk nem ismert határt. De most föllázadtak, dühödten, bosszút lihegve hadakoztak. Ez a fordulat, mely kétségtelenül benne foglaltatik mind a Szentírásban, mind a hagyományban, Panszofij atya képzeletében talán túlságosan is leegyszerűsítve és realiztikusan jelent meg. Panszofij atya szerint az történt ugyanis, hogy a zsidók, akik a császárt vér szerinti, igazi izraelinek tartották, véletlenül rájöttek arra, hogy nincs körülmetélve. E fölfedezés napján egész Jeruzsálem, másnap pedig egész Palesztina lázadásban tört ki. S akik tegnap még határtalan és heves odaadással borultak le Izrael megváltója, az ígéret Messiása elé, most ugyanilyen határtalan és ugyanilyen heves gyűlölettel fordultak az álnok csaló, az arcátlan trónbitorló ellen. Az egész zsidóságot egy emberként lázadt föl, s ellenségei csodálkozva tapasztalhatták, hogy Izraelt lelke mélyén nem számítás és Mammon bűvölete tartja fogva, hanem szívbeli érzés hatalma: a Messiásba vetett örök hitből fakadó remény és harag. A császár, aki nem számított ekkora robbanásra, önuralmát veszítve rendeletet adott ki, melyben az összes engedetlen zsidót és keresztényt halálra ítélte. Ezeket, tízezreket gyilkoltak le kíméletlenül: mindenkit, akinek már nem volt érkezése, hogy fegyvert ragadjon. Ám a milliós zsidó sereg hamar visszafoglalta Jeru-

zsálemet, s az Antikrisztust Haret-es-Serifbe szorította. A császárnak csupán a testőrség egy része állott rendelkezésére, ez azonban nem győzte erővel a nagyszámú ellenséget. Az uralkodó pápája varázserejének köszönhetően ki tudott surranni az ostromgyűrűn, s hamarosan ismét megjelent Szíriában különböző pogány törzsekből verbuvált, számlálhatatlanul nagy serege élén. A zsidók a siker legkisebb reménye nélkül szálltak vele szembe. Ám alig csaptak össze a két hadsereg előőrsei hihetetlen erejű földrengés rázta meg a vidéket, s a Holt-tenger alatt, melynek partjain a császári seregek állomásoztak, hatalmas vulkáni kráter támadt, s a belőle előtörő tűzfolyam óriási lángtengerré terebélyesedve lenyelte a császárt és számtalan hadait, elválthatatlan pápájával, Apolloniusszal együtt, akinek ezúttal már semmiféle mágia nem segített.

A zsidók eközben vágattak Jeruzsálembé, félelemtől és rettegéstől ürve könyörögtek megmentésért Izrael Istenéhez. Amikor a szent város szemük elé tárult, a mennyboltot hatalmas villám hasította ketté kelettől nyugatig, s ott állt előttük Krisztus, uralkodói palástjában, kezén pedig ott a keresztre feszítés, a szög fekélyes nyoma.

Sínaitól Sionig ért a János és Péter vezette keresztények vonuló csapata, s menet közben újabb és újabb diadalittas tömegek csatlakoztak hozzájuk: az Antikrisztus által halálra ítélt zsidók és keresztények hada. Életre keltek, s Krisztussal együtt megkezdték ezeréves uralmukat...

FORDÍTOTTA KISS ILONA

A vándorló Oroszország filozófusa

VLAGYIMIR SZOLOVJOVRÓL

TÖRÖK ENDRE

Az üdvözülés víziója

Oroszország javarészt történelmi otthontalanságából mint „kollektív tudattalanság” formálta kultúráját. Valójában ez, a nemzet létjogának kérdésessége indította a 19. századi értelmiséget arra, hogy keresse, mi is az orosz távlat, s van-e orosz távlat egyáltalán. A távlat reménye, de még inkább szükségessége prófétikus vonást hozott a gondolkodásba általában, különösen pedig a vallásos eszmekörbe, amely egy végső cél, az üdvözülés jegyében fogant. A tények szétszórta, ellenséges világa fölött tört, hogy kivonja az életet a merőben anyagi érdekek esetlegessége alól, s egy „új ég és új föld”, Isten országa felé irányítsa. A jövő, a lélek emberét, az igaz embert a „keskeny úton” haladó zarándokokban látta, a jelen, a pusztaság, a civilizáció emberét ellenben a halálba vezető „széles úton” tévelygőnek. Az életnél többet akart, ahogyan Fjodorov írja: „egy tervet az üdvözülésre”.

Mindenekelőtt e tünetből látszik, mi a különbség az orosz és a nyugati elv között. A nyugati elvben nem az út, nem a terv eszméje rejlik, hanem szinte mindig valamilyen állítás: vagy Isten, vagy a természet, az ész és a tapasztalat, vagy a lét kitüntetéseként. Még Ágoston is, aki pedig a nyugati történelmi gondolkodást megalapozta, az állandóságot akarja és semmi más: „Istent és a lelket akarom megismerni. Mást nem? Nem, más semmit.” (*Soliloquia*)

Rousseau az állandóság eszményét már nem Istenben és a lélekben, hanem Isten ajándékaként a természetjogban gondolja el, miszerint az embernek természetből fogva kisértéshatár, vele született jogai vannak, mint például a szabadság, s e jogokhoz, e jogok meglétéhez vagy hiányához lehet a személy helyzetét viszonyítani s megítélni, önmagához: méltó életet él-e társadalmában az ember. Míg a patrisztika filozófusai a hit Istenét állították, Rousseau és deista kortársai már a filozófusok Istenét, aki megteremtette ugyan, de azután magára hagyta az embert, mintegy rábízta, tegyen, amit akar, csak előbb az erkölcs törvényeit a szívébe véste. „Minden jó, ami a Teremtő kezéből kikerül, minden megromlik az ember keze között” – írja Rousseau az *Emil* nyitányaként.

Az „állítások” bölcséletével szemben az orosz gondolat – egy célszerűségnek alávetve – az „istenembség” kifejlesztett gondolata, amennyiben az ember dolga a tökéletesedés, a megistenülés. Ennek érdekében jelent meg közöttünk Isten kreatív tetteként Jézus Krisztus, az Istenember. „Tanításán és életén keresztül, amely a morális gonosz kísértései felett aratott győzelemmel kezdődött, s a feltámadással ért véget, ami a fizikai gonosz, a romlás és a halál feletti győzelem – ezzel az Istenember megnyitotta az ember számára Isten országát” – írja Szolovjov munkássága első, úgynevezett teozófiai (Isten megismerésére törekvő) korszakában (*Előadások az istenembségről*, 1877–1881).

A tökéletesedésben az ember nemcsak teremtmény, hanem teremtő is, Isten partnere, akiben Isten önmagára akar ismerni, s akinek az a célja, hogy Isten önmagára ismerjen általa. A tökéletesedés: lassú és gyötrelmes történelmi folyamat, amelyben az ember Isten szava szerint fokozatosan lerázza magáról azt, ami nem felel meg neki. Állandó munka ez az idők végezetéig: a lélek munkája. E munkával az ember folyvást meghaladja önmagát, de a bűnbeesés után már nem az „első Ádám” ártatlanságával, hanem Isten és az ember közös áldozataként, egy új egyetemes egység felé törekedve. E felfelé irányuló lelki lendület a gonosz kísértéseitől gyakran lehanyatlik, sőt elveszni látszik, de sohasem szűnik meg, mert a „második Ádámtól” kapja erejét, aki „isteni emberi személyiség”. Krisztusban az elsődleges egység mint istenség, vagyis a Logosz (az Ige) aktív ereje, hatalma jelenik meg. Viszont a másodlagos egység, amit Szolovjov részben a középkori misztikusok, főként Jacob Böhme hatására Sophiának mond, az ideális ember, az isteni képmás princípiuma, másként szólva, a „világ lelke”. Szolovjov szerint „ha a régi emberiség csak kereste Isten, s ezért nem tudott isteni módon élni, akkor az új emberiségnek, amely számára az igaz Isten már feltárult Krisztusban, kötelessége isteni módon élni, azaz tevőlegesen befogadni és visszaszerezni az isteni életnek Benne előtűnt magát. Már nem kell keresnie az igazságot, mert az igazság adva van: ténylegesen meg kell valósítania, s mivel az adott igazság abszolút, végtelen, ezért minden helyzetben meg kell valósítani, az emberi és a természeti lét egész teljességében, mert e létnek semmiféle akadályt nem szabad az igazság útjába gördítenie, hogy Isten legyen minden mindenben.” (*Az élet spirituális alapjai*, 1882–1883)

Szeretet, szabad egyetértés, testvéri egyesülés

Szolovjov az orosz bölcséletbe Nyugatról betört pozitívizmus kritikájával kezdte pályáját (*A nyugati filozófia krízise*, 1874), majd külföldi útjai során főként a buddhizmust, valamint a gnosztikus és a középkori filozófiát tanulmányozta. 27 éves korában kinevezték a pétervári, azután a moszkvai egyetem tanárának, de egyetemi karrierje nem tartott sokáig. 1881-ben nyilvánosan tiltakozott II. Sándor cár gyilkosainak kivégzése ellen, amiért elbocsátották állásából. Különben sem volt professzori alkat: becsülte, de önmagában kevésre tartotta a tiszta tudományosságot. Egy magasabb tudás embere volt, akiről barátja, a filozófus Jevgenyij Trubeckoj érzékletes képet rajzolt kétkötetes munkájában: „Azoknak, akiknek alkalmuk volt Vlagyimir Szolovjovot akár csak egyszer is látni, örökre megmaradt bennük az az élmény, hogy olyan emberrel találkoztak, aki egészen más, mint az átlagos halandók. Külső megjelenése is megfogta az embert, különösen nagy, gyönyörű szeme,

melyből szilárdság és erő, fizikai kiszolgáltatottság és szellemi mélység sugárzott... Aszkétikus megjelenése éles ellentétben volt erőteljes, zengő hangjával: az embert megragadta e hang misztikus ereje, ami valahonnan a mélyből jön – senki sem tudja, honnan... Nem volt családja, sem állandó lakóhelye, nem evett, nem aludt, nem dolgozott rendszeresen. Mindig úton volt, hol egy pétérvári vagy egy moszkvai hotelban lakott, hol barátai birtokán, hol egy panzióban a finnországi tengerparton... Szellemileg talán egy olyan záródokhoz hasonlítható, akit a vándorló Oroszország teremtett, s aki a mennyi Jeruzsálem keresése közben a föld mérhetetlen távolságait járja be, szent tárgyakat keres fel, és tisztelettel hódol előttük, de hosszú ideig sohasem tartózkodik földi lakóhelyen." (Vlagyimir Szolovjov világszemlélete, 1913)

Nagyjából ekként látta Szolovjovot Dosztojevszkij is. Valószínűleg róla mintázta *A Karamazov testvérekben* Aljosát, akinek otthontalansága valójában mély otthonosság a világban: nem tartozván senkihez és nem lévén semmije, mindenhez és mindenkihez tartozik. Az emberek közötti magányossága: járatosság az emberi szívekben. Szabad a dolgok természetétől, messzebbre lát, mint amilyen közvetlenül az élet maga. Író kortársai közül mindenesetre Szolovjov Dosztojevszkijjal állt szellemi rokonságban, s bár a tökéletesedés tételezésével látszatra inkább Tolstojt tarthatta volna eszmei társának, sem nézeteit, sem művészetét nem szerette. Tolstoj viszont, aki elutasította mind az állam, mind az egyház hatalmát az emberen, az első kedvező benyomások után igencsak rossz néven vette, hogy Szolovjov az államot az emberek akaratától függetlenül létező, előre meghatározott, misztikus valaminek tekintette.

Dosztojevszkij az 1870-es évek közepén „talált rá” Szolovjovra, és ettől fogva kölcsönösen hatottak egymásra, többek között éppen azáltal, hogy az állam és az egyház viszonyát tekintve nagyjából egy volt gondolkodásuk iránya. „Részt vettem a fiatal filozófus, Vlagyimir Szolovjov (az ismert történész fia) nyilvános doktori vitáján – írta Sztrahovnak –, s a következő mély értelmű megállapítást hallottam tőle: »Meggyőződésem, hogy az emberiség sokkal többet tud, mint amennyit eddig a tudományban és a művészetben kimondott.« Éppen így vagyok én is; érzem, hogy sokkal több van bennem, mint amennyit eddig az írásaiban kimondtam. S ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, elég kevés az, ami valóban a szívem mélyéről jött.» (1880)

Szolovjov főként a válságain átvergődő, a mélységekből felemelkedő Dosztojevszkijt méltányolta, kivált utolsó éveit, amikor az író – voltaképp Szolovjovval együtt – jószíval felülmúlta szlavofil vonzalmait. Ennek jegyében írt és beszélt nem annyira művészetének, mint inkább az élő emberi lélekbe vetett hitének kivételességéről: arról a tudásról, amely végül – persze orosz hangsúllyal – majdhogynem az ökömené szelleméig fokozta eszmekörét. „Az igazi kereszténység nem lehet csupán otthoni, mint ahogy nem lehet csupán templomi sem: egyetemesnek kell lennie, ki kell terjednie az egész emberiségre és az összes emberi dologra. És ha Krisztus valóban az igazság megtestesülése, akkor nem szabad, hogy csak templomi ábrázolás vagy csupán személyes eszmény maradjon: el kell ismernünk Őt világtörténelmi elvül, az összemberi Egyház élő alapjául és szegletkövéül. Az összes, általános emberi ügyet és kapcsolatot végérvényesen ugyanannak a legerkölcsebb elvnek kell irányítania, amely előtt meghajlunk a templomban, s amelyet elismerünk otthoni életünkben: vagyis a szeretet, a szabad

egyetértés és a testvéri egyesülés elvének. Ilyen egyetemes kereszténységet vallott és hirdetett Dosztojevszkij, mely szerint az igazság birtoklása éppúgy nem képezheti egy nép kiváltságát, mint ahogy nem lehet az egyes személy kiváltsága sem. Az igazság csak egyetemes lehet, a nép pedig ezt az igazságot kell hogy szolgálja, még ha nemzeti egoizmusát áldozza is fel érte – sőt feltétlenül ezt kell tennie. A népnek az egyetemes igazság előtt kell igazolnia magát, oda kell neki adnia a lelkét, ha meg akarja menteni." (*Három emlékeztető Dosztojevszkijről*, 1881; 1882; 1885)

A teokratikus világgondolat

Az egység elvét az 1880-as évek elejétől Szolovjov a teokrácia eszméjében fokozta tovább, a kereszténységnek túlzottan is földi küldetést tulajdonítva. Szerinte a keresztény egyházak misztikus egysége sohasem szakadt meg, s ez elegendő feltétel ahhoz, hogy valóságos keresztény kultúra és társadalom szülessék. E célból első lépésként egyesíteni kell a benső élet, a kontempláció gazdagságával megáldott „Keleti Egyházat” a „Nyugati Egyházzal”, mely az államtól független, nemzetek feletti spirituális hatalmat teremtett. A második fokozatban viszont az egyháznak egyesülnie kell a politikai állammal, mégpedig az egyház erkölcsi vezetése alatt, mivel „a látható egyház Isten országának tényleges és objektív formája”. E teokratikus – mondhatni – ábránd, sőt rögeszme szerint Oroszország történelmi szerepe abban áll, hogy „Rómával együtt megalkossa a keresztény államot”, amelyben a nemzeti különbségek megmaradnak, sőt tovább fejlődnek, csak az emberiség morális szerveztségének akadályát képező nemzeti nézeteltérések és sérelmek fognak eltűnni.

Szolovjovot különösképp érdekelte a zsidó nép jelleme és sorsa. Miért épp egy zsidóban jelent meg az emberek előtt Jézus Krisztus, az Istenember? Feltevésében a zsidók nemzeti karaktere teljességet és belső egységet mutat, holott három jellemző tulajdonságuk látszatra egymással összeegyeztethetetlennek tetszik. „Először is a zsidók mély vallásos érzülettel rendelkeznek, erős bennük az Istenüknek való odaadás, még akkor is, ha ez teljes önfeláldozással jár. Másodszor: a zsidóknak különösen fejlett öntudatuk, önismeretük van, és az autonóm, független cselekvés jellemzi őket. Minden zsidónak kifinomult érzése és tudata van nemzeti énjéről. Végezetül pedig a zsidók harmadik jellemvonása a szó legtágabb értelmében vett szélsőséges materializmusuk, ami nem más, mint világgépük érzéki jellege.” (*A zsidóság és a keresztény kérdés*, 1884)

Hol a kapcsolat az izraeliek vallásfelfogása, a judaizmus humánus és autonóm aktivitása és a zsidó materializmus között? „Isten – a zsidó felfogás szerint – a tökéletes személy, az abszolút ego, aki az emberekkel személyes közös kapcsolatot létesít, szövetséget köt. Ez a két személy nem egyenlő, de morálisan ugyanolyan lényegűek: a zsidó-keresztény vallás, mint az egyedüli igaz isteni-emberi viszony egyenes utat vág a pogányság két extrém tévedése között; az egyik az, amikor a pogány embert teljesen magába szippantja Isten (India), a másik pedig az, amikor az Isten az ember mellett árnyékká válik (Görögország és Róma).” Isten tehát erős és szent, ezért olyan embert választ ki magának, aki szintén erős és szent, ezáltal képes az aktív morális cselekedetre; kizárólag az ilyen ember válhat „Isten barátjává”. Mivel pedig a zsidók meglátták a tökéletesség eszményét Istenben, azt követelik, hogy ez a tökéletesség testet öltöjön a földön.

Szolovjov szerint tehát Isten földi megtestesülésének türelmetlen akarásában ragadhatjuk meg a zsidó materializmus vezérlő fonálát, csak hogy különbséget kell tennünk háromfajta: a gyakorlati, a tudományos-filozófiai és a vallásos materializmus között. „A gyakorlati materializmus nem más, mint a szellemi érdekeltség elnyomása az emberi természet alacsonyabb rendű, érzéki érkei által. Tudományos-filozófiai materializmusról abban az esetben beszélünk, amikor a szellemi lény visszafajtása princípiummá változik, s a praktikus materializmus elméleteként jelentkezik. A materializmus mindkét eszméje minden népnél megtalálható. De a zsidók esetében másik, speciális materializmusról van szó. A zsidók nemzeti szellemének megfelelő materializmus radikálisan különbözik az első két típustól, s ezt én – talán nem egész pontosan – vallásos materializmusnak nevezem. Ez azt jelenti, hogy a zsidók minden eszmének és eszménynek látható és érinthető megtestesülését kívánták, és ettől használható és jóindulatú eredményt vártak. A »zsidó ember« a szellemben hisz, de csak olyan szellemben, ami minden olyat áthat, ami anyag, ami az anyagot eszközként, edényként használja... A zsidókat egész vallásos történetük során nemcsak az a cél vezette, hogy szent lelkekkel, hanem hogy szent testekkel előkészülve várják Izrael Istenét: ezért van az, hogy a zsidó nép az Isten népe, s ezért született Krisztus Judeában”.

Szolovjov úgy gondolta, hogy minden nép és faj, minden ember a maga módján szolgálja a keresztény hit célját, mégpedig azért, hogy az egész világot egy élő testben egyesítse, az istenemesség tökéletességétől vezérelve. Az orosz nemzeti ideál (1886) című cikkében még Dosztojevszkijnek a zsidók, lengyelek, franciák, németek, egész Európa és minden más vallás elleni támadását is bírálta. Magyarazata szerint az író az eszmék birodalmában látok és művész volt, és nem logikai gondolkodó, aki következetes lenne önmagával. A századvégi orosz vallási értelmiségi elit között Szolovjov kivételes, merőben egyedi jelenség volt: a keresztény egység gondolatát nem kapcsolta össze a felekezeti jegyek elutasításával. A misztikus elv szellemét követve nem érezte, hogy az ortodoxia (pravoszlávia) és a katolicizmus kizárná egymást. Az egyházak egyesülésén nem az egyik egyház másik által történő bekebelezését értette, hanem olyan kombinációt, amelyben mindegyik egyház megőrzi a maga formális princípiumát és sajátosságait, s csak az ellenségeskedést és a kizárólagosságot törlik el. „Hitem szerint – írta Rozanovnak – a Szentlélek vallásának gazdagabb és teljesebb a tartalma, mint minden más elkülönült vallásnak: ez nem is a vallások összege, s még csak nem is a különálló egységek kivonata.” (1892)

De Szolovjovot ez idő tájt még csak kevesen „hallották meg”, sokan eretneknek nézték, kivált egyházi körökben: mélyesen bántotta, hogy három évig nem szolgáltatták ki neki a szentségeket, miután megjelent *A teokrácia története és jövője* (1885–87), valamint Párizsban, francia nyelven az *Oroszország és az egyetlen egyház* (1889), mely a katolicizmus iránti mély vonzódását is kifejezte. Strossmayer zágrábi katolikus püspöknél tett többszöri látogatását is úgy ítélték meg, hogy áttért a katolikus hitre, holott – mint írja – „úgy tértem vissza Oroszországba, hogy jobb ortodox lettem, mint amikor elhagytam hazámat”. Tündöklő lélek volt, Strossmayer szavaival: „anima candida, pia ac vere sancta est”. Kozmikus kötöttségben élt, a történelem nem igazolta elgondolásait, bár azt sem lehet mondani, hogy jóslata irányában semmi sem történt, különös tekintettel az elmúlt néhány esztendő keresztény egyháztörténe-

ti eseményeire. Oroszország zarándokaként megtapasztalta ugyan az élet baját és nyomorúságát, de a 19. század optimizmusával beoltva mégsem tudta elképzelni, hogy a gonosz időnként nagyobb hatalommal rendelkezik az emberben is, a történelemben is, mint Isten, aki vár.

A teurgia mint etikai és művészi elv

Élete utolsó éveiben Szolovjov is érezte nézeteinek kétségességét, de az egység elvét ekkor sem adta fel. Ezt mutatja erkölcsbölcseleti rendszerezésre tett kísérlete: *A szeretet jelentése* (1892–94) és *A jó igazolása* (1895) című műveiben úgy látja a történelmi folyamatot, mint közvetlen haladást egy eszményi civilizáció felé. „Attól a naptól kezdve, amikor különféle nemzetiségű emberek és társadalmi osztályok szellemileg egyesültek egy idegen galileai koldus tiszteletében, akit mint bűnözőt végeztek ki nemzeti és osztályérből – ettől a naptól fogva a nemzetközi háborúk, a társadalmi törvénytelenések és a bűnözők kivégzése belülről ásatott alá.”

Ebben az időszakban Szolovjov a teurgia gondolata felé fordult, kidolgozva etikáját az isteni igazságnak megfelelő új életről és ennek misztikus művészetéről. A modern gondolkodás kereszténységtől való eltávolodását azzal magyarázta, hogy a kereszténységnek egészen mostanáig „inadekvát irracionális formája volt”. A természettudományok és a filozófia fejlődése mostanra elpusztította a kereszténységet a maga hamis formájában, s most érkezett el az ideje annak, hogy „az igazi kereszténységet új alapokra fektessék, örök tartalmát új, adekvát, teljesen racionális formába öntve. Tartós lehet-e akkor az igazságtalanság és a gonosz munkája a világban, ha az emberiségnek egy bizonyos hányada – akár csak kis része is – tudatosan, szilárd meggyőződéssel eleget tesz az abszolút szeretet és önfeláldozás tanításának? De a kereszténységnek gyakorlati beteljesedése még hosszú az út... Az idő nem arra érett meg, hogy elszakadjunk a világtól, hanem hogy a világba menjünk megreformálni azt” – írta pályakezdekésekor, és ki is tartott emellett, értelmezve egyben, miért tett le eredeti tervéről, hogy szerzetes legyen.

Szolovjov az élet lelki átrendezésében jelölte ki a kultúra feladatát is. „Dilemma elé kell állítani az emberiséget: elfogadja-e vagy elveti-e a helyesen felállított, tisztán megragadható, megismert igazságot. Ha túltesszük magunkat az elméleti félreértéseken, akkor Krisztus vállalása vagy elvetése merőben akarati kérdéssé válik, s a döntés az abszolút morális vagy az abszolút immoralis javára fog eldőlni” – írja ez esetben is, miként nemegyszer, az akarat iránti túlzott bizalom csapdájába esve. Költőként, valamint esztétikájában az orosz szimbolizmus egyik ösztönző szellemeként, úgy látta: a kor művészete szintén az egység után sóvárog, és a szimbólumok segítségével képes is kapcsolatot létesíteni a földi és az égi valóság között. A szépség ugyanis az isteni bölcsesség képe, „az érzéki létezésben megfogant eszme”. Ezért a művészet legmagasabb célja a teurgia, vagyis az isteni akarat jegyében egy szellemi univerzum teremtése, amelyben a lét mint érték a maga teljességében ölt alakot.

A gonosz hatalma

Élete utolsó két esztendejéig Szolovjovot alig foglalkoztatta a gonosz jelenléte a világban. Az emberi nem haladását a jó felé olyan törvénynek tekintette, amelybe a gonosz lé-

nyegileg nem tud beleszólni. Etikáján dolgozva valósággal megrázkódtatásként érte annak felismerése, hogy mint végső cél – mivel isteni cél – beteljesül ugyan a keresztény egység, csak éppen mind a történelem, mind a személy időről időre a gonosz csapdájába esik. E belátáshoz vezette a kései Schelling íránt felújult érdeklődése is, aki szerint a rossz még Istent, minden dolog alapját is elhomályosítja, és abból csak az emberi akaratnak az isteni akaratvaló megegyezése válthatja ki a világot. Személyes megrendültségéből tört föl tanulmánya, a *Platón életdrámája* (1898) is, kiemelve Szókratész nagyságát és azt, hogy mekkora világba dobta az igaz ember üldöztetése és halála Platont, aki ettől fogva az érzéki világ és az ideák világa közötti „feloldozást” kereste anélkül, hogy meg tudta volna fejteni mind az abszolút jónak, mind magának a rossznak az erkölcsi problémáját.

Szolovjov ugyan szinte semmiben sem értett egyet Platónnal, utolsó nagy műve, a *Három beszélgetés* (1899–1900) formáját tekintve mégis Platón hatását mutatja, amennyiben keretnek a nagyvilági társalgást választotta: a dialogikus forma révén, az alacsonyabb állítástól a magasabb felé haladva igyekszik mindenki számára érthető módon kifejezni nézeteit a rosszról. Voltaképp rejtett vita is ez Platón „egyirányúságával”, amely, annak ellenére, hogy mint rendszer önmaga beteljesítéséért új meg új tételezéseig emelkedik, nem képes elszakadni az anyagi világ mint valóság kétségességétől; attól, hogy az érzéki világban jószíval minden csak látszat, árnyék csupán, a rossz pedig nem egyéb, mint a lét, az ideális lét hiánya.

Már a *Három beszélgetés* előszavának első mondata rejtett utalás Platónra: „Mi a rossz? Csupán valami hiány, tökéletlenség, mely a jó növekedésével magától eltűnik, vagy olyan valóságos erő, mely kisértéseivel egész világunkat hatalmában tartja, s csupán akkor harcolhatunk ellene sikeresen, ha van támpontunk egy másik létrendben?” Erre a kérdésre törekszik válaszolni Szolovjov, és a válasz a zárlat: *Az Antikrisztus története*, amely ugyan a társalgás végkifejletként része az egész frásnak, mégis mint legenda, látomás és jóslat, önálló műnek hat. A jövő elképzelt története ez, az Antikrisztus eljövételé, illetve mindazé, ami e látszólagos egység, földi béke és boldogság után következik: a hamis megváltóval szemben Krisztusban való szabadulás története, azaz a keresztény egyházak és a zsidóság különbözőségükben is közös feltámadásának jövőbeli képe.

E felépítés okát maga Szolovjov magyarázza szintén a bevezetésben, már csak azért is, hogy az abszolút igazság mellett a relatív igazságok létjogát is kimondja, minthogy az ember útja – mint gondolta – a viszonylagosságokon át vezet a világtörténelem végéhez, végül is a feltétlenséghez. „E dialógusok polemikus funkciójából következik pozitív feladatunk – írja –: három különböző nézőpontból kívánom bemutatni, miben rejlik a rossz elleni harc és a történelem értelme. Az első, azaz a múltban gyökerező mindennapi vallási életet képviselő megközelítés különösképp az első beszélgetésben, a tábornok szavaiban kerül előtérbe; a második, azaz a jelent uraló progresszív-kulturális szempontot a politikai fogalmazza meg és védelmezi, különösen a második beszélgetésben, míg a harmadik, az abszolút vallási nézőpont pedig, amelyik még csak ezután, a jövőben fog döntő jelentőségre szert tenni, a harmadik dialógusban sejlik föl, Z. úr elmélkedéseiben és Panszofij atya elbeszéléseiben. Bár jómagam végérvényesen ez utóbbi nézőpont mellé álltam, elismerem a másik kettő viszonylagos igazát is... A legmagasabbrendű abszolút igazság nem zárja ki és nem

vonja kétségbe önnön megjelenésének előzetes feltételeit, hanem éppenséggel igazolja, értelmezi és megszenteli őket...”

Polemikus jellegénél fogva a művet egyébként áthatja némi ironikus hanglejtés, ami Platón mellett legkívált Tolsztojnak, az erőszakmentesség elvének szól: az erőszakról való lemondás sohasem tartóztatja föl az erőszakot, mi több, fokozza, mivel nem ütközik akadályba – érvel a tábornok a társaság egyik tagjával, a tolsztojánus herceggel vitatkozva. Az viszont már legalábbis kérdéses, hogy „a háború mint az állam létrehozásának feltétele” továbbra is a történelem szükséges esete-e, miként a tábornok gondolja, vagy épp ellenkezőleg: az európai népek közös kulturális életben való egyesülése lezárja a történelmi háborúk korszakát – ahogyan ezt a politikai érvényes valóságként állítja. Szolovjov szerint a végső igazság sem ebben, sem amabban nem érhető tetten. A történelmi béke ideje még nem érkezett el, a politikai feltevése a tényekkel szemben legfeljebb a felvilágosult észre hivatkozhat, csakhogy ez az ész nem a történelem esze, hanem az állatiasságából teljesen még ki nem tört, vérszomjas emberé. Még hosszú az út Isten országa felé, mivel eltorlaszolja a gonosz csábítása: az Antikrisztus országa.

Eről szól a képzelt kéziratot hagyaték, Panszofij atya elbeszélése, melyet Z. úr olvas fel a társaságnak, s amely valójában Z. úr véleménye, csak éppen egy sztarec, egy „feljogosított ember” szájába adva, miként Dosztojevszkij is tette ezt, nézeteit jórészt Zoszimával, egy „szakrális emberrel” mondatva el a *Karamazov testvérekben*. Panszofij atya, azaz Z. úr, illetve Szolovjov szerint, mielőtt Isten országa megmutatkozna az emberek előtt, a nagy háborúk és a nagy hazugságok korszaka, a hamis földi vallás elterjedésének kora következik. Szolovjov – láthatólag részben Nietzsche, részben Dosztojevszkij hatásától érintve – abból a feltevésből indul ki, hogy az Antikrisztus „emberfölötti ember”, akárcsak árnyéka, a Nagy Inkvizítor A *Karamazov testvérek*be szőtt legendában, aki szerint „az embernek, mihelyt szabad, nincs állandóbb és kínzóbb gondja, mint hogy mielőbb keressen valakit, akinek hódolhat. De hódolása tárgyául (...) olyat akarnak találni, akiben mindenki hisz, akinek mindenki hódol, kivétel nélkül valamennyi ember. A hódolás egyetemességének szükséglete az ember és az emberiség legnagyobb kínja az idők kezdete óta.”

Ezt, a hódolás egyetemességét kívánja az Antikrisztus, és meg is kapja egy időre. Ezért, a gonosz erő előtt meghajolva, kivételes adottságaival képes is maga alá vetni a világot. Reformer, askéta és filantróp lévén azt sugallja az emberiségnek, hogy Krisztus csupán az előhírnöke volt, saját személyében ő maga „a tökéletes és végleges Megváltó”, s az emberiség e csalás áldozataként odaadja magát akaratának már csak azért is, mert ez az akarat a jó álarcát öltve jön, és nehéz felismerni. Istenként viselkedik, csak éppen a „földiség” jegyében, teljesítve az emberi nem politikai és szociális vágyát, az „általános jóllakottság egyenlőségét”, sőt kiegyezve a tekintélyelvű főpapsággal és a tekintélyt nyájként követő tömeggel, létrehívja az egyházak közösségét is, templomat emelve „az összes kultusz egységének”. De mindenhatónak képzelvén személyét, lényéből – bármennyire rejtgetni igyekszik is – kiütközik vezérlő elve, az önhittség és a hiúság. Ez pedig a bensőséges hit

előtt leleplezi magát: felismervén, hogy minden olyan elképzelés, mely szerint a megváltás az ember kezében van, a gonosz hatalmához vezet, a kiválasztottak egy kis csoportja nem tántorodik meg: a lelkükre hallgatva ragaszkodnak ahhoz a keresztény eszméhez, hogy az üdvösség elnyeréséért le kell győzni a csupán csak földi érdekeket. Ezért a katolikus egyházfő, a protestáns professzor és a szent életű sztarc kőre tömörülve visszavonulnak a pusztába, és az éjszaka csöndjében megvalósítják az egyházak szakrális egységét, Krisztus második eljövételére várva.

Szolovjov pecsétje

Szolovjov kikerülhetetlen jelenség volt: célja, egy univerzális keresztény filozófia megteremtése, kijelölte az orosz vallásbölcselet további fejlődését. Művéből ki-ki a maga mentalitása szerint merített, bár kritikus hangnemben, kivált amiatt, hogy tételes értelemben Solovjov nem tartozott sehová. Nem volt sem katolikus, sem protestáns, sem ortodox. Minden szeretett volna lenni, s ezért a tökéletesedésbe vetett hitével túlságosan sokat várt az egyéntől és a társadalomtól, bár élete végén belátta, hogy az abszolút jó beteljesülését nem lehet a konkrét történelemre vonatkoztatni.

Valójában nem jutott rá ideje, hogy teljesen kidolgozza rendszerét. Feltehetőleg ezért bizonyult elsietettnek feltételezése például az orosz kultúra hiányáról. A századvégtől ugyanis mind az irodalomban, mind a színház- és képző-

művészetben, de leginkább a vallásbölcseletben kialakult a nyugati kultúrát is megérintő, önálló orosz szellemiség. Az orosz vallásfilozófia a lelki érdekekben a közös emberi érdek kifejezésére törekedve, a Kelet és Nyugat ellentétét legalábbis részlegesen meghaladva, „új vallási öntudatként” behatolt a világgondolkodásba. Valamelyest „súrolta” a magyar művelődést is; úgy látszik, mintha Hamvas Béla, az univerzális egység elvét állítva, az orosz eszmétől szintén tanult volna: „...a nyugati és a keleti hagyományt össze kell kötni. Keleti hagyomány alatt a hitelesen gondolkodó oroszokat kell érteni. Mindenekelőtt Csaadajev, Leontyev, Solovjov, Florenszkij, Trubeckoj, Merezkovszkij, Bergyajev, Bulgakov. Az oroszoknak nem volt reneszánszuk, ez hátrányuk, és ez legnagyobb előnyük. Az orosz gondolkodókban a legtöbb van abból a szellemből, amellyel a brahmannak rendelkeznie kell. Ha más nem is, a teória feltétlen felsőbbrendűségének tudata mindennemű praxis fölött. Leontyevnek igaza van, Oroszországhoz képest Nyugat mindig szkizmában élt. Az igazi brahmant az jellemzi, hogy senkiben sincs nagyobb vilgközelség, mint benne. Az üres, hiú és szószátyár akadémikus egyetemi tanári filozófiával szemben az orosz szenvedélyes és prófétikus. A nacionalizmus ellen, az osztályharc ellen, a szekularizáció ellen. De mivel a történet kérdései nem megoldhatók, csak kinőhetők, szüntelenül és sürgetően követelik az egyre univerzálisabb emberi egységek megvalósítását.” (Az öt géniusz)

FILMVILÁG

A JÚNIUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

„Túl vaskos, kimódolt, unalmas. Nem intelligens, hanem a szó legsötétebb és leggermánabb értelmében zseniális” — Bikácsy Gergely és Kovács András Bálint írása Orson Wellesről és arról, miért tartják az **Aranypolgárt** a világ legjobb filmjének.

„Az amerikai kéjcirkušiban az erotika végleg búcsút vett a romantikától. A szex létbarc. A testek szakadatlanul tüzelő szexfegyverek” — Király Jenő esszesorozata a pornográf filmekről.

„Az az érzésem, hogy Jézus előre átlátott a szitán, s már ott, a Gecsemáné Növénykertben rájött, mi az ábra.” — részlet Gore Vidal Egyenes adásban a Golgotáról című regényéből.

„Mert ilyen emberek csak könyvekben vannak” — Békés Pál és Forgách András cikke a megfilmesített **Howards End**ről.

KÖNYVET A KÖNYVESBOLTBÓL

A könyvesboltnak nincs alternatívája

PONT KÖNYVESBOLT ÉS TEÁZÓ

BUDAPEST V. MÉRLEG UTCA 6. TELEFON: 117-2853

Forradalom, antiszemitizmus, totalitarizmus

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

Bibó István történelemértelmezése s a politikáról alkotott felfogása normatív jellegű: a normativitás értékei, azok tartalma és egymáshoz való viszonya rekonstruálható. Ebben a tanulmányban a modern európai történelem egyensúlyvesztése és kisiklása-mibenlétének meghatározására teszek kísérletet.

Az európai társadalomfejlődés legnagyobb teljesítménye, a – félelemben fogant, és attól pótcselekvésekbe menekülő ember nyers erőszakán és a másik ember alávetésén alapuló – hatalom szakszerű és személytelen szolgáltatássá szelídítése, s annak újkori változata, a modern emberiség legnagyobb vállalkozása, a szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszerveződés nagy és nehéz, félig-meddig el nem végezhető kísérlete több ponton is zsákutcába jutott.

Miért? Erre a kérdésre keresem a választ, és ennek jegyében tekintem át Bibó István értelmezését a francia forradalomról, az antiszemitizmusról és a totalitarizmusról.¹ Áttekintésem külső viszonyítási pontjával Hannah Arendt idevágó interpretációját választom, mert hipotézisem az, hogy a két gondolkodó értékvilága – élményviláguk, alapkérdésük, műfajuk, közegük és habitusuk különbségei ellenére – párhuzamba állítható, és fontos érintkezési pontokat mutat.^{2,3}

Ezek után arra vállalkozom, hogy Bibó István gondolatainak rekonstrukciójára szűkítve közelítsem meg a „Mihé képest jutott zsákutcába az európai társadalomfejlődés?” kérdését. Nevezetesen a szabadság, az emberi méltóság, az igazságosság és az egyenlőség, valamint a nemzet kategóriáinak tartalmát és egymáshoz való viszonyát kísérlem meg feltárni.

A magyar úri középosztály beidegződéseit nem lehetett könnyű feldolgozni. Bibó István megtette. A zsidó származású német, majd amerikai Hannah Arendt (1906–1975) az európai zsidók programszerű kirekesztésének és kiirtásának a tapasztalatát élte át, hordozta magában, s viselte annak a terhét, hogy tárgyilagos választ találjon az e világi pokol felbukkanásának okait firtató kérdésére. Helyzetük és személyiségük különbségei ellenére mindketten hasonlóan vélekedtek a francia forradalomról, az antiszemitizmusról és a totális rendszerekről, szabadságfelfogásuk és demokráciaértelmezésük pedig alapvetően egyező vonásokat mutat.⁴

A francia forradalom

Hannah Arendt *A forradalom* című művének alapgondolata az, hogy a forradalmi hagyomány elveszett kincsesháza

Az írás **A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről** című kötetben jelenik meg rövidesen a pécsi Tanulmány Kiadónál.

az emberi önkormányzat iránti igény megtestesülése, amelyet az 1770/80-as évektől az 1956-os magyar forradalomig spontán szerveződő, és az európai kontinensen újra és újra eltaposott közvetlen demokratikus népi kezdeményezések (az 1871-es párizsi, az 1905-ös oroszországi, az 1918-as németországi és az 1956-os magyar forradalmi tanácsok) fejtenek ki. A forradalom fogalma csak a modern korban alkalmazható abban az értelemben, ahogy ma használjuk. Jelentése: a szabadság megalapozása.

A francia forradalom ezt nem tudta megvalósítani, mert a forradalom vezetői az állami politika eszközeivel fel akarták számolni a szegénységet, s nem csupán ebben vallottak kudarcot, hanem elmulasztották a lehetségest is. Azt, hogy végbevigyék az emberi felszabadulást. Ez azt jelentette volna, hogy korlátozzák az erőszakot, alkotmányos eszközökkel megfékezik a királyi abszolutizmust, és helyette kialakítják az alkotmányos monarchiát.

Ám azzal, hogy a szociális kérdés politikai megoldására vállalkoztak, a központosítás és az abszolutizmus útjára léptek, és újjáalkották a korábbi királyi abszolutizmust és a nemzetállamot, és ezzel rossz mintát kínáltak az újkori forradalmak számára.

Az amerikai forradalom viszont a szabadság megalapozása volt. A létrejött föderatív köztársaság a citoyenek önkormányzatának keretét alkotta. A nyomasztó szegénység hiánya és az, hogy nem volt abszolutizmus, valamint a földbőség és a protestáns etika együttesen tette lehetővé a *Constitutio Libertatis*, valósággá pedig az alapító atyák bölcsessége formálta azt.

Ezt fedte el az az Amerika-kép, amely az amerikai forradalmat eljelentéktelenítette, és az amerikaiak önmagukról kialakított képét az európai bevándorlók vágyképével, a tejjel-mézsel folyó Kánaán iránti sóvárgásával, a materiálistan értelmezett „ígéret földjé”-vel helyettesítette. Ez viszont a gazdagság–szegénység ellentétjével írható körül, és nem a szabadság–zsarnokság ellentétével. Holott az amerikai forradalom és az amerikai köztársaság a szabadság megalapozása volt.

A francia forradalom a leghatásosabb és a legsikeretlenebb forradalom volt, az amerikai pedig a legkevésbé hatásos és a leginkább sikeres. A modern forradalmak ugyanis túlnyomórészt a francia mintát követték, s a modern kor forradalmárai „hivatásos forradalmárok” lettek. Azok a kategóriák, amelyeket a forradalmakra alkalmazunk, a francia forradalom kategóriái; s annak ellenére, hogy az amerikai forradalom volt a legsikeresebb forradalom, mégsem az, hanem a sikertelen francia vált mintává. Olyannyira, hogy még az amerikai forradalomról is a francia forradalom alapján gondolkodunk, és maguk az amerikaiak előtt is elhalványult saját forradalmuk jelentősége, hiszen ők is a francia forradalom példáját alkalmazzák. Holott a szabad-

ság megalapozását az amerikai föderatív köztársaság létrehozása jelentette. Az ember politikai szabadsága ugyanis az ember közéleti terét, a piacteret, az agórát, a fórumot, tehát azt foglalja magában, hogy ki-ki részt vehessen a „polis” ügyeiben, azaz formálhassa a saját és közössége életét. Ezt pedig csak a föderatív köztársaság teszi lehetővé.⁵

Bibó István a legösszefogottabban az 1971/72-ben magánra mondott, és 1982-ben Bernben, majd 1986-ban Budapesten megjelent, *Az európai társadalomfejlődés értelme* címmel ellátott gondolatmenetében fejtette ki erre vonatkozó nézeteit, valamint 1979-es vázlataiban jelezte a gondolatmenet kibontásának az irányát. (Ennek előzményeit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található Bibó-hagyatékban találhatjuk.)⁶ Szerinte a francia forradalom a legsikeresebb és egyszerűen a legsikeresebb forradalom volt.

A legsikeresebb forradalom volt, hiszen bámulatosan rövid idő alatt szabadult meg a nép az Isten kegyelméből uralkodó király és az arisztokrácia uralmától, és szabadult fel azok lélektani nyomása alól, megtapasztalva saját erejét. A francia forradalom követelményei – a királyi önkény korlátozása, az arisztokraták kiváltságainak a megszüntetése, az emberi alapjogok kodifikálása, valamint a népszuverenitást és a hatalmak elválasztását egyesítő alkotmány létrehozása – nagyon hamar, már a forradalom első éveiben, 1789 és 1791 között megvalósultak.

Ez a helyzet viszont hamarosan megváltozott, mivel a francia forradalom vezéreinek hibás célkitűzése kisiklatta és zsákutcába vitte a forradalmat, és ezzel az emberiség egyik nagy kollektív tébolyát szabadította rá a világra. Ez 80 évre meddő küzdelmekre kárhóztatta Franciaországot és egész Európát, s egy hamis kettősséget rögzített a politikai gondolkodás területén. A forradalom vezérei azt a célt tűzték ki ugyanis, hogy felszámolják a királyságot és kiiktatják a katolicizmust, amit viszont csak az alapjában királyhű és katolikus francia nép túlnyomó többsége ellenére tehettek. Az irreális célkitűzés által teremtett vákuumhelyzet pedig a cinikus, másokat bábu szerepre kárhóztató hatalomtechnikusokat lökte a felszínre.

Immár nem csupán az uralkodó és az arisztokrácia, hanem a nép többsége volt az, amellyel a forradalmi hatalom birtokosai szembefordultak. Ennek viszont a hatalmak megosztásának felszámolása, a népszuverenitás kiüresítése, centralizáció, elnyomás és terror lett a következménye. A monarchikus tekintély helyét nem a szuverén nép, hanem a rá hivatkozó zsarnokság foglalta el. Ezzel viszont Franciaország nem a holland, angol és amerikai (tehát a hatalmat humanizáló) példát követte, hanem éppen azt tagadta meg.

A forradalom kisiklott, zsákutcába jutott és hitelét veszítette. Az európai politikai gondolkodásban megszületett a „hivatásos forradalmár” és a „megrögzött reakció” steril figurája a jakobinusok ön- és ellenségképe nyomán. Ez pedig rossz mintát kínált, és rengeteg jó energiát kötött le és öröklött fel a forradalmi rémuralom igazolása vagy elítélése, illetve a társadalmi igazságosság iránti igény (a szocializmus) utópista vagy machiavellista változata közötti terméketlen választás kényszerével.

S ez a minta tovább torzult: „Míg ... a marxizmus a szocializmus eszméjéhez a polgári forradalom eszmetárából a vallásellenességet és hagyományellenességet, addig a faszálódó rétegek a szocializmushoz a nacionalista ideológiát kapcsolták.” Holott az irányított gazdaság és az osztály nélküli társadalom eszménye, a keresztényi szeretet és az e világi igazságosság erkölcsi tanítása és az ebből következő

egyenlőségideál a szabadságesszme folyamánya, és ez a szocialista mozgalom magva. Mégis az szembekerült az emberi felszabadulás ügyével.

A máig meglévő rossz kettősség (a forradalmár – reakció ellenét) ugyanis az emberi felszabadulás ügyét alkérdésekkel, áforradalmakkal és zsarnokságokkal fedte el, s a modern totális rendszerek, a náciizmus és a bolsevizmus előhírnöke lett. Ezek pedig az európai szabadságesszmény tagadását jelentik. Tagadásai voltak mind a szabadságok kis körei rendszerének, mind annak, hogy a „Mindenki”, minden egyes ember gyakorolhassa az értelmes alkotó élet feltételét, saját közössége ügyeinek eldöntését és formálását, az önkormányzatot. Az önkormányzatot, amelyik része, kiegészítője, megelevenítője és továbbfejlesztője a liberális demokrácia érvényes vívmányainak, a hatalomkoncentráció hagyományos és modern formáival szembeni garancia-rendszernek. Azoknak a nem időhöz kötött vívmányoknak, amelyek a személyes uralom világával szemben a hatalom humanizálását képviselik, s a született rang és vagyon uralmával szemben az emberi szabadság, az egyenlőség, az egy és oszthatatlan emberi méltóság és az igazságosság értékeinek érvényre juttatását jelentik.

Az antiszemitizmus

Amennyiben a modern emberiség legnagyobb vállalkozása, a szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszerveződés kísérlete zsákutcába jut, közösségi hisztéria alakul ki. Ennek legdöbbenetesebb formája a német hisztéria, a náciizmus. Az, amelyet Bibó István 1942 és 1944 között elemzett, és amely az antiszemitizmust szervezett népirtássá formálta.

Bibó István immár klasszikussá vált esszéiben, és egy 60–70-es évekbeli esettanulmányban nézett szembe az antiszemitizmus témakörével, mindenekelőtt a közép- és kelet-európai nemzetek újkori demokratikus fejlődése torzulásainak összefüggésében értelmezve azt.⁸

Hannah Arendt *A totalitarizmus gyökerei* első részét az antiszemitizmusnak szentelte, de közvetve egész könyve is erről szól. Természetesen egyéb írásaiban, mindenekelőtt az Eichmann-per kapcsán írt könyvében is értelmezte. E művét az amerikai és az izraeli zsidó értelmiség egy része nagy ellenérzéssel fogadta.⁹

Bibó István szerint a modern antiszemitizmusnak három forrása van: a középkori keresztény előítélet, a nem zsidók és a zsidók rossz összeszerveződése következtében egymásról kialakult és újratermelődő kölcsönösen embertelen tapasztalatok, és az asszimiláló társadalom zavarai. Ezek közül a modern antiszemitizmus alapját az asszimiláló közösség zavarai alkotják, átütő erejét a dehumanizált tapasztalatok adják, s előzménye a középkori előítélet. Izrael állam annak következtében alakult meg, hogy Közép- és Kelet-Európa nemzeti kivetették magukból zsidó származású honfitársaikat, és nem védtek meg őket a náci népirtástól. Ugyanis a német nemzet és a közép- és kelet-európai kiscnemzetek torz társadalomfejlődése a rendies, feudális elemek konzerválását, valamint az állami keretek zavarodottsága a demokratikus fejlődés jó energiáinak zsákutcába futását eredményezte, ami a zsidók asszimilálását (korántsem a zsidók hibájából) hamis alapokra helyezte.

Hogyan tudtak volna ezek a nemzetek hitelesen asszimilálni, amikor maguk is hamis helyzetekben éltek? Asszimilálódni, sajnos, éppen a hamis helyzetekhez lehetett. A hamis helyzetek viszont nemzeti hisztériához vezettek, s a hisztérikus közösség ahelyett, hogy megoldotta volna prob-

lémait, épp a valósággal nem akart szembenézni. Ehelyett álproblémákat talált ki, ráolvasással s az álokok és álbajok sorozatával próbált elmenekülni a valóság elől. Ennek pedig egyik formája az asszimiláció kérdésének metafizikai tétellé változtatása volt.

Az „idegen hódítás” (a Habsburg, Török és Orosz Birodalmak elnyomó szerepe miatt korántsem alaptalan) sémáját a közösség gondolkodásában immár felváltotta az „idegen gazdasági és szellemi gyarmatosítás”, „idegen befolyás”, „idegen hatás” sémája, mint minden baj őse. Ez a „minden bajt megmagyarázó” séma együtt járt a „zsidó hatalom” és a „zsidó világösszeesküvés” paranoid képzeivel, és elszábadult az antiszemitizmus. S ezek a nemzetek nem védték meg zsidó honfitársaikat a nácizmustól, és – ettől egyáltalán nem függetlenül – magukat sem tudták megóvni a náci veszedelemtől. A demokratikus fejlődés zsákutcája a hazafiság teljes kudarcával járt. Emiatt egy eredetileg európai probléma a Közép-Keletre került, és ott megindult az ókori zsidó nemzet, majd a diaszpóra zárt vallási közössége után immár a modern zsidó nemzet kialakulásának kivételesen dinamikus, Ernest Renan egykori kritériumával – „a nemzet: állandó akarattal nyilvánítás, állandó népszavazás” – összhangzó folyamata. Ez a rendkívül modern (mert a benne résztvevő egyének tudatos választására épülő) nemzetalkulás viszont szembekerült a nagyon nehézkes és igen sok anakronisztikus társadalomszerveződési formát tartalmazó, törzsi vetélkedésekre épülő és az európai mentalitástól nagyon távoli arab nemzetalkulással. A zsidóságnak – amelynek többséget kötődése, többszálú lojalitása korántsem negatívum – a mindenkori elnyomottakkal való szolidáris beállítottsága és ebből fakadó erkölcsi hitele pedig nap mint nap kapcsolatba kerül Izrael állami létének hosszú távú megnyugtató konszolidálásával. Azzal, hogy Izrael Állam meg tud-e egyezni arab szomszédaival, vagy a létében való állandó fenyegetettség kemény módszerei rögzülnek benne.

A közép- és kelet-európai nemzeteknek viszont továbbra is feladata maradt a közösségi hisztéria elkerülése, a demokratikus nemzeti fejlődés feltételeinek megteremtése, s ezek között az antiszemitizmus elleni harc és a humanizált szerepek kialakítása (s ennek bázisaként a görcsös, agresszív, gyűlölködő magatartási mintákkal szemben a görcsök oldása). S ez, tudjuk, aktuálisabb, mint valaha, miként Bibó István írásai is.

Hannah Arendt egyáltalán nem tartotta véletlennek, hogy a náci ideológia éppen az antiszemitizmusra épült. Sem a bűnbakelmélet, sem az „örök antiszemitizmus” nem használható magyarázat, hanem önfelmentés. Arendt a nézetet sem osztotta, hogy az antiszemitizmus a szélsőséges nacionalizmus és idegengyűlölet kitörése lenne, avagy visszahatás a zsidóság helyzetére (hiszen gazdasági kulcspozícióit az már jóval a nácizmus előtt elvesztette).

A nácizmus nem szélsőséges nacionalizmus. Éppen ellenkezőleg: szoros kapcsolat volt az európai nemzetállamok hanyatlása és az antiszemitizmus előretörése, a nemzetekként szervezett Európa bukása és a zsidóság kiirtása között. A zsidóság sorsa ugyanis előrevetítette a többi európai nemzet sorsát, hiszen a fajelmélet és az összeesküvés-pszichózis, a náci ideológia és terror korántsem nemzeti alapon állt.

Annak ellenére, hogy a náci azt állították magukról, hogy nemzetiszocialisták, ez nem volt igaz: sem nemzetiek, sem szocialisták nem voltak. Világuralomra törtek, a népiertást korántsem szűkítették a zsidókra, és egyáltalán nem kímélték saját népüket sem.

A terror akkor lángolt föl a leginkább, amikor már meg-

semmisítették politikai ellenfeleiket, és Hitler terve szerint nemcsak a szláv „szolganépekre”, hanem a németek százezreire is megsemmisítés várt. Az „árja” homoszexuálisok, elmebetegek, szív-és tüdőbetegek a náci rendszerben halálra voltak szánva.

M

mi magyarázza azt, hogy a zsidók váltak az ősellenségé? Hannah Arendt szerint a zsidók asszimilációja azért nem következett be Európa nagy részében, mert az a nemzetállamnak nem állt érdekében. A nemzetállam – a társadalom osztályainak elzárkózása miatt – egyedül a gazdag zsidók nemzetközi pénzügyi kapcsolatait tudta mozgósítani saját anyagi forrásainak megteremtése érdekében, egészen a 19. század végéig. Addig, amíg az imperializmus gazdasági érdekei következtében a hazai polgárság rá nem vetette magát az állami üzletekre, ahonnan teljesen kiszorította a zsidókat, akik elveszítették gazdasági pozícióikat, de korántsem veszítették el az államhoz fűződő illúzióikat.

A zsidók ugyanis nem tartoztak egyetlen társadalmi osztályhoz sem, azokból ki voltak rekesztve. Ha meg akartak maradni zsidónak, csak a jogfosztottság vagy az (államnak nyújtandó anyagi támogatásért kapott) kiváltságok, a kirekesztettség vagy a privilegizáltság rossz kettőssége, a „pária” vagy a „parvenü” torz szerepei között választhattak. A társadalomba való asszimilálódás ugyanis zsidóságukról való lemondással járt, mert a társadalom nem fogadta el a zsidóság politikai, gazdasági és jogi egyenlőségét, még kevésbé a zsidók társadalmi egyenlőségét, és a zsidókat csak kivételként fogadta be. A befogadottak pedig a „zsidónak lenni és mégsem lenni zsidónak” (a magánéletet megterhelő és neurotizáló) abszurd feladatával kerültek szembe. Hiszen akit zsidóként támadnak, az csak zsidóként védekezhet.

A helyzet ilyen alakulásában több tényező is szerepet játszott. Mindenekelőtt a nemzetállam megkülönböztetést, elkülönítést eredményező pénzügyi érdeke. Fontos tényező volt a társadalom osztálytagozódása és idegensége is, valamint a zsidó közösség félelme saját közösségi létének fenyegetettségétől, attól, hogy az asszimiláció felbomlasztja és eltünteti a zsidóságot. Ez kölcsönhatásra vezetett az állami megkülönböztetés és a zsidó önfenntartás között. Ezekhez társult az a kép, hogy a zsidóság nemzetközi szervezetet alkot, amely az egész világra kiterjed, és azonos érdekeket védelmez. Ez az a minden trón és minden kormányzat mögött álló titkos erő, amely azokat pusztá díszletté, a színpalak mögül mozgatott bábuvá alacsonyítja. Mivel számos zsidó bankár a 18–19. században valóban közeli kapcsolatban volt az államhatalom forrásával, továbbá mivel közömbös volt a társadalom iránt, és családi kapcsolataira szűkítette figyelmét és ambícióit, állandóan azzal gyanúsították őket, hogy minden társadalmi struktúra elpusztítására törnek. Ez persze torzkép volt, méghozzá többszörösen is.

A zsidó bankároknak ugyanis semmilyen politikai ambíciójuk sem volt, és korántsem képviselték a zsidó közösségek egészét (hiszen azok a jórészt szegény értelmiséget és a kisembereket foglalták magukban). A Rothschild-ház valóban fontos, a Szent Szövetséget finanszírozó nemzetközi szerepét leszámítva a fenti értelmezés természetesen távol állt a valóságtól. Ám ez a képzet mégis nevezetes szerepet játszott, hiszen a „zsidó világösszeesküvés” paranoid sémája adta a mintát Hitler számára a náci mozgalom és hatalom megszervezéséhez. Nem elég tehát lelepleznünk az orosz

titkosrendőrség koholmányát, a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvét”. Látnunk kell annak hatását is, nevezetesen azt, hogy organizációs mintát adott a náci számára.

Ahhoz, hogy a fenti tényezők összeálljanak és egybekapcsolódjanak a fajelmélettel, a bázist az nyújtotta, hogy Európában immár tömegek érezték úgy, hogy fölöslegessé váltak. A társadalom valamennyi osztályának lesüllyedtjei előtt két út nyílt: vagy visszakerülnek a társadalomba, vagy végleg kívül maradnak rajta és a maguk képére formálják a társadalmat. Ebben a tengeren túli gyarmatokra vándorlás, s azok őslakosságának alávetése és kiirtása, a pánszláv és pángermán mozgalom kiválasztottság-tudata (a zsidó kiválasztottság-tudat szekularizálása és vulgarizálása) és törzsi nacionalizmusa, az első világháború sokkja, és a hontalanok millióinak kiszolgáltatottsága egyaránt szerepet játszott. Valamennyi együtt a totalitarizmus gyökerévé vált.

A zsidóság, mint az egyetlen nemzethez és osztályhoz sem tartozó, saját állammal nem rendelkező, politikailag tapasztalatlan és védtelen, ugyanakkor összeurópai népeség sorsa az „emberi jogok elméletének” próbája lett. Az „emberi jogok” ugyanis furcsa kettősséget mutatnak éppúgy, ahogy az állam és a társadalom a nemzetállamban. Az „emberi jogok” minden embert megilletnek, miközben csak állammal rendelkező nemzetekre vonatkozathatók. A nemzetállam elve pedig a jogegyenlőség, míg a társadalom elve az osztálytagozódás, azaz az egyenlőtlenség. Ez a feszültség nemcsak a nemzetközi jog, hanem az egyes államok számára is megemészthetetlen ellentétet képviselt, s ez összefüggött azzal, hogy a 19. század polgára nem citozen volt, hanem burzsoá, aki nem foglalkozott a közügyekkel, hanem visszavonult a társadalom és a gazdaság szférájába. A polgár a saját torzképévé vált, s az imperializmus korában a fölösleges emberek tömege rekedt kívül a társa-

dalmon, a nemzetállam pedig lehanyaglott, ahogy a nemzetállamok rendszerén alapuló európai egyensúly is. Ezzel együtt került veszélybe az összeurópai zsidóság léte. Az európai egyensúlyt a kizárólagos világuralom, a nemzetállamot a totális állam, az emberi jogokat a fajok és osztályok harca, a zsidó emancipáció programját pedig a zsidók programszerű és szervezett kiirtása váltotta fel.

A jogszerű és jogszerűtlen uralmak, a becsületen alapuló monarchia, az erényen alapuló köztársaság és a félelmen alapuló zsarnokság helyébe egy új kormányzati forma lépett: az ideológián és a terroron alapuló totális állam, a náciizmus és a bolsevizmus.

Hannah Arendt tételei mindenekelőtt azt tudatosítják bennünk, hogy Bibó István és az ő értékvilága alapvető hasonlóságot mutat.¹⁰

Nyilvánvaló persze, hogy Bibó István – bár egyenrangú megoldásnak és magatartásmódnak tekintette az asszimiláció, a zsidó kisebbségi tudat és a cionizmus változatait – a hiteles alapokra épülő zavartalan asszimiláció folyamatát kívánta elősegíteni, s az is, hogy Hannah Arendt pedig inkább a zsidó kisebbségi tudat és a cionizmus között látott választási lehetőséget. Mégsem nehéz elképzelnünk, hogy Hannah Arendt eleget tudott volna tenni annak a felhívásnak, amelyet Bibó István 1948-as nagy esszéje tartalmazott: ő nem zsidó feleihez fordult, s majd zsidó szóljon a maga zsidó feleihez, hiszen a göröcsöket belülről kell oldani.¹¹ S ez a feladat ma is beteljesítésre vár.

A totalitarizmus

Hannah Arendt szerint a totalitarizmus új kormányzati forma, az ideológia és a terror uralma. A náci és a bolsevik rendszer olyan uralom, amelynek lényegéhez tartozik az

Ö V A L A T T

Két író

IGOR JARKEVICS

Íme, az amerikai fró. Szereti az életet és jó fej, az orosz fró meg dühös és ki nem állhatja az életet, mert az élet folyton csak kibabráll vele.

Íme, az amerikai fró. Éppen most cseszte ki a bejárónőjét. Ez még semmi, inkább köszönjük meg neki, hogy nem cseszte ki a feleségét is, meg a másik bejárónőjét, meg az inasát meg a kiskutyáját. Megteheti, hiszen az amerikai frók mást se csinálnak, mint cseszgetnek másokat, és semmi máshoz nem is akarnak érteni. Az orosz fró nem ilyen, az orosz frót folyton mások cseszgetik, mert balfácán, és nincs semmije, ami megvédené a sors szeszélyeitől. Ezért az orosz fróra csak rá kell nézni, és rögtön látszik, hogy olyan lomha, mint két sündisznó, úgyhogy az emberek rögtön el is kezdik büntetlenül cseszgetni és sértegetni. No meg persze megalázza is. Az amerikai fróval nem bánnak így, mert ő bárkiel kedvére kicseszthet, de az orosz fróval mindent meg lehet csinálni.

Az írás *Dva piszatelja* címmel jelent meg a *Sztrelec* almanachban (1991/3).

Íme, az amerikai fró. Jóságos, gyöngéd, gondtalan, fess, jól nevelt, van pénze. Az orosz fró meg mindig olyan, mint egy sündisznó, akivel éppen kicsesztek, ráadásul mindenki egyszerre, és a rosseb se tudja, hogy miért. Szívtelen, goromba, gondterhelt, megint nem aludta ki magát; nevelni nevelték, az igaz, de jobb lett volna, ha egyáltalán nem nevelik. Pénze nincs, minek az neki, ő annak fölötte áll, de még ha van is neki, jobb volna, ha nem volna, mert a pénzes orosz fró még ocsmányabbul viselkedik, mint a pénztelen.

Ha az amerikai fró meg akar vendéglátást, azt mondja: „Pénz van” – vagyis hogy neki, az amerikai frónak van pénze a vendéglátásra. Ha az orosz fró akar megvendéglátást, megkérdezi: „Pénz van?” – vagyis hogy neki, az orosz frónak nincs pénze a vendéglátásra, úgyhogy most minden reménye abban van, akit vendégül akar látni.

Az amerikai fró az egyik helyen imádkozik, a másikon szarrik. Az orosz fró meg ahol imádkozik, ott alighanem szarrik is egyet, ahol meg szarrik, ott biztosan fog imádkozni is.

Az orosz fró állandóan szégyelli magát az ocsmányságok miatt, amiket tegnap művelt – elvágta a saját torkát meg valaki másét, leitta magát, lopott, meg a rosseb se tudja, mit csinált. Az amerikai fró nyugodt, tegnap éppen csak kicseszett valakit, de persze kölcsönös megegyezéssel.

Egyszer az amerikai fró találkozott egy ágrólszakadt gyerekkel. Hát, az amerikai fró rögtön adott az ágrólszakadt gyereknek hajdinakását meg kólát, aztán megmosdatta, megmelenget-

engedelmes alattvalók állandó megfélemlítése, a jogi és morális személyiség megsemmisítése, az e világi pokol megvalósítása. S a totalitárius rendszerek egy ez idáig sohasem volt világot, a pusztulás világát hoztak létre.

Ahogy az internálótáborok a Hádész, s a munkatáborok a Purgatórium, úgy a megsemmisítő-táborok pedig a Pokol látomásainak a megvalósításai. És éppen ez a totalitarizmus lényege. A valóság helyettesítése a fikcióval a felesleges tömegek árnyéklétre szorítását szolgálja, s a robotok rémálomszerű világát, a magányosság kizárólagossá tételét, az atomizált individuumok teljes elszigetelését, magánszférájuk felszámolását foglalja magában. Ha a jogszerű uralmat az emberek közötti tér jeleníti meg, a jogszerűtlen uralom hagyományos zsarnokságát pedig a sivatag, akkor a totális rendszert sivatagi homokvihár, amelyben egymáshoz kábeleztve, egymáshoz bilincselve állnak teljes magányosságra kárhoztatva az egyes emberek. A „fajok harcának” és az „osztályok harcának” könyörtelen következetességgel végigvitt tétele a végtelen terjeszkedés jegyében, a mozgás állandósága jegyében, az ellentmondásmentesség követelményével terrorizáló, minden emberi értéktől megfosztott deduktív logikai eljárás jegyében olyan világ létrehozását eredményezte, amelyben nincs törvény, amelyből nemcsak a külső, hanem a belső szabadság is kiveszett, ahol az újonnan születettek sem rendelkeznek semmiféle joggal, a kezdet jogával sem, ahol az „emberi jogok” megsemmisültek, s amely ellenkezik az emberi természettel, és amely megsemmisíti az emberi természetet.

Ezzel az embertelen világgal szállt szembe az első antitotalitárius forradalom, az 1956-os magyar forradalom, s a totalitarizmus ezt nem tudta kiheverni. Ám a lelkünkben lévő totalitárius fertőzést jóval nehezebb kiirtani. Ahhoz a totalitarizmus gyökereit kell felszámolnunk.

A fenti gondolatmenet mindenekelőtt George Orwell, Arthur Koestler és Alekszandr Szolzsenyicin leírásait idézi fel bennünk.

Bibó István értelmezése szerint a náciizmus és a bolsevizmus egyaránt az európai fejlődés tagadásai. Míg azonban a német és egyéb fasizmusoknak nincs elvi alapja, elvileg üresek, lényegük a hisztéria, a kollektív téboly, az európai fejlődés megtagadása, addig – ahogy azt 1956. október 27-e és 29-e között papírra vetett fogalmazványában írta – a marxizmus-leninizmus olyan, eszközeiben a fasizmusnál semmivel sem jobb zsarnoksághoz vezetett, amelynek társadalompolitikai célja, valamint tételei és eszközei között kibékíthetetlen ellentét feszül.

Az a társadalmi felszabadítási program ugyanis, amely a marxizmus tételei és céljai mögött húzódik, az európai társadalmi fejlődés hatalmat humanizáló folyamatához kapcsolódik. Ezt a programot hamisítja meg, viszi zsákutcába és dobja félre a marxizmus, amelynek lényege az osztályharc és a forradalmi erőszak öncélú kultusza. Ennek a kultusznak logikus következménye a lenini kizárólagos párturalom, s az annak keretében létrehozott kiváltságos és machiavellista erőszakszervezet. A Sztálin által bevezetett totális elnyomás és terror viszont a leninizmus következménye, és eszközeiben semmiben sem különbözik a fasizmustól.¹⁷

A fasizmus célja az emberi személyiség teljes megsemmisítése és alárendelése valamilyen közösség vélt vagy valószínűségeinek, a szabadság ügyének és a közösség ügyének a szétválasztása és szembeállítása. A fasizmus tradicionális érzelmekre hivatkozik, és felrúgja az európai hagy-

te, felöltöztette, újra megetette, és a saját költségére beíratja egy jó nevű iskolába.

Egyszer az orosz fró is találkozott egy ágrólszakadt gyerekkel. A gyerek piszkosul bőgött. Az orosz fró sokáig magyarázta neki, hogy miért nem ér a világ összes boldogsága egyetlen gyermeki könnyecseppet se, aztán elvette a gyerek egyetlen játékát, és kikergette a fagyos éjszakába egy idegen, ismeretlen városban.

Egy szép napon egy idős zsidó házaspár meghívta az amerikai frót egy partira, és minden vendég el volt ragadtatva és le volt nyűgözve az amerikai fró finom modorától és mélységes műveltségétől. Búcsúzóul az amerikai fró mindenkinek ajándékozott egy kis amerikai könyvet.

Ugyanez a házaspár meghívta egy partira az orosz frót is. És mi történt? Az orosz fró undorítóan viselkedett, az asztalnál csámcsogott, aztán belefújta az orrát a terítőbe, a padlóra köpött, a fogai között turkált, az összes portóit áttöltötte magának a poharakból egy nagy korsóba és megitta, búcsúzóul meg az összes vendégre ráordított, hogy vegyenek már egy orosz könyvet.

Az amerikai fró cinikus és nagyfopájú, a legkedvesebb szava a „szar”, de a lelke mélyén meg van győződve róla, hogy a szépség megmenti a világot.

Az orosz fró úton-útfélen azt mondogatja, hogy a szépség megmenti a világot, sőt alighanem már meg is mentette... De amikor az orosz fró hazamegy, és bekapcsolja a rezsóját vagy a gáztűzhelyét, akkor csak egy nagy faszág neki az egész világ.

Az amerikai fró folyton kellemes dolgok finom illatai cirógatják: kölnik, konyakok, bűnök illata... Az orosz fró kazánházszagú, plusz még a szennycsatornától és környezet-szennyezéstől is büzlök.

Az orosz fró gyáva, seggimádó és besűgő. Az amerikai fró bátor, semmivel nem lehet megijeszteni, ráadásul badibildíngszik és az igazság bajnoka.

Az orosz fró munkahelyi igazolásokat gyűjt, az amerikai tahiti szeretőket és teknősbékapáncél formájú ékszerket.

Az amerikai fró mindennap kimossa a mosdókaplyót, és gondosan ügyel a rendre meg a tisztaságra. Az orosz fró nem emlékszik, mikor vetette be utoljára az ágát.

Az amerikai fró nagyon szereti a családját. Az orosz fró már megölte két feleségét, és úgy hírlik, meg akarja ölni a harmadikat is. Az orosz fró gyerekein nincs egy tenyérnyi ép hely, mert mindennap veri őket a tintatartóval, miközben a húsdarálóval fenyegetőzik. Az amerikai frónak van két szeretője – egy manőken és egy újságíró. Az orosz frónak is van szeretője – a Morzsi kutya.

Az amerikai fró okos, az orosz fró ötödízigen kretén.

Az amerikai fró a paradicsomba röpül a Mercedesén, az orosz fró egyenesen a pokolba zötyög a delizsánszon, és még so pánkodik is, hogy túl hosszú az út.

Az amerikai fró szokatlanul jóképű, az orosz fró csupa patánas és bibircsók.

Az amerikai fró istenfélő, mélyen vallásos ember. Az orosz

mányt, segítségül hívja a reakciós erőket, és elpusztítja társadalmi presztízsüket, demokratikus tömegérzelmeiket mozgósít és zsáktucába viszi őket, forradalmat idéz fel és nem old meg semmit. Az önrendelkezési jogot a hatalomkultusszal, a demokráciát a vezérellyel, az egyenlőséget pedig a fajmérettel kapcsolja össze és semmisíti meg. A demokratikus forradalom energiáit kollektív tébolyba futtatja, közösségi hisztériát gerjeszt, és mindent elpusztít. Ennek forrása a közösség önbizalomzavara és cselekvésképtelenség-érzete.¹³

Míg a fasizmus elvileg üres, nincs érvényes tartalma, addig az a végső célkitűzés, amihez a marxizmus kapcsolódott, és amit tételleivel és eszközeivel megtagadott, nem más, mint a szabadság, nevezetesen az ember felszabadítása a természet, a munka és a társadalmi elnyomás szolgásga alól. Az az ellentmondás, ami a végső célkitűzés, az érvényes elvi alap, valamint a marxizmus-leninizmus tétellei és sztálinista gyakorlata között feszült, tette lehetővé azt, hogy a kommunista rendszerben nevelkedett ifjúság, s az értelmiség és a munkásság számon kérje a megtagadott elvi alapot a zsarnoki rendszeren és fellázadjon ellene, ami a fasizmusban elképzelhetetlen.¹⁴

A marxizmus-leninizmus filozófiája a legrosszabbféle filozófiai idealizmus egyik válfaja, amely a valóságot nem veszi tudomásul, hanem sémákba szorítja, és képekkel és hasonlatokkal fedi el. Nem igaz, hogy a gazdaság az egyedüli meghatározó, hogy az erőszak alkalmazása és a forradalom öncél, hogy az osztályharc a történelem végső értelme. A diktatúra, amely az ókorban kivételes helyzetben adományozott időleges teljhatalmat jelentett, immár az európai politikai és társadalmi fejlődés vívmányait megsemmisítő zsarnokság lett, gyakorolják azt bárkinek a nevében is. A szabadság ugyanis egy és oszthatatlan, annak

séreleme és csökkentése abszolút veszteség. Az a gondolkodás, amelyik csak Sztálint marasztalja el és Lenin nem, vagy Lenint kárhóztatja és Marxot mentegeti, komolytalan, mivel a közöttük lévő különbségek ellenére a folytonosság nyilvánvaló. A marxizmus-leninizmus tehát zsáktuc, a hatalom humanizálásának megtagadása. Ahogy az októberi orosz forradalom és az abból született bolsevik rendszer újra és újra felrúgta a holland, angol, amerikai és francia forradalommal való folytonosságot, az európai szabadságprogram megvalósítását, úgy a marxizmus-leninizmus újból meg újból megtagadta azt az elvet, amelynek érvényesítését ígérte: az emberi felszabadulás ügyét. Felhasználta és elhasználta azokat, akik komolyan vették ezt a célkitűzést és – mint már Reitzer Béla kimutatta – kettős mércével mért: saját magát felmentette a valóság kontrollja alól, míg a rajta kívül lévő világot az eszménnyel szembesítette. Azzal az eszménnyel, amelyet maga megtagadott.¹⁵

Bibó István a totális rendszerek lényegét azonosnak tartotta, ám elvi alapjukat megkülönböztette egymástól. Hannah Arendt ugyancsak nem látott lényegi különbséget a megvalósult totalitarizmusok között, sőt azokat egy rendszernek tekintette, és Bibó Istvánnál sokkal pesszimistábban tekintett az emberiség jövőjére, mégis az a megkülönböztetés, amelyet Bibó István kifejtett, nem állhatott tőle sem távol. Nem lehet persze kizárni, hogy Bibó olvasta Arendt totalitarizmus-könyvének valamelyik kiadását, de ennek ez idáig semmi nyoma sincs. S nem találni arra sem adatot, hogy Arendt hallott volna a számára olyannyira eredményt keltő magyar forradalom utolsó, helyén kitartó és a munkástanácsok kialakulását inspiráló államminiszteréről. Valószínűbb, hogy nem gyakoroltak egymásra közvetlen hatást. Amit tapasztalunk, az nem több (de nem is keve-

író a Bibliából egyetlen kifejezésre emlékszik: „A tavasz piros.”

Az amerikai író könnyen és gyorsan vezeti be szerszámát a hüvelybe, az orosz író lassan és ügyel-bajjal, fájdalmat okozva.

Az amerikai író szereti az állat- és növényvilágot, az orosz író csak a segget imádjja, de nem mint cselekvésének terepét, hanem mint lelkének állapotát.

Az amerikai író virágzó tavaszi kertben sétált a barátaival, és az egész társaság élvezte a lágyan csordogáló beszélgetést. Aztán elmentek egy étterembe, és ott is pompásan érezték magukat.

Az orosz író egyszer egy kapualjban ácsorgott a barátaival, és bizonygatta, hogy tegnap kapott ezer rubel honoráriumot csak úgy, a semmiért, csak mert tisztelik a tehetségét. Ezután mindannyian elmentek ragasztót szívni és kétszersültet zabálni.

Az amerikai író a saját ágyán hal meg rokonai és szerettei társaságában, munkás étellel a háta mögött. Egész Amerika két napon át szíjog és busong a sírjánál. Gyászszalagok a felárbcra eresztett zászlókon, gyászoló arcok, megerősített rendőri ügyelet – íme, búcsúzásának díszletei.

Az orosz író egy kerítés tövében, mocskos csatornában döglik meg, összelelkezve egy patkánnyal. Ebben a pillanatban egész Oroszország megkönnyebbülten sóhajt fel.

Most pedig a kotonokról. Az orosz író egy nagy koton, az amerikai nem.

Az ördög, akinek az orosz író eladta minden testrészét, az orosz írónak külön bejáratú lakást ígért, de egyelőre nyista.

Az amerikai író meg saját kétemeleles házában lakik, föld alatti garázssal, úszómedencével és egy Mulatt nevű négerrel.

De... És még egyszer de... Igaz, hogy az orosz író torzszülött, és bárki megalázzhatja; de nem ezzel hat és vonz, hanem egészen mással – a hőseivel, akik szeretik a jót és gyűlölik a rosszat, mert az orosz író hősei a rosszat nem szenvedhetik. Alighogy meglátja egy ilyen hős a rosszat, rögtön minden oldalról bekeríti, elkapja a fülét meg a tőgyit, és elkezd fejni. A rossznak meg nem marad más hátra, mint hogy eltűnjön. Az orosz írók gyakorlatilag már megisztították a földet a rossztól, ezért az amerikai írók nagyfóval kénytelenek keresni a rosszat a legtítkosabb zugokban.

És most jön a legérdekesebb. Az amerikai írók hőseiben egy fikarcnyi erotika sincs, eleven nemi szervet életükben nem láttak, ha meg láttak, nem tudták, mi az, vagy ha tudták, akkor csak úgy, mint a demokratikus szabadságjogok egyikének megvalósulását. Az amerikai lírai hősök számára a nemi szerv tökéletesen érdektelen, mivel abszolúte haszontalan az emberi szabadságjogokért vívott harcban.

Nem úgy az orosz írók hősei számára! Számukra a fasizmus, a pina az pina, mert az orosz írók a világot a maga teljességében fogják fel, és – Istenemre! – örülnek ennek a világnak.

Az életben oly könnyed amerikai író a könyveiben olyan, mint egy nyakig begombolt páncélzsekrény, amely ráadásul még fekete terítővel is le van takarva.

sebb), mint a kettőjük gondolkodásában érzékelhető objektív párhuzam.

Az egyensúlyvesztés okai

Miért került az európai emberiség legnagyobb vállalkozása, a szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszerveződés több ponton is zsákutcába?

Mindenekelőtt azért, mivel az emberi állapot kiegyensúlyozatlan. A fizikailag törekény, éppen ezért közösségekbe szerveződött, ugyanakkor tudatos ember intelligenciája gazdag és csodálatos kifejlődéséért a félelemmel, saját megsemmisülése tudatával fizet. Nem sohasem volt paradicsomi ártatlanságát, hanem tudatlanságát vesztette el azáltal, hogy tudatosodott benne saját halandósága: evett a tudás fájáról. A megnyomorodás, a szenvedés és a halál lehetőségével és kikerülhetetlenségével való tudatos szembekerülése viszont könnyen pótcselekvéshez vezet. Nem ahhoz, hogy elfogadjuk saját esendőségünket, hanem ahhoz, hogy embertársaink felett hatalmat gyakoroljunk és ezzel szabaduljunk meg saját félelmünktől, igaz, csak időlegesen. Az emberiség legtöbb szenvedése pedig ennek a következménye. Ezt a félelem szülte agressziót fékezte meg az európai (és részben a kínai) társadalomszerveződési kísérlet, a személyes hatalom megszelídítése előbb a rang és vagyon félelmet korlátozó és intézményesítő uralmával, majd a kölcsönös szolgáltatások rendszerének meghonosításával. A hatalom szakszerű és személytelen szolgáltatássá változtatása pedig egyúttal a hatalom és a mögötte meghúzódó félelem domesztikálása.

Am az emberiség történetében ez a kivétel és nem a szabály. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy nincs olyan természettörvény, amely garantálná a kísérlet sikerét: újabb és újabb erőfeszítésekre van szükség. A tradicionális uralom-

ról való áttérés a szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszervezésre viszont könnyen olyan pillanatnyi vákuumot teremt, amelyet igen hamar ki lehet tölteni a zsarnokság hajdani és újabb formáival. Különösen akkor, ha a társadalom alapegységeinek nem mindennapi tapasztalata az önkormányzat. Hiába nyilatkoztatják ki a szabadságjogokat, ha az nem élő, napi gyakorlat. Azokat a jogokat, amelyek filozófiai megalapozatlanságát éppen Hannah Arendt fogalmazta meg.

A szabadság és az egyenlőség kérdése nem elvont tétel és kizárólagos elv, hanem az angol és a svájci hatalomgyakorlás alkalmazása volt Montesquieu hatalommegosztásról és Rousseau népszuverenitásról szóló tanításában, s a bajt az okozta, hogy a kettőt a francia forradalom kisiklása idején elválasztották egymástól, s a hatalommegosztás nélküli, sőt hatalomkoncentráló népszuverenitás újabb „népboldogító” zsarnoksághoz vezetett. Maga a kontextus, amelyben a szabadság és az egyenlőség felbukkant, igen konkrét volt. Nevezetesen az, hogy vajon a háborús állapotban az érlelmi szerázakat maximálni kell, avagy hagyni kell őket szabadon mozogni. A francia forradalom kisiklása és hitelvesztése, a rossz minták és áltevékenységek kialakulása pedig az alkotó energiákat félrevitte s Közép- és Kelet-Európa nemzetalkulási folyamatait, a hagyományos birodalmak felbomlását feleslegesen terhelte meg. A nyugati demokráciák pedig nem voltak tisztában azzal a problémával, amelynek a megoldását Közép- és Kelet-Európában elő kellett volna segíteniük. Ezen felül pedig a 19. század óta nem tudnak jól békét kötni. Miközben az európai ember által felfedezett világ is bekapcsolódott a világpolitika alakításába, a környezet-szennyezés fantasztikus méreteket öltött, és a nyomor és az öncélú bőség együtt van jelen az emberiség életében.

Ha egy a demokratikus fejlődés küszöbére lépő közösség

Nem úgy az orosz író! Lehet, hogy ránézésre száználmas és nevenséges, no de milyen gyönyörű könyveket ír!

Hogyan ír az amerikai író? Rosszul. Például így: az amerikai író arról mesél, hogy a hegyekre utazott – utaztam a hegyekben, írja, és a csúszós-kanyargós út egyre csak hívogatott előre és fölfelé, a demokrácia csúcsaihoz.

Az orosz író sohasem vetemedik ilyesmire, az orosz író megírja úgy, ahogy van – hegyi meredély, pihenj egy kicsit, Lermontov, Goethe, Németország, Olaszország, pisai ferde torony, Istenem, adj erőt, és soha nem fog ledőlni! Igen, mert az orosz író olvasott a gondolatfolyamról is, meg a metaforáról is, meg Joyce-ot is olvasta, és a posztmodern már rég eltemette a Kreml falába, mert az orosz olvasónak már a könyökén jött ki.

Az amerikai írónak meg minderről gőze sincs, ő csak a Tamás bátya kunyhóját olvasta, azt se végig, hiszen mindig kefélt valakit, de az orosz író meg kénytelen sokat olvasni, mert vele aztán senki nem akar csinálni semmit, még a gyerekek se, az állatok és a traktorosok is nagy ívben elkerülik.

Az amerikai írónak persze fujja sincs a posztmodernről. No, lehet, hogy a modernről még ezt-azt meséltek neki az Amerika Hangján az oroszok, de a posztról ugyan honnét hallott volna a szegény amerikai író?

Nézzünk meg két regényt. Az első amerikai. Az a címe: „Hogyan csapott be egy mulatt egyszerűen kilenc négert?”. A regény természetesen a nemzetiségi problémákról szól, hiszen az összes amerikai író (mind néger vagy mulatt) csak erről ír.

Egy nagy néger faluban egyetlen mulatt él. A regény végén a négerek elkapják a mulattot, és körül akarják metélni, hogy ő is olyan legyen, mint a négerek. Már a kést is odavitték, már a víz is felforr, amikor kiderül, hogy a mulattot már réges-rég körülmélték. A négerek szegényükben a föld alá süllyednek, és a mulatt diadalmaskodik.

Lapozzunk bele egy átlagos orosz regénybe. A nő (szinte még kislány) sehogy se tud méltó párt találni magának. A regény végén megmenti őt egy orosz író, és kettesben elutaznak a tajgába, ahol az orosz író megírja új regényét. Mindezt elegáns keretben a politikai és gazdasági élet nyüzsgése.

Mert ilyen az orosz író! Ha megy, reszket a föld a talpa alatt, és minden élőlény riadtan menekül, és csak az jár mindennek az eszébe, hogyan lehetne minél előbb kicseszni innét. De írni jól ír, annyi szent. Amikor meg megy az amerikai író, mindenki örül, és mindenki szeretne adni neki, és ezért ír, őszintén szólva, olyan szarul, mert hisz az ember csak akkor tud jól írni, ha nem adnak neki, és ugyan mikor nem adtak az amerikai írónak.

Úgyhogy semmi gond, eltelik még néhány év, és az orosz írók majd összegyűlnek, és frankón szarrá verik az amerikai írókat, de nemcsak irodalmilag, hanem igazából is, és akkor gyémántos lesz az ég, és beköszönt az új élet, amely egészen más lesz, mint a mostani.

FORDÍTOTTA M. NAGY MIKLÓS

életében nem a konkrét feladatmegoldások, hanem az áttekénységek uralkodnak el, a közösség és a szabadság ügye félrevezető tapasztalatok következtében elválhat egymástól, és kollektív téboly szabadul el. Olyan, amely az egész európai társadalomszervezési kísérletet tagadja. Ugyanis a szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszerveződést nem lehet félig-meddig csinálni, hiszen az nem az Isten kegyelméből uralkodó királyok hatalmán alapul, hanem a „Mindenki” beleegyezésén és részvételén. Ez viszont elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy melyek a modern társadalomszerveződés alapelvei, mi a tartalmuk és milyen viszonyuk van egymáshoz.

Ezek azok az értékek, amelyek újrafogalmazására Bibó

István élete utolsó kísérletét tette 1979 kora tavaszán a Tétényi úti Kórházban, de már nem volt módja befejezni. Szellemi örökségének kiemelkedő jelentőségű része ez. Azokat az értékeket foglalja magában, amelyeket a liberális demokrácia és a szocializmus érvényes vívmányaként foglalt pontokba akkor, 14 esztendeje.¹⁶

Bibó István a szabadság és a demokrácia értékeire kívánta felhívni a figyelmüket. Azokra, amelyeket Hannah Arendt, a maga autonómiája jegyében fedezve fel Jefferson örökségét, Bibó István pedig szintén a maga öntörvényű útját járva, de a kossuthi hagyomány otthonról hozott ismeretében értelmezett újra, egészített ki és állított szembe a totalitarizmus gyökereivel és rendszereivel.

J E G Y Z E T E K

1. A gondolati rekonstrukció és párhuzam alapja: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I–IV. (I–III. Vál.: Huszár Tibor, Szerk.: Vida István–Nagy Endre, IV. Vál.: Ifj. Bibó István–Huszár Tibor, Szerk.: Ifj. Bibó István) Budapest, 1986–1990. I. 295–635, II. 367–397, 621–809, III. 5–123, IV. 107–138, 141–156, 213–238, 241–263, 267–287, 288–681, 713–758, 761–782, 796–798.; Bibó István hagyatéka, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Előadástervezetek, 1948–1949. Ms 5116/6–9. 1–6. A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma. Magántanári próbaelőadás. 1940. június 13. Ms 5116/10.1–18., Kolozsvári magántanári előadások és vázlatok, 1942–1944. Ms 5116/11. 1–88., Szegedi szociológiai előadás (Munkástanfolyam). Bevezetés a jog-, állam- és társadalomtudományba. 1946. X. 1. Ms 5116/12., 1–76., Szegedi egyetemi előadások és vázlatok, 1946–1947. Ms 5116/13–21. 1–254., Előadásokra vonatkozó feljegyzések, 1938–1948. Ms 5116/22. 1–6., Alkalmi előadások és hozzászólások, 1937–1947. Ms 5116/23–38. 1–116., külön is: A magyar demokrácia időszervi kérdései, 1947. május 30. Szeged, Tanári továbbképzés. Ms 5116/37. 1–6., Az európai társadalmi és politikai fejlődés. Előadás és vita, Ókésce, 1947. augusztus 12. Ms 5116/38. 1–19., Alkalmi előadások és hozzászólások vázlatai, 1936–1948. Ms 5116/39–86. 1–71., A két kötetes Révai Lexikonba írt címszavak. 1947. Ms 5112/4. 1–17., A Szabad Szóba sajtó cikksorozat terve. 1947. eleje. Ms 5112/5., Az európai társadalomfejlődésről szóló mű egyik vázlata. 1953–1956. Ms 5112/9. 1–106., Három verselemzés. Ms 5115/98. 1–18. (a József Attila- és Radnóti-vers elemzését publikálta: *Confessio*, 3.4.(1979) 75–80.), *Hatalom és erkölcsi ítélet kapcsolata*. Ms 5115/102. 1–3.

2. Hannah Arendt: *A forradalom*. Budapest, 1991., Uő: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, 1992.; Hannah Arendt magyarra még le nem fordított művei: *Die Liebesbegriffe bei Augustin*. Berlin, 1929., *The Human Condition*. Chicago, 1958., *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. Harmondsworth, Middlesex, 1961., *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil*. New York, 1963., *Crises of the Republic*. New York, 1969., *On Violence*. London, 1970., *Men in Dark Times*. London, 1970., *Rahel Varnhagen: The Life of a Jewish Woman*. New York–London, 1974., *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. (Szerk.: Ron H. Feldman) New York, 1978., *The Life of Mind*. I–II. (Szerk.: Mary McCarthy) New York–London, 1978.; Arendt cikkei, a vele vitatkozó írások és az azokra adott válaszok, valamint az életművéről kialakított különböző vélemények bibliográfiáját közli invenciózus értelmezésében: David Watson: *Arendt*. London, 1992. (Fontana Modern Masters. Szerk.: Frank Kermode). 139–143. Alapvető életrajz: Elisabeth Young–Bruehl: *Hannah Arendt: For Love of the World*. New York–London, 1982.

3. BIVT III. 7–123, IV. 141–156, 761–782, 796–798.; MTAKK Ms 5112/9, Ms 5116/12, 13–38, 39–86, 560–635. Az 1971/72-ben magnóra mondott szöveg első kiadása: *Bibó István összegyűjtött munkái*. (S. a. r.: Kemény István–Sárközi Máttyás). Bern, 1981–1984. I–IV. II. 560–635.

4. Itt jegyzem meg, hogy Bibó István gondolatai nem eléggé ismertek külföldön, és ennek következtében szellemi hagyatéka nem vált a nemzetközi filozófiai és társadalomtudományi gondolkodás részévé. Annak ellenére, hogy több műve is megjelent for-

dításban: *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers, and Political Arbitration*. Hassocks, Sussex, 1976. (az esettanulmányok nélkül), *Misère des petits États d'Europe de l'Est*. Paris, 1986., *Zur Judenfrage. Am Beispiel Ungarns nach 1944*. Frankfurt am Main, 1990., *Democracy, Revolution, Self-Determination*. Highland Lakes–New York, 1991., *Die deutsche Hysterie. Ursachen und Geschichte*. Frankfurt am Main–Leipzig, 1991. Ezek közül valóban érdemi visszhangja csupán A német hisztériának volt. A németországi visszhangra Jürgen Baumgarten berlini kolléga hívta fel a figyelmemet, és az ő, valamint a Friedrich Ebert Alapítvány budapesti irodájának szívesége révén ismerhettem azt meg. Segítségüket ez alkalommal köszönöm meg.

Minthogy megítélésem szerint szükséges és lehetséges is az, hogy Bibó István életműve bekerüljön a nemzetközi szellemi élet fősodrába, azt érdemes és nyelviileg is megfelelő értelmezésekkel – mint amilyenre kiváló barátom, Berki Róbert (1936–1991), a Hulli Egyetem professzora vállalkozott az angol politológiai irodalomban, ám egy cikkén kívül (amit megismerő bizalma folytán 1991 tavaszán még kéziratban volt alkalom olvasni, és ami azóta Angliában bizonyára megjelent) halála miatt tervét nem válthatta valóra – és megfelelő színvonalú, a kéziratanyagra is kiterjedő fordításokkal kellene módszeresen előkészíteni. Fontosnak tartom, hogy mielőbb színvonalas, a nemzetközi szellemi élet számára is tanulságos feldolgozás szükségessé és kerüljön köztérre Bibó István életművéről és életútjáról nem csupán itthon, hanem külföldön is olyanformán, mint David Watson Arendtről szóló, már említett feldolgozása.

5. Első kiadás: *On Revolution*. New York, 1963, s az általam használt kiadás: Harmondsworth, Middlesex, 1979. A magyar fordítás 1991-ben jelent meg. Az amerikai alapító atyák mentalitásával és jövőképeivel kapcsolatban megjelent alapvető művek közül az alábbiak különösen érdekesek és egyúttal jelzik, hogy az amerikai szellemi életben újból és újból e kérdésben fellángoló viták alapja, hogy mennyire élő a hagyomány, amit értelmezni kell: J. G. A. Pocock: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, 1975., Joyce Appleby: *Capitalism and a New Social Order: The Republican Vision of the 1790s*. New York–London, 1984. (erre a kiváló könyvre, amely a föderalista–republikánus vitát más megvilágításba helyezi, mint a szokásos értelmezések, Tom Palmer – Institute for Humane Studies, George Mason University, Fairfax, VA – hívta fel a figyelmemet, amit ez úton is köszönök), Isaac Kramnick: *Republicanism & Bourgeois Radicalism: Political Ideology in Late Eighteenth-Century England and America*. Ithaca–London, 1990., Thomas L. Pangle: *The Spirit of Republicanism: The Moral Vision of the American Founders and the Philosophy of Locke*. Chicago–London, 1990.

Bibó Istvánnak az amerikai fejlődésről alkotott véleményét egy alapvető ambivalencia határozta meg. Egyrészt az amerikai fejlődés része a holland, angol, amerikai és francia forradalmi sornak, és nem vitás, hogy Amerika szabad ország, az európai hatalomhumanizációs kísérlet része és sajátos variánsa. Másfelől a hagyományos közösségek hiánya atomizálja az egyéneket, és ez némi barbár jelleggel ad neki. Az amerikai prezidenciális rendszer pedig az angol gyarmati kormányzó hatáskörének az átértelmezése. A szegedi

egyetemi előadásokban és az akadémiai székfoglalóban találunk erre vonatkozó fejtegetéseket: MTAKK Ms 5116/18–20. Ismerte-ti: Deák Ágnes: *Bibó István politikatudományi előadásai a szegedi egyetemen – 1946–47. Holmi*, sajtó alatt. Az akadémiai székfoglaló: BIVT II. 369–397, kül.: 381–383.

6. MTAKK Ms 5112/9, 5115/95–96, BIVT III. 7–123, IV. 141–156, 241–263, 267–281, 343–374, 713–757, 761–782, 796–798. 7. BIVT IV. 109–128, idézet: 115.

8. BIVT I. 365–482, II. 187–265, 571–619 (lásd még: 553–568), 623–809, III. 297–373, IV. 657–675.

Itt említtem meg, hogy Bibó István *Eltorzult magyar alkat – zsákutács magyar történelem* esszéje rendkívül aktuális napjainkban. Mivel őt inspirálta Németh László *Kisebbségben* esszéje (ahogy Karácsony Sándor *Észjárás* könyve és Bibó István édesapjának vonatkozó fejtegetései is), és itt, miként számos más helyen is elismerően nyilatkozott Németh László problémaérzékenységéről, ezért könnyű azt hinni, mintha azonos állásponton lettek volna. Ez azonban nagyon felületes vélekedés. A mondanivaló egésze ettől igencsak eltérő képet mutat. Ennek kidolgozása külön feladat.

9. A totalitarizmus-könyv második kiadása bővített változat: egy, az ideológia és a terror uralmáról szóló utolsó fejezettel és a magyar forradalomról szóló epilógussal egészítette ki a szerző az 1951-es első kiadást: *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland–New York, 1958. A magyar kiadás ennek a fordítása: Budapest, 1992. Az első kiadás idején nagy sikert aratott könyv tette ismertté Arendtet, egyúttal viszont komoly kritikái észrevételek is elhangzottak jó néhány állításával kapcsolatban. A legátfogóbb bírálat Eric Voegelin kritikája volt: *The Review of Politics*, 15 (1953), 68–76., Arendt válasza: 76–84.

Az Eichmann-könyv valóságos botránykő lett, és Arendt „kiátkozását” eredményezte többek között Lucy Davidowicz és Gershon Scholem által: David Watson: *Arendt*. London, 1992. 74–82, 131–132, ám Arendt nem adta fel a könyvben kifejtett álláspontját.

10. BIVT I. 7–147, 305–482, II. 369–397, IV. 7–51, 55–106, 285–681.

11. BIVT II. 797.

12. BIVT IV. 141–156. Arra, hogy Bibó István totalitarizmusra

vonatkozó nézeteit rekonstruáljam, Erős Ferenc barátom biztatott, amit ezúton köszönök meg neki.

13. BIVT I. 466.

14. BIVT IV. 141–156.

15. BIVT III. 7–123, IV. 141–156, Reitzer Béla: *A proletárnevelés kérdéséhez* (Nevelésszociológiai bírálat) Szeged, 1935., Huszár Tibor: *Bibó István: Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*.

Debrecen, 1989. 19–31, *Levelezés köz- és magánügyben 1931–1944. Címzett vagy feladó Erdei Ferenc.* (Szerk.: H. Soós Mária, utószó: Huszár Tibor) Budapest, 1991. 75. Lásd még Bíró Judit egy majdani monográfia ígéretét is magában rejtő tanulmányát: *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Pécs, 1993. sajtó alatt.

16. MTAKK Ms 5115/95–96. 1–6. Nyomatásban: BIVT IV. 796–798. Lásd még: BIVT IV. 759–782.

Bibó István értékvilágának alap kategóriái, az egyes kategóriák közötti viszony és a rendszer egésze rekonstrukciójához az életmű ismeretében kiváltképpen (a már említett frások mellett) az alábbiaknak van kiemelt jelentősége: *Kényszer, jog, szabadság, Etika és büntetőjog, Elit és szociális érzék, Az európai egységnyről és békéről, Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága, Az államhatalmak elválasztása egykor és most: BIVT I. 7–147, kül.: 37–61, 163–182, 223–241, 273–294, 297–635. II. 187–265, 369–397. Összehasonlításként lásd még: Guglielmo Ferrero: *Pouvoir. Les Génies Invisibles de la Cité*. Paris, 1945., Isaiah Berlin: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, 1990. 334–443., Uő: *Concepts and Categories. Philosophical Essays*. Oxford, 1980. 81–102, 173–198., Uő: *The Crooked Timber of Humanity. Chapters in the History of Ideas*. New York, 1991. 238–261., Hannah Arendt: *A forradalom*. Budapest, 1991., Uő: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, 1992., Uő: *The Human Condition*. Chicago, 1958., Uő: *Between Past and Future*. Harmondsworth, Middlesex, 1961., Uő: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. New York, 1963., Uő: *Crises of the Republic*. Harmondsworth, Middlesex, 1969., Uő: *On Violence*. New York, 1970., Uő: *The Life of Mind*. I–II. New York–London, 1978.*

ÚJ MŰVÉSZET

A J Ú N I U S I T A R T A L O M B Ó L

Szabadi Judit: Emlékezés Francis Baconre II.

Pataki Gábor: Almodozások kora (Nonfiguratív művészet 1910–38)

Kelényi Béla: A „Világhegy” a jávai árnyjátékban

Andrási Gábor: A művészet mint purgatórium (Schwarzkogler-kiállítás)

Urbach Zsuzsa: Kolumbusz ismeretlen arcképe a Szépművészeti Múzeumban

Chikán Bálint: Akvarell-kiállítás

Peternák Miklós: Ars Electronica

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

M I N D E N C S Ü T Ö R T Ö K Ö N

Magyar Narancs

EURÓPA LEGJOBB HETILAPJA

A Gonosz visszatérése

RÜDIGER SAFRANSKI

Százötven évvel ezelőtt Alexis de Tocqueville Amerika példája nyomán így írt demokráciára leselkedő veszélyekről: „Egymáshoz hasonló és egyenrangú emberek tömegét látom, akik szüntelenül körbe forognak, hogy apró és közönséges örömeket szerezzenek maguknak, amelyek kitöltik érzésvilágukat. A maga elszigeteltségében mindegyikük idegenül áll szemben az összes többi sorsával; [...] ami többi polgártársát illeti, ott áll mellettük, de nem látja őket; hozzájuk ér, de nem érzi őket; csupán egymagában és egymagáért létezik [...] Fölötte óriási, gyámkodó hatalom magasodik, amely kizárólag élvezeteiről gondoskodik, és felügyel a sorsára. Korlátozatlan, minden részletre kitejredő, rendszeres, előrelátó és szelíd ez a hatalom. Az atyai érlyhez lenne hasonló, ha mint amaz, azt a célt tartaná szem előtt, hogy felkészítse az embereket az érett korra; ehelyett azonban csupán arra törekszik, hogy visszavonhatatlanul a gyermekség állapotában tartsa őket.”

Nem nehéz magunkra ismerni ebben a leírásban. Ez a gondoskodó állam és a magányos tömeg szent világa, amelyben a tömegemember csak saját szükségleteinek kielégítésével törődik, mindent a közösségtől vár el anélkül, hogy az adóktól eltekintve ő maga nyújtana neki valamit; megköveteli, hogy hatékony védelmet élvezzen az élet minden lehetséges kockázatával szemben. Azt hiszi, jár neki, hogy „jól” menjen a sora, és ha valaki vagy valami megakadályozza ebben – az gonosz. Ugyanakkor az ártatlanságot és az infantilis korlátoltságot keverve saját magában nem fedezi fel a Gonoszt. A jóléti társadalom ép és erős világa erénnyé avatta a gátlások elszabadulását. A barbarizálódás veszélye, a Nietzsche-renezánsz ellenére, nem érdekelt igazán senkit a posztmodern önelégültségben.

Röviddel ezelőtt még körülvevett bennünket ez az ép és erős világ. Most lélegzetelállító tempóban hullik szét. Egyesek, akik megszokták, hogy mentesek a szabad élet szellemi és anyagi kockázataitól – és ez nem csak a volt NDK polgárait áll –, félelmeiket most a külföldieknek vezeték le, és itt-ott már megint a zsidókon.

Egy éve csak, hogy megjelent egy szociológiai bestseller, amely társadalmunkat mint „élménytársadalmat” írta le. Ebben a társadalomban, miként Gerhard Schulze azonos című könyvében olvashatjuk, az emberek élmények szerint tájékozódnak. Ezeket az élményeket egyesek a közönséges fogyasztásban keresik, mások az önmegfigyelés vagy az ön-építés rituáléiban. A döntő az, hogy milyen sajátos haszon származik az élvezet mindenkor fajtájából. Vannak, akik a kedélyességhez és a harmóniához ragaszkodnak, de vannak olyanok is, akik a magukra találásból és az emancipációból eredő feszültségeket kedvelik. A *homo oeconomicus* élményszubjektummá változott, aki felveszi a harcot a kielégülési inger elhalványulása ellen. Etika helyett tehát me-

gint esztétika. És mivel ízlésbeli kérdésekről, mint ismeretes, nem lehet vitatkozni, lehet, hogy olyan világ felé haladunk, melyben egyre kevesebb alkalom adódik a vitára.

Az „élménytársadalom” látletétét Tocqueville másfél évszázada fenyegető infantilizálódásként jellemezte, egyfajta alkalmatlanságként arra, hogy az ember éretté váljék. Az érett korhoz hozzátartozik, hogy ismerjük a Gonoszt, önmagában is és önmaga körül is, és hogy van bátorságunk ellenállni neki. A jól kipárnázott élménytársadalom és a szükségletkielégítés uralkodó logikája rossz előfeltételek ehhez. Nem másra, erre gondolt Tocqueville, mikor az anyagilag sikeres, demokratikus tömegcivilizáció veszedelmes gyengeségeiről beszélt. Kényes helyzetekben, amikor sok minden múlik a közösségi érzéken, ez a civilizáció végtelenen csődöt mondhat.

Bizonyos jelek arra vallanak, hogy a keleti tömb összeomlása után és egy gigantikus méretű új népvándorlás kezdetén ilyen helyzetbe kerültünk. Alighogy felfedezni véltük a civil társadalom erejét, a közepén máris szakadék tátong gyűlöletből, züllésből, emberlenségéből és ölni vágyásból. Ez nyilvánvalóan teljesen meglepte az állami szerveket éppúgy, mint a „jó” és „liberális” társadalmat, s a baloldalt is, amely imamalomszerű „alarmizmusa” (Klaus Hartung) mögé búvik a fenyegető valóság elől. Civilizációnk barbarizálódásának tünetei most átcsapnak a politikai színtérre. Nő a pusztaság. Olyan pusztításról van szó, amelyet Tocqueville részben már előlegezett: önzés, a közösségi érzés kihalása, hospitalizálódás, konzumizmus. Amit Tocqueville még nem sejtetett, az a példátlan eldurvulás és kiüresedés, amelyet a modern médiával az emberi bensőben. A hol itt, hol ott fellobbanó pogromok voltaképp civilizációnk lappangó hanyatlásának kirívó megnyilvánulásai. Az erózió időközben más területeken is megmutatkozik: természetrombolás, a városi élet zordsága, a mindennapos polgárháború az utcai forgalomban, az iskolai erőszak, a kultúra elsivárosodása.

A politikai pedagógia a maga tehetetlenségében a múlt elmaradást feldolgozását és az ifjúság hiányos tájékoztatását panaszkolja. Ez politika biedermeier, amely abban a hiszemben él, hogy a problémák több információval és értelemmel megoldhatók, és amely ezenközben feltételezi az emberben a „jót”. Az erőszaktevők és tapsoncaik azonban ismerik a náci büntetteit. Ők ezeket a büntetteket akarják; nem tájékozatlanok, hanem éppen történelmünk véleményai szerint tájékozódnak. „Az erőszak kéjszórójai.” – így nevezi őket az amerikai Bill Buford, aki több évig élt skinek és angol huligánok között, és részt vett erőszakos kicsapongásaikban és vandal rombolásaikban. A civilizált

polgár státusa, írja Buford, „számomra hálónak tűnik, amely megtart, és nem hagy lezuhanni. Háznak tűnik, amely megóv az éjszakától és a szörnyű, minden különbséget kioltó sötétségtől. De egyúttal tehernek is tűnik. Korlátnak, akadálynak köztem és valami más között, amit nem ismerek és nem értek. És izgatnak a pillanatok, amikor eltűnnek ezek a dolgok: amikor elszakad a háló, szétmállik a szövet, ég a ház. Mindig erről a korlátról, erről a határról van szó: megbűvöl, boldoggá tesz, amit a túlsó oldalon talállok. Felizgat; nem ismerek ennél erősebb izgalmat. (...) Miféle élmények ezek? Az (okozott vagy elszenvedett) fájdalom. Gyűjtogatás. Bizonyos kábítószerek. Erőszakos bűncselekmények. Tömegben lenni. És – még inkább – olyan tömegben lenni, amely valami erőszakot követ el. A semmire találunk rá ilyenkor, és nem tudtam szabadulni attól az egyszerű következtetéstől, amely újra meg újra feltölt bennem: az erőszaknak nem volt semmi oka.”

Nincs oka ennek az erőszaknak, mondja Buford, mert ez az erőszak maga a kéjes élvezettel vágyott cél. Szerinte még az áldozatainknál is jobban megvetik az erőszakoskodók azokat a rendőröket, akik túlságosan „pacalok” ahhoz, hogy garázdálkodásuknak ellenálljanak. Az egyetlen, ami imponál nekik, a velük szembeszegezett erőszak. Csak ez nyújt számukra kielégülést. És ezért az olyan állam, amely meghátrál és „megértést” tanúsít, méginkább megvetésre méltó a szemükben. Egyetlen nyelven értenek, az elretentésén és a megfélemlítésén. A velük való érintkezésben jobb, ha Hobbes tanácsaira hallgat az ember, és nem a Habermaséira. Ártalmatlan színben tünteti fel az erőszakot, aki csak valamiféle frusztrációk kifejezésének tekinti. Eszerint az erőszakban lelt öröm, tehát a Gonosz, tulajdonképpen valami más akar. De hát ennek az ösztönnek éppen az a lényege, hogy pusztítson, sértsen, öljön. A radikális jobboldal zenei szubkultúrájának egyik slágere így hangzik: „Ha a villamosban törököt látsz / s ő valahogy kihívóan néz rád / te fölállsz, behúzol neki egyszer / s beleszúrsz még tizenhétzer.”

Valószínűleg újra meg kell tanulnunk, amit korábbi évszázadok magától értetődően tudtak: hogy a civilizáció nem más, mint a lappangó erőszakhajlam civilizálása. Az erőszak nem pótlék valamiért, hanem fordítva: a civilizáció, ha sikeres, képes „pótolni” az erőszakot, amely mindig ott lapul a lelki és társadalmi alvilágban. A civilizáció kíséret a Gonosz megszelídítésére, és Freud mindig óvott attól, hogy túlságosan bízunk ennek eredményében. A gyilkolás és rombolás első világháborús orgiájáról ezt írta: „Valójában az emberek nem süllyedtek olyan mélyre, mint amennyire féltünk tőle, mert azelőtt egyáltalán nem emelkedtek olyan magasra, mint hittük róluk.” Számítanunk kell a Gonosz visszatérésére, a civilizáció által megbéklyózott erőszak kiszabadulásával. Annál is inkább, mert a média immár naponta helyez át bennünket a gáltások tökéletes elszabadulásának univerzumába. Ha egy társadalom esélyeket ad a „gonosz megkívánások” elszabadulására, akkor meg fogjuk érni, mondja Freud, hogy az emberek „olyan kegyetlen, álnok, aljas és durva tetteket fognak elkövetni, amelyeknek a lehetőségét összegegyeztetetlennek tartottuk volna kulturális színvonalukkal”.

Nem állíthatjuk, hogy Freud nézeteit ne ismernék mifelénk. A mai válsághangulat felől közelítve mindazonáltal

feltűnik, hogy mily ártatlan és idillikus volt gondolkodásunk az elmúlt évtizedekben. Alig fordult elő benne a Gonosz témája, amely mégiscsak évszázadokon át meghatározta a nyugati gondolkodást. Régebben a *conditio humaná*ról való bölcselkedésnek, akár a teljes lét, akár az erkölcs vagy a politika megértésére irányult, mindig abból az alapvető sötétségből kellett kifejlődni, amelyet úgy hívtak: a káosz, a Gonosz, a Rossz. A gondolkodás és a civilizáció fényei e sötét háttérből bontakoztak ki. A korai kereszténység számára a Gonoszra vonatkozó kérdés szinte egyet jelentett a kérdéssel, hogy mi a világ. A világ és a Gonosz definíciói megközelítőleg fedték egymást. Annak idején, Krisztus születésével találtak rá arra a válaszra, amely egy ideig a legjobban magyarázta a világban jelen lévő gonosszágot: bár e világiak vagyunk, de nem e világról valók.

Ez az új szellemiség a realizmus diadala volt: az emberek bíztak Istenben, a világi dolgok terén azonban a legrosszabbal számoltak. Ezt a világot a sötétség hatalmai kormányozzák, állították. Krisztus születésének legendája is erről szól. Alighogy világra jött Jézus, máris az életére törnek. Túléli a vérengzést, amelyet Heródes az újszülöttek ellen rendelt el. Aki nem erről a világról való, annak is mindeneke előtt ezt a világot kell tudnia túlélni. Ez az első penzuma abban a harcban, amelyet a Gonosszal vív az ember. A második az lesz, amikor végleg megváltja magát a Rossztól, tehát a világtól. A korai kereszténységet az éltette, hogy hitt a Messiás hamari visszatérésében, az idők végezetében. Ezért sem hirdeti a hegyi beszéd a túlélés és az önfenntartás morálját – mindez számára már „gonosznak” számít –, helyette a megváltás napjáiig tartó tisztán maradás erkölcsét képviseli. Állj ellen a Gonosznak, ez korai keresztényül azt jelenti: tartsd távol magad a világi érintkezés logikájától, itt nem vagy otthon, őrizd meg lelkedet tisztán az Úr megérkezéséig, aki új otthonot nyújt majd neked.

Ne tévesszen meg bennünket a régi ördögképek plaszticitása és szemléletessége: a Gonosz ugyanolyan kifürkészhetetlennek számított, mint Isten maga. Talán még kifürkészhetlenebbnek, hiszen a Gonosz nem alkot rendet. Az ő rendje a rend tagadása, a káosz. Zűrzavar és visszásság, amibe semmiféle értelem nem tud behatolni. A Gonoszt nem megértenünk és megmagyaráznunk kell, hanem ellenállnunk kell neki, leküzdeni, és közben bízni a kegyelemben. Ebből meríthetjük a bizakodást, hogy nem fogunk alulmaradni. Istentől azt várta az ember, hogy segít neki a Gonosz ellen, mind a saját szívében, mind a világban, holott mint mindenható teremtető Isten nyilvánvalóan felelős volt azért, hogy a Gonosz egyáltalán létezik. Ez óriási problémát jelentett. A középkor egész filozófiája és teológiája ekörül forgott. És a gondolkodást mind a mai napig meghatározzák annak a több évszázados nagy vitának a motívumai, amely igazolást keresett Isten számára a Rossz és Gonosz ügyében.

Ez nem is lehet másképp, hiszen a theodicaea-probléma lényegében antropodicaea-probléma volt: az embernek, aki halált és romlást hoz, igazolnia kellett magát, de Isten csak annyiban, amennyiben ő teremtette az embert. A jó rend legsötétebb, legállhatatosabb, megmagyarázhatatlan ellensége a Gonosz volt, amely az emberből származik. És így közeledett a gondolkodás a másik nagy témához: a sza-

badsághoz. Úgy vélték, az ember szabadságából jön a világ-ra a Gonosz. Az ember már a görögöknél is a kérdőjel volt minden kozmikus gondolat mögött, hiszen *ethos*át, azaz a kozmoszban és a poliszban való elhelyezkedésének módját neki magának kellett megtalálnia, és ebben kudarcot is vállalhatott. Hogy az ember kockázatos lény, nem a modern filozófiai antropológia fedezte föl.

A kudarc kockázata

A Gonosz tehát zavarba ejtően összefonódik az emberi szabadság misztériumával, már a klasszikus antikvitásban is, Szent Ágostonnál is, de még a modernitás megalapítójánál, Kantnál is. Kant számára a Gonosz, mint gondolhatnánk talán az ember, nem a természetben, az ember ösztönös vágyaiban rejlik. Nem természeti esemény, hanem a szabadság tette. Van ugyan természetes késztetés, de nincs kényszerítés a Gonoszra, mert mint értelmes lények dönthetünk, mely ösztöneinknek engedjünk befolyást cselekvésünk „maximáira”. Éppen ez a játéktér adja a szabadság dimenzióját. Kant számára nem kétséges, hogy aki a szabadságról beszél, annak a Gonoszról is beszélnie kell. A Gonosz lehetősége a szabadság ára.

Ez a gondolat adja a kanti történelemfelfogás sajátos nyitottságát. Ahogy az egyes ember életében, úgy a történelemben sincs teleologikus kényszer, mely a Jó felé vinne. Kizárja ezt az értelem szabadsága. Akkor viszont az egyes ember életéhez hasonlóan a történelmet is fenyegeti a kudarc kockázata. Nyitva marad a kérdés, „vajon a viszálykodás végül nem a csapások poklát készíti-e elő számunkra, amennyiben a barbár pusztítás esetleg megsemmisíti az összes eddigi kulturális vívmányt”. Kantnak az emberi autonómiáról vallott felfogása realista marad: nem csupán az egyes ember, hanem egy egész civilizáció is választhatja a Gonoszt. A szellemi téren Kant által útra bocsátott 19. század azonban megfélemedezett a Gonosz veszélyéről. Hegelnél a szellem autonómiájából a Jó felé tartó, törvényszerű sikertörténet lett. Egyáltalán, a dialektika Hegeltől Marxig és az ő ideológiai követőikig véghez viszi azt a bravúros mutatványt, hogy a Gonoszt csupán pusztá antitézisként tünteti föl, amelyet mindig felül fog múlni egy sikeres, jó szintézis – Hegelnél a porosz észállam, Marxnál a kommunizmus. Az a szabály érvényes itt, amelyet Goethe Mefisztó szájába ad: „Kicsoda vagy tehát?” kérde tőle Faust, mire Mefisztó ezt válaszolja: „Az erő része, mely örökké rosszra tör, s örökké jót mível” (Jekely Zoltán fordítása).

A jónak és a rossznak ez a mefisztói formulája hosszú időn át táplálta azt az optimista illúziót, hogy a társadalmak a növekvő stabilitás állapota, tehát a Gonosz fokozódó integrációja felé haladnak a történelemben. Ezért is volt újra meg újra konjunktúrája „a történelem végéről”, értsd: szerencsés végéről formált csábító gondolatoknak, amelyeket, igaz, árnyékként kísért fordítottjuk, a Gonosz diadala. A „stabil” befejezés látomása mindenesetre mindkét változatban benne rejlik. Hogy a politikai rendszerek stabil kétpólusú berendezkedése milyen kivételes állapot volt, csak visszatekintve, a keleti tömb összeomlása után derül ki. Valójában „befagyasztották” a történelmet a hatalmi tömbökbe, legalábbis az északi féltekén, és az most olyan szabályozandó és csak néha szabályozott káoszként tér vissza, amilyen mindig is volt.

De azért, hogy visszatér a történelem, tudatunknak a Gonosz visszatérésével is számolnia kell. A történelem megint nyitottá válik, veszélyessé, kiszámíthatatlanná, az erőszak káoszává, amelyben mindig bizonytalan marad, hogy új

rend, új erőszakmonopóliumok alakulnak-e ki belőle, és milyen áldozatok és kegyetlenségek árán. A diktatórikus rendszer összeomlását csak rövid ideig lehetett a demokrácia győzelmével összetéveszteni. A politika etnizálása, a törzsi viszonyok felélesztése és a polgárháborúk jobb belátásra térítettek bennünket. A demokrácia sem olyan végcél, amely felé a történelmi világfolyamat törekedne. Nem visszavonhatatlan civilizációs vívmány, hanem inkább kivétel, szerencsés véletlen. Sok minden szól ellene, és sok mindent kíván meg az emberektől. Nemcsak hatalmas és működőképes intézményekre van szüksége és nem csak gazdasági sikerekre, hanem arra is, hogy létezzen olyan polgári érzület, amely számára a közügyek tárgyalása, a vita, a közjóról való gondoskodás nem csak eszköze, hanem célja is az életnek. A demokrácia mint életforma állandóan veszélyben van, mert ingatag talajon kell létrehozni, pluralizmuson, önmagunk viszonylagosságá tételén, kompromisszumon, egymás kölcsönös elismerésén és – a beszéd talaján. Hannah Arendt írja: „Nemcsak azért emberi a világ, mert emberek alkották meg, és attól sem lesz még önmagában emberi, hogy felhangzik benne az emberi hang. Emberi csak akkor lesz igazán, ha emberi párbeszéd tárgya lesz.”

Mi azonban az erőszak árnyékában beszélgetünk, és történelmi perspektívában hálnak kell lennünk azokért a becses pillanatokért, amelyekben párbeszéd uralkodik ott, ahol eddig erőszak uralkodott. Ilyen pillanat a demokrácia is, amikor kivételesen sikerül megteremteni. A közelmúlt gondolkodását jellemző ártatlanságáról tanúskodik, amikor például a kommunikációs filozófia az érdekek párbeszédében elért okos egyezségeket nem szerencsés véletlennek, hanem az emberi társadalmasodás *priorijának* tekinti. Az átmeneti biztonság szélsőségében a normális esetről, tehát a kommunikáció megszakításáról, a néma erőszakról, amellyel nem lehet szót érteni, megfélemednek.

A bizakodás kötelessége

A Gonosz az ember szabadságából terem, mondja a régi keresztény metafizika. Az újkor az hiszi, úrrá lett a Gonoszon. Egy ideje azonban szaporodnak a kételyek, és nemcsak az erkölcsi bomlás jelei táplálják őket. Az ökológiai válság közepette ugyanis kérdésessé válik, hogy a tudományos-technikai civilizáció pusztításával szemben a morál egyáltalán tehet-e még valamit, nem győzött-e már régen a dolgok logikája, és nem tartunk-e már ott, hogy „eléget bennünket saját civilizációnk” (Arnold Gehlen). Nem maga a civilizációs folyamat a Gonosz, a végzet, amelyet ugyan mi hoztunk a világra, de időközben kivonta magát a rendelkezésünk alól? Ott van-e még vajon a szuperszubsjektum, az „emberiség” a folyamat mögött, amely jóra vagy rosszra fordíthatja a dolgokat? Vagy tehetetlenül sodródunk egy lavinával, amely feltartóztathatatlanul zúdul le a völgybe?

Ha így lenne, akkor mindenesetre olyan dráma szereplői volnánk, amelyet a középkori metafizika egyszer már megjövendölt. Akkoriban azt mondták Istenről, hogy ő mint a világ teremtője, éppen azzal tette Istenhez hasonlatossá az embert, hogy a szabadságot adta neki. Az ember azután, szabadsága révén, felmondott Istennek, s végül még holtá is nyilvánította őt. A tudományos-technikai civilizáció az ember teremtése. És lehet, hogy éppúgy meg-

szabadul az embertől, mint ahogy az ember Istentől szabadult meg; lehet, hogy a civilizáció a maga útját fogja járni, és tudomásul kell majd vennünk, amikor egy nap holtta nyilvánít bennünket.

Ha azonban a civilizációs rendszerek határoznak meg bennünket, akkor ezek valami újfajta szentséggé lettek számunkra, amely egyszerre racionális és érzékfeletti. Általunk hatnak, mi azonban nem vagyunk urai. Ide illenek a rendszerteoretikusok gondolatai is, akik az autopoietikus rendszerek előre nem látható fejlődéséről beszélnek. Miután a szekularizáció elhalványította Isten kegyelmét, talán most ezeknek az autopoietikus rendszereknek a kegyelmé-

től függünk. De talán nem is olyan nagy a különbség a hívő bizakodás e két fajtája között.

A bizakodáson mindenesetre sok múlik. Kényes helyzetekben, mondja Kant, valamiképpen kötelesek vagyunk bizakodni, mégpedig azért, mert a történelem nyitott, és végződhet ugyan barbárságban és rombolásban is, de nem kell, hogy abban végződjék – sem a siker, sem az apokalipszis nem sorsszerű. Nem marad más választásunk, mint hogy úgy cselekedjünk, mintha Istennek és saját természetünknek jó szándékai lennének velünk.

FORDÍTOTTA GYÖRFFY MIKLÓS

Nomád nagyszótár

TILLMANN J. A.

A szótár a Kelet-Bábeli Könyvtár egy töredékesen fennmaradt borostyánútjának kanyarulatában bukkant fel. Kutatásaink szerint a heterogén hívószavakból kihüvelykezhető enciklopédia összeállítására a Felengedést követően került sor, amikor is kiderült: a Nagy Fagy alatt a különféleképpen jegelt fejekben a szavak sokasága eltérő színezetre, sőt nemritkán egymással homlokegyenest ellenkező jelentésre tett szert, mások pedig teljességgel hiányoztak, és megvilágításra szorultak.

Amikor a nomádok számára nyilvánvalóvá kezdett válni, hogy megszokott szavaik árfolyamesése feltartóztatathatatlannak látták az értékvesztett jelentések haladéktalan lecserelését. Az új szavakban kétirányú biztosítékot helyeztek el: a *pátosztalanító* az ellenőrizhetetlen érzelmek és indulatok túlcsoordulásának kiiktatására volt hivatva. A *szétszórásszabályzó* a szavak szétszóródásának, az elemzés széttagoló műveleteinek kordában tartására, valamint a szó játékos lehetőségeinek a merő szellemességbe torkollását gátolta.

Az eddig feltárt leletekben az olykor kézikönyvszerű tárgylagosság egy szubjektív szótár szélsőségesen személyes megközelítésével szövődik egybe, ezért olvasása nemritkán zökkenőkkel és kisebb-nagyobb megütözéssel járhat együtt!

Chazár Keresztély
későújkorlátó

Amerika 1. (földrész) A mesés Indiának a várakozásokhoz képest máshol és másként megtestesült mítosza. Óslakói az indiánok – a hátulról mellbefelfedezett – indiánok, akik a tömegesen érkező sápadtarcúak elől milliószámra vándoroltak át az Örök Vadászmezőkre (a becslések 30 és 100 millió között mozognak). 2. (Észak-Amerika) Európa nagyítóüveg alatt látszó, különféle leegyszerűsítőkon és gyorsítókon keresztül megjelenő kivételése, mely a torzítás folytán szakadatlanul a színes és szélesvásznú súlytalanság állapotában mutatkozik. A keleti partról a nyugati partig terjedő kösivatagaiban a kuszobon álló kódos jövő kovácsolására készülnek. 3. (United States of) Laurie Anderson lemezalbuma.

Irodalom. Jean Baudrillard: *Amérique*. Grasset & Fasquelle; Paris, 1986. Bölöni Farkas Sándor: *Napnyugati utazás*. Helikon, Bp. 1984.

Borostyánút 1. Az elektronáramlatok egyezményes ösvénye, melyeken keresztül Egyesült Magnetizált Emlékezeteinkhez nyílik ki- és bejárás. 2. Ókori kereskedelmi útvonal, amely a Balti-tengertől – a korabeli Sopron és Szombathely érintésével – Észak-Itáliába vezetett.

Cserkesz Adige és kabard csoportra oszló kaukázusi nép.

Cserkész 1. (*cserkészik*) Fürkészőn jár vad után. 2. Egy infantilis angol gyermekidomár – név nem fontos – által 1908-ban létrehozott félkatonai fegyelmező szervezet, mely köré különféle köntösöket – többek közt keresztényit – kíséreltek köríteni. 3. Félrehallott vagy félreértett cserkesz.

Gőzfürdő Nyilvános ösélménykereső. (E feledésbe vesztett rendeltetése a török típusoknál még megtapasztalható, ahol is a Kilenchónapos Keletkezés kerekded félhomályát idéző félgömbkúpok borulnak a fürdőzők fölé.) A testi és lelki mérgektől való megszabadulás meditatív színhelye, ahol megáll(t) az idő.

Hagyomány 1. A megmaradt és koholt múlt későújkor keverce, melyben minden megfér. 2. Korlátlanul és tetszőlegesen a) osztozható és b) fosztogatható tájjellegű tárház: a) haladó hagyomány: lába kelt vagy lábra kapott légvári kellék (vö. „haladó erő”), b) hagyományörző – e helyt újhungarista – rohamosztagok fosztogatása után fennmaradt romhalmaz. 3. (*tradíció*) múltból megmaradt, megőrzésre és megélésre érdemes, részben tárgyiasult metafizikus mátrix. 4. „Az alkotók idő feletti szövetsége a kinyilatkoztatás oltalmában.” (Szabó Lajos szíves közlése.)

Haza 1. A magunkfajta nomádok elhagyhatatlan és feledhetetlen hona. 2. Határörökkel, szögesdróttal és hazaffyas őrzőgéssel nem körülkeríthető terület. Elmosódó élményekből, megfakult és töredezett szélű képeslapokból, továbbá arcok mulhatatlan mosolyából merített, kézzel fogható képletes hely, ahonnan időről időre el akarják űzni az embert. (Borbély Szilárd szíves közlése nyomán.) 3. Átmeneti (földi) tartózkodási hely, amelyre majdan fájó szívvel emlékezünk vissza (vö. **Haza a magasban**).

Jégcsákány Óceanikus élményekre éhes hegymászók, továbbá a hó- és jégmezők lovagjainak elengedhetetlen eszköze. Melegebb éghajlatokon koponyalékelésre is kiválóan alkalmas eszköz. A történelem legnevezetesebb lékelését alias Ramon Mercader hajtotta végre Mexikóban, egy Lev Davidovics Trockij nevű elhajlón.

Láncfűrész Kései csökevényes kardforma. Alacsonyabb rendű élő- és holt lényekkel szembeni küzdelmekben vetik be. Használatára vívóállásban, lidércesen lassú taglejtések kíséretében kerül sor. Az esőerdők kipusztításának az égetés mellett leghatékonyabb eszköze. A II. Erdőntúli veszedelemben százhat fejű fafaló sárkányként ábrázolják.

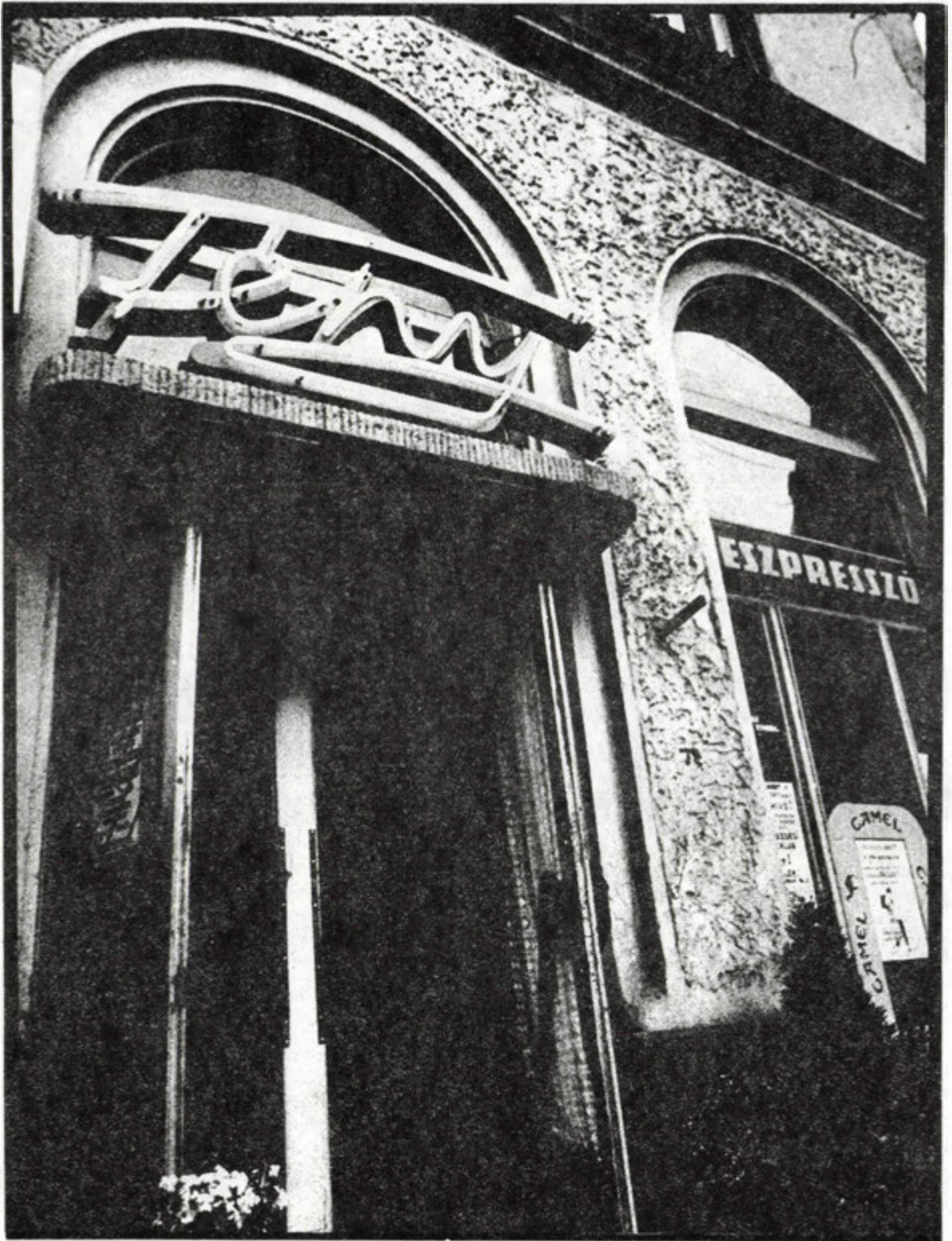
Létharc, a magyarság létharca Ellágyult költői agyak nemzetinek nevezett kódokban bekövetkező képzavar, melynek során szociáldarwinista (*Struggle for Life*) és

nemzetiszocialista (Kampf & Drang um Dasein) műveltségfoslányok a meg nem gondolt gondolat őspatkányával koalícióra lépve betekintést engednek megmételtyezett mélytudatok működésébe.

Nyár / nyarak 1. Édes csapás az agyra, ami cirógató piheként érkezik, száz virágot varázsol, majd egyszer csak minden átmenet nélkül beletorkollik az őszbe. 2. Az érzékek élesre állásának évszaka. 3. Az idő múlásának (vagy az

időérzék működésének) átmeneti megszűnte. 4. Számos színes – és mondhatatlan – élményünk szinonimája.

Nyaralás 1. Polgárinak tartott passzió, amiről utóbb kiderült: védekezés a természet csapásai ellen. 2. A felmelegedés folytán egyre feljebb tolvakvó trópusok elleni menekvés művelete. 3. (ritk.) A szabadság szűkre szabott időszigete, melyben rosszul ritmizált, tömeges őselménykeresés történik.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BIBLIOSZÉNA

KRITIKAI IRASOK

A TARSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖREBŐL

KONTLER LÁSZLÓ - LUDASSY MÁRIARÓL
DESSEWFFY TIBOR - SZILÁGYI ÁKOS, A KAMIKÁZE
PÓCS ÉVA - GUNDA BÉLÁRÓL
KERNY TERÉZIA - A SZENT LÁSZLÓ ÉVFORDULÓ
SZAMUELY LÁSZLÓ - HELYÜNK A VILÁGBAN
MEZEI BALÁZS - ARISTOTELES NOSTER ?
HADAS MIKLÓS - COLEMAN ÉS KÖVETŐI
BUKSZ VÁLOGATÁS AZ 1992-ES KÖNYVEKBŐL

M E G J E L E N I K

1993 NYÁR

N E G Y E D É V E N T E

D O V I N

G A L É R I A BUDAPEST, V. KER. HARIS KÖZ 1. TEL.: 118-3524, 118-3574

BARABÁS MÁRTON

KELEMEN KÁROLY

KONKOLY GYULA

MAZZAG ISTVÁN

POLLACSEK KÁLMÁN

SZIKORA TAMÁS

Nyitva:
Hétköznap 11-19 óráig
Szombaton 11-14 óráig

K I Á L L Í T Á S A

MEGTEKINTHETŐ: 1993 JÚNIUS 8-TÓL SZEPTEMBER 8-IG